OĞUZ ATAY ROMANLARINDA AYDIN PROBLEMİ

Rasime DEMİR

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Osman KONUK

Eylül, 2015

Afyonkarahisar

T.C.

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OĞUZ ATAY ROMANLARINDA AYDIN PROBLEMİ

Hazırlayan

Rasime DEMİR

Danışman

Doç. Dr. Osman KONUK

AFYONKARAHİSAR 2015

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "Oğuz Atay Romanlarında Aydın Problemi" adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yaralandığım eserlerin Kaynakça'da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

21/09/2015

Rasime DEMİR

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ		İmza
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Osman KONUK	.....
Jüri Üyeleri	: Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	.....
	: Yrd. Doç. Dr. Fatma DORE	.....

Sosyoloji Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans öğrencisi Rasime DEMİR'in **"Oğuz Atay Romanlarında Aydın Problemi"** başlıklı tezi, 15.09.2015 günü saat 11:00'da Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ÖZET

OĞUZ ATAY ROMANLARINDA AYDIN PROBLEMİ

Rasime DEMİR

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

Eylül 2015

Danışman: Doç. Dr. Osman KONUK

Roman, Tanzimat Dönemi ile birlikte Türk literatüründe görülmeye başlanmıştır. Modernleşme rüzgârının toplumları, tüm kurumlarıyla dönüştürme ve değiştirmesine hizmet eden romanın, Türkiye'de Batılılaşma noktasında bir kilit kabul edilen Tanzimat'la edebi hayata girmesi tesadüf değildir. Hızlı bir dönüşümün baş gösterdiği, bu dönem aydınlarının çoğu aynı zamanda romancıdır. Aydınlar yazar olmasa dahi "halkı eğitmek" noktasında bir şeyler kaleme almayı kendilerine vazife edinmişler. Bu çalışmada da modernleşmede etkin bir role sahip olduğu düşünülen romanların ve aydınların üzerinden bir kavram haritası çıkarılmaya çalışılacaktır. Romancı aydınların akabinde toplumsal hayatta görünür hale gelmeye başlayan sol akım ve ideolojiyi benimsemiş aydınlarla çağdaş olan Oğuz Atay'ın bu bağlamda ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu düşünülmüştür ve çalışmanın odağına da Oğuz Atay ve onun romanları alınmıştır.

Bu çalışmada Oğuz Atay'ın romanlarından yola çıkılarak aydın kavramı ve aydın kişiliği incelenecektir. Atay romanlarında kurgulanmış olan karakterler aracılığıyla aydın kavram ve kişiliğinin sorunsalları analiz edilecektir

Anahtar Kelimeler: Oğuz Atay, Roman, Türk Modernleşmesi, Aydın, Batılılaşma

ABSTRACT

THE INTELLECTUEL PROBLEM OF OĞUZ ATAY NOVELS

Rasime DEMİR

AFYON KOCATEPE UNIVERSTY

THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

DEPARTMENT OF SOCIOLOGY

September 2015

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Osman KONUK

Novels have started to appear in Turkish literature with the Tanzimat Period and it has served modernization wind to conversion and replacement of all institutions. It is not a coincidence that novel, which is the key point in the Westernization of Turkey, enter the literary life with Tanzimat Period. Most of intellectuals of this period, when the rapid transformation took place, are novelist. Intelectuals, were obtained mission to write something in order to "educate the society" even though they were not writers. This study attempt to bring the concept maps over the novels and intellectuals that has active role on modernization. In the wake of intellectual novelist that adopted the left movement and ideology, which started to become invisible in social life, Oğuz Atay was thought to be a privileged place in this context and the focus of the study is he and his works.

In this study, the concept of intellectuals and intellectual personality to be studied by setting out from Oğuz Atay's novels. Problematic concept of intellectual and personality will be analysed through the fictionalized characters in the novel of Atay

Key words: Oğuz Atay, Novel, Modernization of Turkey, Intellectual, Westernization

ÖNSÖZ

"Yüz yirmi kez düştüysen, yüz yirmi birincinin de hakkını ver"

"Çaba, hayatın yasasıdır, sınırlar ve sınırlamalar için panzehirdir."demiş *Delia Steinberg Guzman*. Çaba belki bir devrimin ilk adımı, belki de dikenli tellere atılan ilk kerpeten hamlesi. Sonuç ne olursa olsun çaba, asil bir hareket kanımca. Uzun bir yolcuğun hem azığı hem de yol arkadaşı. Lakin bir yolculuk sadece yolda geçmez, duraklar vardır ki; yüklerin boşaltılması, durup dinlenilmesi, nereden geldim nereye gidiyorumun muhasebesinin yapılması için duraklar olmazsa olmazıdır bir yolculuğun. İşte bu duraklar, benim için, etrafımdaki güzel insanlardır. Bu güzel insanlar, benim bu zorlu yolcuğumda her zaman dinlenip, gölgelerinde huzur bulduğum çınar ağaçları gibidirler. Önsözlerden hoşlanmayan Oğuz Atay'ın başrol olduğu bu çalışmada, gölgeliklerime teşekkür etmek maksadıyla, Oğuz Atay'dan da özür dileyerek, bu satırları kaleme alıyorum.

Öncelikle, tez danışmanın Doç Dr. Osman KONUK Hocama çok müteşekkir ve minnettarım. Hocamın üniversitesinin değişmesine rağmen, benimle çalışmaya devam etmesi onore olduğum ve şanslı hissettiğim bir durumdu. Ayrıca şair olan Osman Hocamla, edebiyat üzerine çalışmak özellikle de Oğuz Atay romanlarını çalışmak gerçekten bir ayrıcalıktı ve de çok anlamlıydı. Afyon'da, her başımız sıkıştığında kapısını çalabildiğimiz ve bizlere her daim destek olan Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ Hocama da teşekkürü bir borç bilirim. Lisans öğrenimimi tamamladığım Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Hocaları da, bende sosyoloji adına derin bir ilgi ve sevgi oluşmasının mimarlarıdır. Özellikle adını anmadan geçemeyeceğim bir isim vardır. Kendisi bizlere Hoca olmanın yanında bir ağabey olan ve benim de rol model kabul ettiğim Doç. Dr. Mahmut Hakkı AKIN Hocamdır.

Ailem, şüphesiz çok büyük bir teşekkürü hak etmektedir. Sancılı geçen her sürecimde bana sıcak ve yapıcı bir ortam sunup, şefkatli kanatlarıyla beni sarıp sarmaladılar. İlk öğretmenim olan babam Şefik DEMİR, ödev ahlakı edinmemde, çalışma sevgisi kazanmamda büyük rol sahibidir ve beni maddi ve manevi anlamda her daim desteklemiştir. "Umudun kalmasın, emeğin kalsın" diyerek annem Nurten

DEMİR, boşa çaldığım her kapıdan sonra tekrar ayağa kalkmamı telkin etmiştir. Ablam Fatma GEZELGE ve kardeşim İbrahim DEMİR de gerek tez dönemimde gerekse yaşantımın diğer dönemlerinde hep yanı başımda olmuşlardır. Ailem gibi gördüğüm dostlarımın da bu çalışmaya çok büyük katkıları vardır. Tez yazım sürecinde kader birliği ettiğim dostlarım; Filiz FINDIK, Songül ALKAN ve Şeyma DUTAR olmasaydı çok zorlanırdım. Aynı süreçte aynı şeyleri yaşamanın anlayışıyla, birbirimize destek olup bu süreci birlikte atlattığımız için şükrediyorum ve kendilerine çok teşekkür ediyorum. Lisans öğrenimimim ilk gününden bugüne yanımda olan, makale ve ödevlerimi titizlikle ve sabırla okuyup eksiklerimin giderilmesi noktasında bana her zaman destek olan dostum Arife KURT'a, kısa öğretmenlik yaşantımı güzel anılarla donatan dostlarım; Tuğba ERDOĞAN, Elif ÖZKARA ve Merve AY'a çok teşekkür ediyorum. Her zaman hoş geldiğim ve her zaman hoş bulduğum, yanlarında olmaktan büyük mutluluk duyduğum "Gülnihal Aileme" ve Emine İNAN ile Yeliz ARSLAN ablalarıma, tezde kullanılacak kaynaklara erişim noktasında işimi oldukça kolaylaştıran Samet KARPUZ'a teşekkürü bir borç bilirim. Adını andığım ve anamadığım tüm gölgeliklerime duacıyım.

Bunların yanı sıra, yüzlerde bir tebessüm bırakan güzel filmlere, tekrar tekrar okunulası kitaplara, bir yerde duyulup da bir türlü hatırlanamayan o güzel şarkılara da teşekkür etmek istiyorum. Bu çalışmayı, yılmadan, yorulmadan, çuvallasa da ayağa kalkmasını bilen, yeniden başlayan, azmeden ve çabalayan tüm insanlara ithaf ediyorum.

Rasime DEMİR

İÇİNDEKİLER

sayfa

YEMİN METNİ ..... **iii**

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI ..... **iv**

ÖZET ..... **v**

ABSTRACT ..... **vii**

ÖNSÖZ ..... **ix**

İÇİNDEKİLER ..... **xi**

KISALTMALAR DİZİNİ ..... **xiii**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

AYDIN KAVRAMI

1. ETİMOLOJİK AÇIDAN AYDIN **5**

2. AYDIN, ENTELEKTÜEL, MÜNEVVER ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR TARTIŞMA **11**

2.1. ENTELEKTÜEL **11**

2.2. AYDIN **15**

2.3. OSMANLI'DA AYDIN: MÜNEVVER **18**

3. AYDIN KAVRAMI ÜZERİNE TEORİK TARTIŞMALAR **21**

4. SEÇİLMİŞ YAKLAŞIM: JEAN PAUL SARTRE VE MİCHEL FOUCAULT'TA AYDIN **24**

4.1. MİCHEL FOUCAULT'A GÖRE AYDIN **25**

4.1.1. Bilgi, Hakikat, İktidar **26**

4.1.2. Geleneksel Entelektüel **28**

4.1.3. Spesifik Entelektüel **29**

4.2. JEAN PAUL SARTRE'A GÖRE AYDIN **31**

4.2.1 Klasik Aydın **34**

5. ROMAN VE AYDIN **35**

İKİNCİ BÖLÜM

OĞUZ ATAY ROMANLARININ YAZILDIĞI TOPLUMSAL ARKA PLAN

1. 1960'LAR VE 1970'LER TÜRKİYESİ'NDE TOPLUMSAL ARKA PLAN 40

2. TÜRKİYE'DE AYDIN SORUNSALI 48

3. OĞUZ ATAY'IN ESERLERİNDEKİ AYDIN SORUNSALINA GENEL BİR BAKIŞ 60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OĞUZ ATAY VE ROMANLARI

1. OĞUZ ATAY'IN KISA BİYOGRAFİSİ 68

2. TUTUNAMAYANLAR'DA AYDIN..... 77

3. TEHLİKELİ OYUNLAR'DA AYDIN..... 86

4. BİR BİLİM ADAMININ ROMANI: MUSTAFA İNAN'DA AYDIN 93

5. OYUNLARLA YAŞAYANLARDA AYDIN 99

SONUÇ..... 104

KAYNAKÇA 109

KISALTMALAR

Akt: Aktaran

Bkz: Bakınız

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

Çev.: Çeviren

Der: Derleyen

Ed : Editör

MBK: Milli Birlik Komitesi

MİT: Milli İstihbarat Teşkilatı

THKP-C: Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi

TİP: Türkiye İşçi Partisi

S: Sayfa

GİRİŞ

Roman, 19. Yüzyılda Tanzimat ve sonrasında Osmanlı edebi yaşantısına girmiştir.19. Yüzyıl, Modernleşme ve Batılılaşmanın, toplumsal hayatta görünür hale geldiği dönemdir. Fransız İhtilali sonucunda yaygınlaşan ulus devletin, hayali bir cemaat olarak var etmeye çalıştığı, dil ve kültür birliğine sahip millet oluşumu tüm dünyaya yayılmaya başlamıştır. Çöküş dönemine giren Osmanlı Devleti de tüm gayretlerini devleti çöküşten kurtarma noktasına yoğunlaştırmış kalıcı bir çözüm bulmak adına da Batı yaşantısı ve paradigmalarını sahaya sürmüştür.

Batı, dönem itibariyle demokrasi, insan hakları gibi toplum ve birey yaşantısındaki temel paradigmaların merkezi sayılmış bu sebeple de Batıyı tüm kurumları ile ithal etme hareketi hız kazanmıştır. Aydının aktör olarak toplumda görünür hale gelmesi de bu döneme rastlamıştır. Yurtdışına özellikle de Avrupa ülkelerine eğitim amacıyla gönderilen öğrenciler, yurtlarına döndüklerinde aydın figürler olarak önem kazanmıştır. Önem kazanmalarındaki temel etken de Batıyı bizzat görüp tanıma imkânı bulmuş olmalarıdır. Bu süreçten itibaren, toplum yaşantısındaki değerler, olgular, kurumlar birer birer Batılı muadilleriyle yer değiştirmeye başlamıştır.

Bu esnada batılı bir sanat olan roman, değişim sürecinde kitle iletişim araçlarının sınırlı olduğu düşünüldüğünde, temel bir rol oynamıştır. Batıyı tanıyan ve her anlamdaki kurtuluşun Batılaşma ile sağlanacağını düşünen aydınlar, değişimi halk kütlelerine yaymak maksadıyla pek çok roman kaleme almışlardır. Toplumdaki okur-yazar olmayan kesim için konferans veya toplantı gibi etkinliklerle bu açık kapatılmaya çalışılmıştır. Yeniliği halka yayma görevini üstlenen Tanzimat aydınlarının hemen hemen hepsi edebiyat, sanat ve kültürle yakından ilgili olan ve bu alanlarda eserler veren kimseler olmuştur. Bu eserler de yenileşme ve modernleşme adına topluma ve gündelik yaşantıya girmiştir. Bu eserlerin bir kısmı mevcut edebi yaşantıda bir karşılığı olmayan yeni bir tür olmuşlar ve yeni bir kültürü de beraberinde getirmişlerdir (Balcı, 2002: 1). Gazete, tiyatro, hikaye ve roman mevcut kültür hayatına ait olmayan bir tecrübeyi getirmiş ve kültür yaşantısında yaygınlaştırmıştır.

Burada vurgulanması gereken noktalardan biri de edebiyat sosyolojisidir. Herhangi bir kültürel eser, kendini çevreleyen ekonomik, toplumsal, siyasal ve tarihsel koşullardan soyutlanamaz. Düşünceler ve kültürel eserler, ancak kendilerini oluşturan toplumun bütünsel gerçeği içinde açıklanabilir (Sevgili, 2005: 16). Aynı şekilde tüm edebiyat eserlerini belirli bir toplumsal, ekonomik ve tarihsel yapı içerisine yerleştirilmedikçe, gerek anlamlarını, gerekse iletmek istedikleri mesajı anlamak pek de mümkün değildir. Bu dönem aydınları yeni bir türle yani romanla mevcut toplumsal, siyasal, ekonomik durumu anlatmaya girişmişlerdir.

Tanzimat öncesi, Osmanlı toplumuna bakıldığında aydının, bir takım yansımaları ve örneklemeleri mevcuttur. Fakat okuryazarlık, ilim tahsili dar bir çevrede gerçekleştiği için, azınlık bir "bilen" kesim ortaya çıkmıştır. Bu kesim, siyasal yapılanma ile bir biçimde ilintili olduğundan ve sınırlı sayıda kaldığından küçük bir azınlık grup olarak varlığını devam ettirmiş, herhangi bir toplumsal hareketlenmede rol oynamamıştır. Zira bu zümre, haddizatında elitist bir tavır sergilediğinden toplumsal hareketlenme için gerekli olan gündelik yaşantıdan da bihaberdir.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e gelindiğinde, toplumu modernleştirip, batılılaştırma konusunda oldukça efor sarf eden aydın, ne yazık ki devleti çöküşten kurtarma noktasında başarılı olamamıştır. Bu başarısızlığını telafi etmek isteyen bir eda ile yeni kurulan devletin varlığını, değerlerini ve ideolojilerini halen çoğunlukta olan halk kütlesine anlatmayı ve onu bu bağlamda "aydınlatma" yı kendisine misyon tayin etmiştir. Bunun için de yine batıdan gelen bir argümanı yani romanı tercih etmiştir. Bu bağlamda roman, Türkiye özeline bakıldığında ilk örnekleri hasebiyle, toplumu yönlendirmek adına bir araç gibi vazife görmüştür. Yeni bir toplum kurma isteği bir takım ihtiyaçları da beraberinde getirmiştir. Toplum, kendisine liderlik yapacak, yol gösterecek, tercihler sunacak, yeni temelleri anlatacak kahramanını beklemektedir. Aydınlar da bu rolü severek üstlenmişlerdir.

Değişen dünya şartlarına ve kuvvet dengelerine bağlı olarak Türk aydını modern olma ile geleneğe bağlı kalma arasında çelişkiler yaşamaya başlamıştır. Öyle ki; günümüz Türk aydını bir bakıma bu çelişkilerin sonucu olarak var olmuştur. Bir

tarafta Batılı ve modern olma diğer tarafta da yüzyıllardır yaşanan kültür, coğrafya ve değerler vardır. Bu durum aydının kafasını hayli karıştırmış ve bu çalışmanın da konusunu teşkil eden bir takım sorunsallara yol açmıştır. Aydın, ontolojik, psikolojik, fikri ve estetik huzursuzluklar yaşamaya başlamıştır. Bu ikilemler sonucunda kendine ve yaşadığı topluma yabancılaşmış, devraldığı gelenek itibariyle halk kütlesi ile arasında var olan mesafe gittikçe artan bir mahiyet kazanmıştır. Aydınlar romanlarında çoğunluğu bir bakıma köylüyü yücelten temalar ele alıyor. Bir takım olaylar sonucunda kentli aydın köye gidiyor. Oradaki yaşantıyı yadırgıyor, aşağılıyor. Fakat köylünün hoşgörüsü ile yeni bir bakış açısı edinip kendini sorguluyor ve köylünün yani halkın değerli olduğunun farkına varıyor. Belki de hayatında İstanbul'dan çıkmamış olan aydın, kurgusal düzlemde halk ile adeta helalleşiyor. Cumhuriyet dönemi romanlarının birçoğunda bu bakış açısı mevcuttur. Aydın, halka bir şeyleri anlatmak ve onu eğitmek telaşındadır. Çünkü o, yüksek egosuyla, var olan tüm bilgi birikimini sarmaladığını düşünür.

Cumhuriyet'in kuruluşu olan 1920'li yıllardan 1950'li yıllara geldiğinde Türkiye Marksizm ve sol düşüncenin etkileri aydınlar arsında yaygınlaşmaya başlıyor. Sırasıyla; devleti çöküşten kurtarmak, halkı eğitmek misyonlarının yanında sol görüşü benimsemiş aydınla birlikte aydının misyon halkasına yeni bir takım zincirler ekleniyor. Bu dönem aydınları, Marks'ın ve Rusya'nın etkisiyle toplumun refahının sosyalizmle sağlanacağını düşünen sol görüşü benimsemiş aydınlardır.

1934 doğumlu Oğuz Atay'ın gençlik yıllarına tekabül eden 50'li ve 60'lı yılların, dönemin ana söylemi olan sol düşünceden Atay etkilenmiştir. Öyle ki, bu durum sadece etkilenme boyutuyla kalmamış, Atay 27 Mayıs 1960 darbesine kadar hem eylemleri hem de söylemleri ile ciddi bir sosyalisttir. Lakin Atay'ı döneminin aydınlarından ayıran en temel özelliği, sol düşünceyi benimsemesine karşın bu düşüncede olan ve aydın tavrına yakışmayan işler yapan düşünürleri sert bir şekilde eleştirmesidir. Biz ve bizden olmayan şeklinde sert kutupların var olduğu bir dönemde Atay, benzer ideolojiyi benimsemiş olmasına karşın ikbal uğruna iktidara yakın olmayı, çıkarlar doğrultusunda hareket etmeyi hoş görmemiştir ve aydın bir kişilik olarak bu tür eylemlere girişmemiştir. Bunun neticesinde de yeterince anlaşılamamıştır. Ölümünün üzerinden otuz yedi yıl gibi uzun bir dönem geçmesine karşın halen tam manasıyla anlaşıldığı söylenemez. Solcu bir okuyucuya göre solcu,

postmodern bir okuyucuya göre postmodern, ateist bir okuyucuya göre ateist kabul edilmiştir. Lakin Atay, bunların ötesinde bir yerde bir dönemin genel söylemine başkaldırma cesareti gösterebilmiş bir aydındır. Yazdığı roman, oyun ve hikâyelerde kurguladığı karakterlerle kendinden izler taşımaktadır. 1960'lar ve 1970'lerin entelektüel ikliminde spefisifik bir konumdadır. Atay'ın Türkiye'deki aydın tartışmalarında farklı bir konumda olduğu iddiası bu çalışmanın temel problematiğidir. Çalışmanın genel hatlarının oluşturulmasında Atay'ın aydın olgusunun daha net ve doğru bir şekilde anlaşılması amaçlanmıştır.

İlk bölüm, aydın kavram ve tanımlarına ayrılmıştır. Günümüz aydının devraldığı miras olan Osmanlı Devletindeki münevver sorunsalı üzerinde durulmuştur. Benda, Gramsci, Said gibi aydın tartışmalarında önemli olan isimlerin fikirleri bağlamında teorik bir tartışma yapılmıştır. Aydın, münevver, entelektüel kavramlarının benzerlikleri ve farklılıklarından bahsedilmiştir. Oğuz Atay romanlarında aydın çözümlemesi için de Foucault ve Sartre'ın kullandığı "aydın" temel alınmıştır.

İkinci bölümde, Atay'ın eserlerini kaleme aldığı 60'lı ve 70'li yıllardaki toplumsal hareketlerden bahsedilmiş dünya tarihinde de 68 kuşağı olarak özel bir anlamı olan dönemin Atay üzerindeki ve yazın hayatındaki izleri gözlemlenmeye çalışılmıştır. Bu dönem Türk aydının yaşadığı problemlere dikkat çekilmiş ve Atay'daki aydın problemleri genel hatlarıyla çizilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise Atay romanları ayrı ayrı incelenerek bu metinlerdeki aydın sorunsalına dikkat çekilmiştir. Atay'ın, *Tutunamayanlar, Tehlikeli Oyunlar, Bir Bilim Adamının Romanı* adlı romanları ile *Oyunlarla Yaşayanlar* adlı oyunundaki aydın karakterler incelenmiş ve bu karakterler üzerinden dönem aydının prototipi çıkarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın sonucunda, Türk aydınının yaşadığı problemler; modernleşme-gelenek, yabancılaşma, aydın-halk arasındaki mesafe olarak belirlenmiş ve bununla ilgili günümüze de öykünerek bir takım değerlendirmeler yapılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AYDIN KAVRAMI

1. ETİMOLOJİK AÇIDAN AYDIN[1]

Etimolojik olarak ele alındığında entelektüel, Latince "intellectus"tan türemiştir; "intellectual"in kökü de intellect'tir. Sözcük çoğu kez "manuel" (elle çalışan, elle ilgili) karşıtı olarak zekânın, aklın kullanımının baskın olduğu kişiler için söz konusudur. Dolayısıyla entelektüel düşünce ve fikir konusunda çalışan bir fert ya da sınıf olarak tanımlanabilir. Burada altı çizilen nokta, batılı entelektüelin aklını kullanmak noktasındaki gayretinin ilkesel bir nitelik kazanmış olmasıdır. Akıl burada saf akıl anlamındadır ve diğer bütün olası bilgi üretim biçimlerine karşıt ya da baskın olan tek referans olarak vardır (Çağan, 2005: 11). Aydınlanmanın çocuğu olarak kabul edilen entelektüel dönemin seçici parametresi olan akılla özdeşleşip, aklını kullanma noktasında ayrıcalıklılara yüklenen bir sıfattır.

Rönesans'ın yeniden doğuş sloganı ile yola çıkışı Aydınlanma ile günümüz entelektüelinin bir olgu olarak ortaya çıkması tam manasıyla Aydınlanma dönemine denk gelmektedir. Entelektüelin hem bir özne hem de bir nesne olarak etkileşim içerisine girdiği Aydınlanma dönemi, kendisinden sonra gelen dönemleri her yönüyle tesiri altına alması sebebiyle insanlık tarihi açısından büyük öneme sahiptir (Karaaslan, 2010: 7). Rönesans'tan önceki dönemlerde de entelektüeli karşılayacak kullanımlar mevcuttur ama günümüz aydının temelleri Rönesans'la başlayıp aydınlanma ve moderniteye kadar uzanan süreçte atılmıştır. Akıl, mantık ve zeka Aydınlanma felsefesinin temel öğeleriydi. Bu bakımdan Rönesans'tan Aydınlanma felsefesine uzanan bir süreklilikten söz edilebilir. Sonuç itibariyle de aydın Batı' da Rönesans ile değil Aydınlanma Çağı ile ortaya çıkmıştır (Özveren, 2003: 172) denilebilir. Aydınlanma hem felsefi hem de toplumsal sonuçları itibariyle biricik (unique) bir çağdır ve kendinden önceki dönemlerle kıyaslandığında, büyük bir dönüşümü ve değişimi ifade etmektedir. Hem toplumsal ve dolaylı ekonomik

[1] Aydın bu bölümde entelektüel anlamında kullanılmıştır. Aydın ve entelektüel kavramları arasındaki farklılığa ilerleyen bölümlerde değinileceğinden burada ayrıca bahsedilmemiştir.

sonuçları itibariyle hem de akılsal devrim denilen oluşumun altyapısını oluşturarak modern toplumun entelektüel temellerini vücuda getirmiştir (Çiğdem, 1999: 16).

Rönesans'ta aydın olarak tabir edilen kişiler, seçkin bir dar ve seçkin olmakla birlikte iyi eğitim alan ve ortak bir kültürü paylaşan gruptu. Kilisenin de büsbütün pekiştirdiği fildişi bir kulede olduğu için dışında kalanlarla ilişki kurma ya da etkileşime geçme gibi bir kaygısı yoktu. Aydınlanma Çağı ile birlikte toplumsal taşlar yerinden oynamaya başladı. Okur-yazar kesim sayıca arttıkça kendi içinde de farklılaşmaya başlamıştır. Bu kesimin çok küçük bir kısmı gerçek anlamda felsefe ve kültür üretimine katkıda bulunurken gittikçe artan bir kısmı da felsefe ve kültür üretimine katkıda bulunan kimselerin geliştiği özgün düşünceleri herkesin anlayacağı şekilde halka yani kendisinden aşağıdakilere aktarmayı vazife edindiler. Modernizme özgü anlamda "aydın-lık" da bu bağlamda gelişti. Bu aydınlar kendilerini, daha çok başkalarının olan bir aydınlığı karanlıkta olanlara aktarmaya adamışlardır (Özveren, 2003: 173). Entelektüelin ortaya çıkışından günümüze değin gelen öncü olma rolünün de bu temellere yaslandığını düşünmek yanlış olmayacaktır.

Aydınlanmanın, entelektüelin tarihi açısından sahip olduğu büyük önem onu bir özne haline getirmiş; toplumsal ve siyasal önderlik, yasa koyuculuk, birey özgürlüğünün savunucusu olarak ortaya çıkmıştır. Aydınlanmanın sonucu Fransız İhtilali gibi parlak bir tarihsel başarıdır. Aydınlanma, ünlü "Açıklamalı Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Ansiklopedisi" ile döneme egemen olan bilgi sistemini de herkes için ulaşılabilir bir hale getirmiştir (Konuk, 2005: 80). Ansiklopedide bulunan metinlerde aydınlanmanın temel ilkeleri bulunmaktaydı. Ansiklopedinin toplanması sadece entelektüel kaygıları değil, politik dinsel baskılar nedeniyle stratejik kaygıları da içermiştir. Belirli bir "aydınlatma" misyonu dışında Ansiklopedide yazanların ortak kanaatleri de yoktur (Çiğdem, 1999: 38). Bu ansiklopedi dönemin edebiyatçı ve düşünürleri tarafından otuz üç yılda hazırlanmış ve Aydınlanma ruhunu kitlelere yayan bir işlev görmüştür. Modern entelektüelin, öncü, muhalif, toplumsal ve siyasal önder, hakikatin sahibi gibi tüm tarihsel ve sosyolojik rolleri, Aydınlanmacı yazar ve düşünürlerce temsil edilmektedir. Bu temsil Voltaire, Rousseau, Diderot gibi Fransız Ansiklopedisi yazarlarında belirgin olarak görülmektedir. Voltaire'e göre, topluma ışık tutma onu aydınlatma misyonuyla varlıklarını tanımlayan entelektüeller, sanat, bilim ya da felsefenin özerk alanında etkili olmaktan çok toplum üzerinde etkili

olmalıdır. Bu etki sadece sanat ya da bilim alanında sınırlı kalarak da sağlanabilir. Ayrıca büyük bilimci ya da sanatçı olmadan da büyük bir entelektüel olunabilir (Demiralp, 2003: 123-124). Entelektüelin bir kafa işçisi olduğunu vurgulayan Voltaire'e göre, belirli fikirleri kamu alanında yani ortalıkta dile getirmek ve olan bitene bir şekilde müdahil olarak, yönlendirmek entelektüelin görevidir. Voltaire'in bu tanımlaması Sartre'ın "entelektüel, onu ilgilendirmeyen işlere karışan kişi" tanımlamasına da uymaktadır. Ayrıca bu tanımda geçen "belli sınırda yapılan bilme eylemi" Foucault'un spesifik entelektüeli ile de paralellik göstermektedir.

Modern entelektüelin ortaya çıkışı, esasında bir süreç sonrası gerçekleşmiştir. Fakat entelektüelin hem kavram olarak yaygınlaşmasına hem de somut eylemler ile ilk ortaya çıkışına örnek gösterilecek bazı olaylar meydana gelmiştir. Bazı düşünürler tarafından entelektüelin ortaya çıkışını tasvir etmek için kullanılan bu olayların başında Dreyfus Davası gelmektedir. Dreyfus Davası 1894 yılında, Fransa'da yüzbaşı olan Alfred Dreyfus"un casuslukla suçlanarak yargılandığı davanın adıdır. Dönemin Fransız hükümetine göre Dreyfus'un Yahudi olması onun casusluk yapmış olduğu ihtimalini güçlendirmiştir. Dreyfus'un haksız yere yargılandığını düşünen Emile Zola ve Zola'nın etrafında toplanan bir grup düşünür 14 Ocak 1898 günü "Protestation" (itham ediyorum) başlığını taşıyan bir manifesto yazarak kamuoyu oluşturmaya çalışırlar. Zola'nın tam karşıt konumunda yer alan, gazeteci, romancı ve antisemitist olan Maurice Barres, Zola ile birlikte manifestoyu imzalayan düşünürleri aşağılamak üzere "entelektüel" kelimesini kullanır (Demiralp, 2003: 120). Bu adlandırma bir müddet sonra manifestoyu imzalayan grup ve davayı takip eden kesimler tarafından da kabul edilir. Dava sonrası Zola ve arkadaşlarının haklı olduğu görülünce bu kavram kendiliğinden olumlu bir anlama bürünür ve doğruyu yanlıştan ayırt etme noktasında muktedir olan kişileri nitelendirmek için kullanılmaya başlanır. Bu olayın günümüze yansıyan iki sosyolojik sonucu vardır. Bunlardan birincisi; Dreyfus davasından sonra ilk defa entelektüel iktidar ilişkisi gün yüzüne çıkmaya başlamıştır ve entelektüelin yönetime ne derece müdahale edebileceği görülmüştür. Böylelikle bir toplumda bilgiye sahip olan kesimin esasında toplum yönetiminde etkili olabileceği gözler önüne serilmiştir. Diğer bir sonuç; Dreyfus davası sonrasında entelektüellerin iki kampa ayrılmış olmasıdır. Fransa'da sağ ve sol entelektüellerin ortaya çıkmasına sebep olan bu kamplaşmada bir kısım entelektüeller devletin bireye

üstünlüğünü (sağ entelektüeller) savunurken, Emile Zola ve yandaşları bireyin devlete üstünlüğünü (sol entelektüeller) savunmuşlardır (Özcan, Zeki, 2006: 48 akt. Karaaslan, 2010: 11). Ortaya çıkan bu sağ ve sol entelektüeller halen Avrupa siyaset hayatında etkin rol oynamaktadırlar. Bu sebeple Dreyfus davası Avrupa düşünce dünyasının kırılma noktalarından biri olmuştur.

Entelektüellerin sağ ve sol olarak kutuplaşması İranlı Sosyolog Ali Şeriati'ye göre (2013: 44); Ortaçağ toplumuna ve yaşayışına tepki olarak ortaya çıkan Rönesans ve Aydınlanma ile kimliğini belirginleştiren aydın sınıf, ahiretçiliğe tepki olarak materyalizmi benimsemiştir. Bunu benimseme nedeni ise, Ortaçağ din adamı sınıfının ilim karşıtlığına tepkisidir. Din adamları, her çeşit ilmi keşfi, her türlü bilimsel özgürlüğü ve ilmi buluş ve çıkarımları engellemiş ve bunu da din adına yaptığını belirttiği için aydın bunun karşısında durmuştur. Dönemin otoritesi ve iktidarı olan din adamları sınıfına karşı duruşta, entelektüelin sol cenaha kaymasının temel nedenlerinden biri olmuştur.

Entelektüel sözcüğünün geçmişine bakılırken 19. Yüzyılın ikinci yarısında Rusya'da kullanılan "entelijansiya" kavramına da dikkat çekmek gerekir. Cemil Meriç'e göre; "entelijansiya" Rusça'nın Batı dillerine bir armağanıdır. Bir ülkedeki aydınlar topluluğunu ifade eden kavramın Rusya'da daha kesin bir anlamı vardır. Entelijansiya, belli bir dönemde yaşayan, ortak eğilimleri ve ortak davranışları olan sosyal bir tabaka veya sınıfa işaret etmektedir (Meriç, 1980: 64). Kavram, Çarlığın despotizmine öte yandan da Ortadoks Kilisesine karşı çıkan kimseleri nitelendirmek için kullanılmıştır. Entelijansiya'nın tek tek bireyler için değil grup ismine karşılık gelen kolektif bir kullanımı vardır. Eleştirel aklı, bilimi, adaleti, o zamanın koşulları düşünüldüğünde devrimci sayılabilecek değerleri savunanların tümüne verilen isimdir. Rus entelijansiyasının hareketleri başta Fransa olmak üzere Batı Avrupa ülkelerini etkilemiştir. Lakin bireye önem atfeden kullanım düşünüldüğünde, sözcüğün doğduğu yer Fransa olmuştur (Demiralp, 2003: 122). Dreyfus davasında olduğu gibi Rusya'da da entelijansiya sınıfının etkinlikleri, dönemin Rus siyasetinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Böylelikle sadece gücü elinde bulunduranların yönetimde söz sahibi olduğu kanaatini yıkarak, yönetimde bilgiye sahip olanların da etkinliğinin var olduğunu zihinlere kazıyan bu iki olgu; entelijansiyanın ortaya çıkışı ve Dreyfus davası, Aydınlanma döneminde entelektüelin oynadığı rolü nitelemek

adına iki temel örnektir (Karaaslan, 2010: 21). Aydınlanma döneminde modern entelektüelin eksik parçası, siyasal ve toplumsal önderlik rolüyle tamamlanmıştır. Entelektüel artık "kurtarıcı" ve "kahraman" statüsünü de kazanmıştır (Konuk, 2005: 81).

Dreyfus davasına başka bir açıdan bakıldığında ise entelektüeller arasında bir grup ruhu dayanışmasının ötesinde anlamlar taşımaktadır. Çünkü entelektüeller ilk bakışta onları ilgilendirmeyen, karışmaları istenilmeyen bir konuya müdahale ediyorlar ve haklı çıkıyorlar (Demiralp, 2003: 126). Bu haklılıkta onlara belirli bir meşruiyet kazandırıp, Çağdaş Batı toplumsal yaşamının ayrılmaz bir parçası ve aktörü haline geliyorlar. Entelektüeller bilgi birikimlerinin yanında pratiğe döktükleri eylemleriyle de bahsedilen süreç sonundaki dönemlerde dikkatleri üzerine çekmişlerdir. Bu ün, belli sorumlulukları hatta sıkıntıları da beraberinde getirmiştir.

> "Batı Avrupa sözlük dağarcığına girdiğinde "entelektüel" kavramı anlamını Aydınlanma çağının kolektif belleğinden alıyordu. Modernitenin en belirgin vasfı olan iktidar/bilgi sendromu bu dönemde belirginlik kazanmıştır. Sendrom modern çağın başlangıcında meydana gelen iki yeni gelişmenin ortak ürünüydü: Toplumsal sistemi, önceden tasarlanmış bir düzen modeline göre biçimlendirip yönetmek için gerekli kaynaklara ve iradeye sahip yeni tür bir devlet iktidarının çıkması; hem böyle bir modeli oluşturabilecek hem de kullanımını gerektirdiği uygulamaları içeren görece özerk kendi kendini yöneten bir söylemin kurulması. Bu iki gelişmenin birleşmesi belirli bir dünya görüşü ve onunla bağlantılı entelektüel stratejiler biçiminde dile getirilen ve Modernite adını alacak olan deneyimi yaratmıştır" (Bauman, 2014: 8).

Modern kültürün yaratıcısı ve reformculuğun aktif öznesi olarak entelektüele yönelik birçok eleştiri mevcuttur. Bilgi, iktidar ve reformla direk bağlantısı olan entelektüele yönelik eleştirilerin gündeme getirdiği mesele Aydınlanma'nın geleceğidir. Modernitenin yarattığı yıkımların tüm sorumluluğu Aydınlanma'nın çocuğu sayılan entelektüelin omuzlarına yüklenmiştir. Entelektüelin kamusal rolü, modernitenin siyasal ve kültürel mirası, entelektüelin siyasal rolü çerçevesinde reformculuğun yöntemleri eleştirilmektedir (İrem, 2006: 211). Bunun nihai sonucu olarak da entelektüel, modernitenin vadettiği daha özgür ve adil toplumun yaratılamamasının sorumlusu ilan edilmiş ve adeta taşlanmıştır.

Entelektüelleri eleştirmek, betimlemek, görevlerini tanımlamak adına pek çok düşünür eserler kaleme almıştır. Bu düşünürlerin başında Foucault, Benda, Bauman,

Zizek, Edward Said, Sartre gibi dönemine damgasını vurmuş entelektüeller vardır. Bu isimlerin yanı sıra Batı ve Doğu düşünce dünyasında birçok entelektüel, entelektüelliği yeniden tanımlamaya çalışmış ve ideal entelektüel tipolojileri geliştirmiştir. Modern entelektüellerin tüm toplumlara yaymaya çalıştığı Modernite projesinin insanlık tarihi açısından çok olumsuz sonuçlara yol açması yeni bir dönemin ilanının dillendirilmesine sebep olmuştur. Bu yeni dönem Postmodernite olarak adlandırılmaktadır (Karaaslan, 2010: 25). Postmodern dönemin başlıca etkinliği ve kavram olarak varolmasının temelinde modernitenin eleştirisi yatmaktadır.

Postmodernizm nedir sorusuna verilecek en kısa yanıt, modernizmin toptan radikal eleştirisidir şeklinde formüle edilebilmektedir. Burada eleştiri yoluyla modernizmi yeniden kurmak değil bütünüyle yadsımak söz konusu olmaktadır (Şaylan, 2002: 111). Postmodernizm denildiğinde akla gelen ilk isimlerden olan Nietzche, Derrida, Heidegger, Lyotard, felsefedeki yeni algı modernizmi yapı bozumuna uğratır. Postmodernlik, akıl, kimlik, nesnellik nosyonlarından, evrensel ilerleme fikrinden, rasyonalizmin tekil doğruculuğundan, meta anlatılardan kuşku duyan bir düşünce tarzıdır. Tanrı, din, Marksizm gibi meta kavramlar sorgulanmaya başlamış, toplumun dininden öte bireyin dini ön plana çıkmıştır. Postmodernistler insanı modernistler gibi evrensel nitelikli, benzer duygu, us ve duyulara sahip kişiler olarak almadılar. Postmodern düşünce tarzında teolojik ve kesinlikli düşünme yerini görecelilik ve süreğenliğe bırakır. Herkesin doğrusu kendine anlayışıyla bireyi, ülkü ve davanın üstünde konumlandırır ve yaşamı koşulsuz değerli görür.(Konyalı, 2008: 369). Modern Batı toplumlarında adeta peygamber statüsüne yükselen entelektüeller sorgulanmaya, yargılanmaya hatta lanetlenmeye başlanmıştır.

Postmodern ve yeni muhafazakar eleştirilere göre entelektüellerin bilgi yoluyla iktidarın uzantısı haline gelmeleri, modernitenin kültürel pratiklerinden kaynaklanan yapısal bir sorundur. Modernitenin geleceği hakkında postmodern, muhafazakar eğilimin temsilcileri tarafından yaygınlaştırılan kötümser öngörüleri destekleyen felsefi konum, Aydınlanmanın mirası olarak tanımlanan, öncü, sorumlu, evrensel entelektüeli bir tür yapıbozumuna uğratarak paramparça etmektedir (İrem, 2006: 212).

Modernizmde olduğu gibi postmodernizm tartışmaları da bir grup aydın tarafından başlatılmıştır. Postmodernite, entelektüellerin işlevini, evrensel bir entelektüel tipolojisini, makro düzey söylemler üreten entelektüellerin tamamını tartışma konusu etmiştir. Bu tartışmaların temel dayanak noktası, evrensel hiçbir şeyin olmayacağı gibi entelektüel tipolojisinin de olamayacağı ve bu sebeple entelektüellerin söylediklerini bir yasa ya da tümel bir gerçeklik gibi algılamaktan ziyade sadece bir yorum olarak değerlendirmek gerektiğidir. Dolayısıyla Postmodernizmin, Modernizme nispeten çok daha heterojen bir entelektüel öngörüsü vardır. Bu durum da modernitenin entelektüel algısını ters yüz etmiştir. Modernitenin aksine bu dönemde entelektüeller meta anlatılar yerine lokal teoriler üretmiştir.

2. AYDIN, ENTELEKTÜEL, MÜNEVVER ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR TARTIŞMA

Buraya kadar olan bölümde entelektüelin siyasi ve toplumsal bir aktör olarak ortaya çıkışının tarihsel arka planı anlatılmaya, açıklanmaya çalışılmıştır. Entelektüel kavramının etimolojisi üzerinde durulmuştur. Bir aktör olarak hem de güçlü bir aktör olarak tarih sahnesine çıkan entelektüel üzerine pek çok şey yazılmış, çizilmiş ve söylenmiştir. Gerek entelektüel tanımları gerekse entelektüelin rol ve sorumlulukları farklı düşünür, yazar ve sanatçılarca ifade edilmiştir. Bu bölümde "entelektüel"e yer yer ikame olarak yer yer de ondan çok farklı anlamda kullanılan "aydın", "münevver" olguları üzerinde kavramsal bir tartışma yürütülecek ve bu çalışmanın başlığında kullanılan "aydın" söyleminin neyi ifade edip neyi ifade etmediği açıklanmaya çalışılacaktır. Entelektüel, aydın, münevver kavramları ayrı ayrı incelenecektir, aralarındaki farklar ortaya konmaya çalışılacaktır.

2.1. ENTELEKTÜEL

Birçok kavram gibi işlevselliği, toplumsal konum ya da kimliği itibariyle önemli bir yer edinen entelektüel de tek bir tanım ya da yaklaşım içine sığdırılamayacak kadar tartışmalı ve değer yönelimli bir kavramdır (Çağan, 2005: 9). Kavram farklı düşünürlerce farklı şekillerde yorumlanmıştır ve üzerinde herhangi bir

mutabakata varılmamıştır. Bundan dolayı da günümüze kadar kavramla ilgili pek çok tanım ve yorum yapıla gelmiştir.

Entelektüel kavramının bugün kullanılan anlamıyla Aydınlanma felsefesi neticesinde ortaya çıktığı göz önüne alındığında eski bir kavram olmadığı hatırlanacaktır. Fakat entelektüel kişilerin Batı tarihi boyunca var oldukları da bir gerçektir. Batı kültüründe Sokrates'ten Bourdieu' ye kadar köklü bir entelektüel geleneği vardır. Bunun temel nedeni belki de bu kültürün kendisi. Gramsci "insanların hepsi entelektüeldir" demiş ama hepsi "toplumda entelektüellerin işlevini görmezler." Öyleyse entelektüelin işlevinden önce entelektüel bir işlev var Batı Kültüründe: düşünmek ve eleştirmek (Demiralp: 2003: 122). Bu durum da filozofların toplumdaki konumları ve tavırları göz önüne alındığında Antik Yunan' a kadar götürülebilmektedir.

Entelektüel tam manasıyla ve kavram olarak ilk kez Fransa'da yani Batı'da kullanılmıştır. Oluşum şartları ve süreci de birlikte düşünüldüğünde kavram Batılıdır. Klasik olarak entelektüel, kentsoylu devrim geleneğinin soyut ussal öğenin, somut bir toplumsal kişilikte simgelendiği Fransız imgeleminin bir ürünüdür (Osborne, 1999: 12). Önceki bölümde anlatılan Dreyfus davasında Barres'in Zola ve arkadaşlarını küçümsemek maksadıyla kullandığı "entelektüel" kavramı karşı cephede kabul görmüş ve benimsenmiştir. Bu olayın nihayetinde de entelektüel, kavram olarak belli bir karşılık bulup dünya literatürüne girmiştir.

Kavram, ilk anlamıyla düşünüldüğünde entelektüelin içine sanat, yazın ve bilim adamlarından hatta doktor gibi serbest meslek çalışanları, ücretli emekçi aydınlar yani mühendisler, genç aydın emekçiler (üniversite öğrencileri gibi) de dahil edilmektedir. Lakin bugün, hiçbir doktor ya da mühendis sadece akılla iş görmelerinden ötürü entelektüel kabul edilmemektedir (Çağan, 2005: 14). Son dönemde bir sıfat mahiyetinde "fikir adamı, aklıyla iş gören" anlamında kullanılmaktadır. Sorunlara aklını ve zekasını kullanarak çözüm arayan kişi olarak da yorumlanabilir. Bu kullanımlarda işe zekanın, anlama ve kavrama yeteneğinin, bilginin karıştığı yadsınamaz (Batuhan, 2003: 94). Bundan hareketle entelektüelin ne ya da kim olduğu tartışması başlamış, toplumdaki her bireye olduğu gibi ona da belli roller ve görevler atfedilmiştir.

Her yerde her zaman "entelektüeller" bir işlev için bir araya gelmenin ve kendi kendini görevlendirmenin etkisiyle oluşurlar. Entelektüel olmanın anlamı, kişinin kendi mesleği ya da sanat türü ile ilgili kısmi uğraşının üzerine çıkması ve içinde yaşadığı zamanın, hakikat, yargı, beğeni gibi küresel konularıyla ilgilenmesi demektir. "entelektüeller" ile "entelektüel olmayanları" ayıran çizgi hep, belirli bir faaliyet tarzına katılma yönünde verilen kararla çizilir (Bauman, 2014: 8). Önceki bölümde anlatılan Dreyfus Davası' nda entelektüellerin takındıkları tutum sebebiyle, siyasete müdahale eylemi kavramın tanımının temel unsurlarından biri olmuştur. Entelektüel tanımı gereği siyasi bir eylemci haline gelmiş ve bu eylemciliğini özellikle devlete karşı protest, topluma karşı da eleştirel bir yapıda gerçekleştirmiştir (Bayram, 2005: 236). Bu noktada entelektüel, bilme noktasından sıyrılıp yapabilme noktasına kayması beklenmektedir. Bilmenin yanında entelektüelin sahip olması gereken bir takım vasıflar tartışılmaya başlanmıştır.

Entelektüelin tarih sahnesine çıkmasında etkili olan en temel ayrım aklını kullanmayı meslek edinmiş kişi olmasıdır. Bu entelektüelin başka bir takım ayırıcı özellikleri de mevcuttur. Entelektüelin ilk ve belki de en önemli özelliği sorgulamaktır. Sorgulamak, özgürlüğü tahkim etmek üzere devreye giren zihinsel özerkliğin dış dayatmalara ve siyasi baskılara meydan okumasıdır. Entelektüelin ikinci bir ayırıcı özelliği meydan okumaktır. Meydan okumak ise tavır almaktır, tavır alan kişi özgür bir seçişle tutumunu belirlemektedir. Entelektüelin üçüncü ayırıcı özelliği tavır almaktır. Bu üç özellik entelektüeli, o role soyunmaya iten nedenleri hem yaratmış hem de onlardan beslenmiştir. Çünkü entelektüel aynı zamanda sorun çıkartan kişidir ki bu da entelektüelin dördüncü bir ayırıcı özelliğidir (Ilgaz, 2003: 109). Entelektüelin bunların yanında da başka takım ayırıcı özellilerini saymakta mümkündür. Kavram üzerine düşünen farklı yazarlar entelektüelin sahip olması gerekenlere yeni vasıflar eklemiştir.

Entelektüelin, modern stratejide sahip olduğu şeylerden biri de "yasa koyucu" rolü üstlenmesidir. Bu rol, entelektüel üzerine önemli söylemleriyle dikkat çeken Zygmunt Bauman tarafından formüle edilmiştir. Bu rol, görüş ayrılıklarını hükme bağlayan amirane ifadeler kullanmayı ve bir kez seçildiklerinde doğru ve bağlayıcı hale gelen görüşleri seçmeyi içerir. Bu durumda hüküm verme yetisi, entelektüelin entelektüel olmayana nazaran daha kolay ulaştıkları nesnel bilgi tarafından

meşrulaştırılır (Bauman, 2014: 11). Entelektüele ilişkin postmodern stratejiyi en iyi sergileyen şeylerden biri de "yorumcu" rolü atfedilmedir. Bu rol, bir topluluğa özgü gelenek içinde dile getirilmiş ifadeleri, bir başka geleneğe dayanan bilgi sistemince anlaşılabilecek şekle tercüme etmek olarak anlaşılabilir. Bu strateji özerk katılımcılar arasında iletişimi kolaylaştırmak ve bu süreçte anlamın çarpıtılmasını önlemek amaçlarını taşır.

Jacoby'e göre entelektüel, kimseden medet ummayan, iflah olmaz ölçüde bağımsız bir ruhtur (Said, 2013: 74). Adorno'nun bahsettiği entelektüel de tüm sistemlerden eşit ölçüde nefret eden kişidir. Entelektüel üzerine bağımsız bir eseri olan Edward Said ise entelektüeli profesyonelizm ve amatörizm kavramlarıyla açıklamaktadır. Said' e göre profesyonelizm; bir entelektüel olan yapılan işin geçim kaygısıyla, sabah dokuz ile akşam beş arasında bir an önce vakti doldurup gitmek amacıyla yapılan iş olarak tanımlamıştır. Denizi bulandırmadan, kabul edilmiş paradigmaların ve sınırların dışına çıkmayan pazarlanabilir, apolitik ve "nesnel" hale gelmiş bireyleri kasteder (Said, 2013: 76). Amatörizm ise profesyonalizmin karşıtı olarak da düşünülebilir. Kar ya da ödül beklentisiyle değil, tabloyu daha geniş çizmeye, belli çizgiler ve engeller arasında bağlantılar kurmaya duyulan aşk ve dinmek bilmez bir merakla; bir uzmanlık alanına kapanmayı reddederek, belli bir meslekten olmanın insana getirdiği her türlü kısıtlamaya rağmen düşüncelere ve değerlere özen göstererek hareket etme istediğidir (Said, 2013: 78). Heyecan duyma, merak, hayret, yeni bir şeyler keşfetme isteği bir entelektüelde bulunması gereken özelliklerdendir. Fakat bir işte uzmanlaşma, profesyonel olarak o işi yapma bu türden amatör olmalıdır.

Entelektüel yaşamın profesyonelleşmesine paralel olarak, gerçek entelektüel ortadan kaybolmuş, bunun yerine devletin normlarını içselleştirmiş, şüphesiz bir itaatle devletin hizmetinde olan; ırkçılık, yoksulluk, ekoloji, gibi kapsamlı mevzularla ilgilenmek yerine, sorumluluğu "rıza imalatına" indirgenmiştir. Gramsci'nin ifadesiyle düzenin hizmetine girmiş "organik entelektüel" tipi ortaya çıkmıştır (Bayram, 2005: 234). Halbuki entelektüel hiçbir dünyevi iktidardan çekincesi olmayan her şart ve koşulda hakikati konuşabilen cesur ve kızgın bireydir.

2.2. AYDIN

Aydın kavramı çoğu zaman entelektüel kavramı ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Fakat kelimelerin kökenlerine ve Türkçeye geçişlerine bakıldığında iki kavramın oldukça farklı oldukları görülmektedir. Çoğu zaman entelektüel kelimesi ile aynı anlamda kullanılan aydın kelimesi, esasında Osmanlıcada münevver kelimesinin eş anlamlısıdır. Aydın, Arapça "nur" dan gelen "nurlandırılmış, ışıklı, ziyadar, tenvir edilmiş, ruşen" anlamlarına gelir (Ataöv, 2005: 9). Aydın akılcı ve herkesin daha iyi şartlarda yaşamasını hedefleyen ve bu hedeflerin önündeki engelleri aşan, aşmaya çabalayan ve yaşamını büyük ölçüde bunun üzerine kuran kişi olarak tarif edilmektedir.

Aydın olarak tarif edilen entelektüel sınıf, üniversite hocaları, avukatlar, hakimler, politikacılar, parti liderleri, gazeteciler, muhabirler, mütercimler, yazarlar, şairler, ressamlar, heykeltıraşlar, sanatçılar, memurlar, mühendisler, doktorlar, çeşitli bilim dallarındaki uzmanlar, edebiyatçılar, din adamları, filozoflar gibi zihinsel ve fiziksel çalışma yapan kimselerden meydana gelmektedir (Şeriati, 2013: 12). Aydın, kelime anlamı da düşünüldüğünde etrafına ışık saçan kimsedir. Sınırlı ve durgun olmayan, stabil düşünmeyen, kendi toplumlarında ve dünyanın farklı toplumlarında gündeme gelen sorunları fark eden, analiz eden ve bunları başkalarına anlatabilen insanlardır aydınlar. Aydın düşünen kimse bedensel, sosyal, fiziksel çalışmalarında iyi anlar. Bunun aksine "beyin işçisi" olarak nitelendirilen entelektüel sınıfa mensup kişi aydın değildir. İyi eğitim almış, çeşitli diplomalara sahip, tercüme, öğretmenlik, memurluk gibi zihinsel faaliyet gerektiren işleri yerine getiren kişi entelektüeldir fakat aydın bunun dışında bir şeydir. Bunun yanında bir inşaat işçisi gibi bedensel efor gerektiren işlerde çalışan, entelektüel sınıf ya da entelijansiya mensubu olmayan biri aydın olabilir. Son tahlilde aydın, bir ferdin düşünme bakımından sıfatı iken entelektüel, ferdin meslek bakımından sıfatıdır (Şeriati, 2013: 14)

Aydın, yalnızca bir uzman değildir, kendi kişisel çıkar dünyasının sınırları içinde hareket eden kişi de değildir. Aydının illaki bir uzmanlık alanının olması gerekmez. Herhangi bir insanı aydın kılan boyutlardan ilki onun, tüm toplumu ilgilendiren, toplu yaşamın alacağı doğrultuyu da etkileyecek meselelerde söz almasıdır (Uğur, 2003: 134).

Alfred Weber'e göre aydın, sınıflı toplumun kanatlarından birine tutunmaktan ötede başka bir fonksiyonu olmayan kişidir. Özellikle de bir hareket ve değişim merkezi hiç değildir. Lakin Modern bilgi sosyolojisine gelindiğinde ise aydın, ideolojinin taşıyıcısı ve zaman zaman da bizzat üreticisi olarak olağanüstü bir önem kazanmıştır (Ülgener, 2006: 86). Bu önem gerek Aydınlanma Felsefesinde gerek Fransız İhtilali gibi dünyada yaşanan büyük kırılmalarda kendini bizatihi göstermiştir. Rusya örneğine bakıldığında, Stalin ve Lenin'in rejimlerinin öncüsü Karl Marx olmuştur. Marx'ın felsefesi, bu isimlere ilham olmuş ve siyasi algılarını bu felsefe üzerine çizmişlerdir.

Batı'da aydın, aydınlanmanın yeni bir toplum ve ulus inşa etme amacındaki modern devletin kendisine geçmişte yüklediği topluma üstten empoze eden resmi kurumların sözcülüğünü bırakıp, başlangıçta mutlakıyetçi ve dini kurumlara yönelttiği eleştirilerin bir benzerini bugün modernliğe ve onun siyasi aygıtı olan devlete de yöneltmiştir. Bu durumda aydının gerçek misyonundan söz etmek gerekirse; aydın daima sorgular, ileriyi işaret ederse kendini özgür düşünce ve bağımsız hareket etme ve entelektüel gerçekliğe saygı duyma dışında hiçbir şeyle sınırlı tutmaz (Bulaç, 2008: 14). Yani aydın, devletin yanında olup belli bir ideolojiyi yaratma eylemini yaparken bunun karşısında var olan mekanizmayı da sorgular ki sorguladığı veya eleştirdiği mekanizma da yer yer ona türlü sınırlayıcı engeller çıkartır. Bu anlamda aydın, hem huzursuz eden hem de huzursuz olandır. Aydın üzerine oldukça düşünmüş ve eylemlerinde de aydın varlığını taşıyan Ali Şeriatı aydını şu şekilde tanımlar (2013: 129); "Aydın, ne bir filozof, ne bir bilgin, ne bir dindar, ne bir ırkçı ne de bir milliyetçidir. Aydın için asıl olan şey, bir ekolün sağlıklı veya hastalıklı oluşunun delilli veya bir inancın hak ve batıl oluşunun kanıtı olarak aldığı şey akli, felsefi, zihinsel ve bilimsel sorunlar, mantıksal deliller değildir. Tek kelimeyle aydının işlevi/tanımı toplumun inanç ve özgürlük altyapısı ve sorumluluğunun temeli, halkına sosyal, milli, sınıfsal veya insani bilinç vermektir."

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk yarısında çoğunlukla Osmanlı'da münevver olarak kullanılan aydın kelimesi esasında aydınlanma kelimesinden esinlenerek kullanılmaya başlanmıştır. Bu anlamda aydın tabakası Osmanlının son dönemlerinde bizzat devlet tarafından ortaya çıkarılmıştır. Aydının temel görevi Batının bilimini, ışığını Osmanlı Devleti'ne getirerek devleti ve toplumu geri kalmışlıktan

kurtarmaktır. Türkiye Cumhuriyeti'ni de bu aydınlar kurmuştur ve Osmanlıdan devraldıkları görevi, toplumu batı tarzında çağdaşlaştırmak, modernleştirmek devletin kuruluş paradigmasını halk nezdinde yaygınlaştırarak kalıcılığını sağlamak istemişlerdir (Demiralp, 2002: 131). Böylelikle Batıda entelektüellerin gördüğü işlevi Türkiye'de aydın görmeye başlamıştır. Fakat geldiği köken ve kelimenin aslının karşıladığı anlam itibariyle aydın kelimesi ile entelektüel kelimesinin birbirinden farklılaştığı görülmektedir. Değinilen farklılıklara rağmen entelektüel kelimesinin aydın/münevver kelimesi ile karşılanmaya çalışılması, temelde mütercim ve yazarların hatasıdır. Bu hata toplumsal hafızada yer ederek düşünce dünyasında bir kopuşu da beraberinde getirmiştir (Şeriati, 2013: 11). Aydın Türkiye'de, yüzyıllardır toplumun nitelikli bilgiye sahip olan kesimini oluşturan ulema geleneği mirasının reddiyecisi ve batıda ortaya çıkan entelektüelin takipçisi rolünü üstlenmiştir. Nitelikli bilgiye sahip olan kesimde meydana gelen bu rol değişimi; sadece şekillenen yeni aydın kimliğini değil aynı zamanda toplumsal hafızada yer etmiş olan ulemanın beraberinde getirdiği çağrışımları da tahrip etmiştir. Bu yönüyle değişim, ulemayı doğunun ortaçağına hapsetmiştir. Tabi ki bu süreç tek yönlü değildir. Ulemanın iç ve dış gündemi takip etme noktasında yetersiz kalması, düşünce dünyasında yaşanan kopukluğa zemin hazırlamıştır.

Osmanlı'nın son dönemlerinde ulema, Batı ile etkileşim sürecine bağlı olarak önemli bir değişime uğramış, "aydınlan"mıştır. Medresedeki müderris profesör, kaza merkezindeki kadı hâkim, kaymakam oldu. Medya adı verilen yeni büyüsel araçlar elde etmiştirlerdir. Merkez-çevre denklemindeki yerinde önemli bir farklılık olmamış; her zaman her yerde yönetici olmasa bile merkezci konumunu sürdürmüştür. Ancak aydının içeriği önemli bir değişime uğramış, inandığı din değişmiştir; sözün kısası aydın yeniden üretilmiştir (Aydın, 2010: 145-146). Kelime anlamı itibariyle aydın münevverin eş anlamlısı olup Şeriati'nin belirttiği anlamda hak yolunda müdafaa edip halkı bilinçlendirme amacında olan insan iken, entelektüelin yerine ikame kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır. Batı'daki entelektüelin rolü gibi Osmanlının son dönemleri ve Cumhuriyetin temel ve kuruluş paradigmalarında aydınların etkin bir rolü olmuştur. Devletin yönetim şeklinden, kurumların yapılanmasına, toplumsal hayatın işleyişinden bireylerin taleplerine kadar pek çok şey dönemin aydınlarını oluşturan İttihat ve Terakki Partilileri ile Jön Türklerce belirlenmiştir.

Aydın ve entelektüel yukarıda da anlatıldığı gibi farklı kavramlardır. Entelektüel, genel hatlarıyla belli bir alanda bilgi sahibi, düşünür ve uzmanken aydın olmak için yüksek tahsile gerek yoktur. Bir hakikati iktidar ve genel kanıya rağmen ortaya koyma cesaretini koyabilen kişi aydındır. Şeriati' nin de ifade ettiği gibi bir inşaat işçisi bir profesörle kıyaslandığında aydın duruşuna sahip olması bakımından üstünlükler arzedebilir. Bu tezde "Seçilmiş yaklaşım: Michel Foucault ve Jean Paul Sartre" bölümünde bahsedilen entelektüel ise bu bölümde anlatılan aydın kavramına tekabül etmektedir. Sartre ve Foucault, kavramı entelektüel olarak kullanmasından ötürü bu çalışmada da ilgili bölümde entelektüel kavramı kullanılmasına rağmen aydın nitelemesi yapılmak istenmiştir.

2.3. OSMANLI'DA AYDIN: MÜNEVVER

Günümüzde kullanılan anlamıyla aydının Tanzimat ve sonrasında yaygınlaştığı belirtilse de bunun öncesinde de aydın veya ona denk kullanımlar Osmanlı Devleti'nde mevcuttur. Tanzimat öncesi aydın kimliği olarak karşımıza dini bürokrasi içinde örgütlenmiş Enderun[2] kökenli aydınlar gelmektedir. Bu aydın türü "devlet aydını" olarak adlandırılmış ve temel işlev olarak da herhangi bir durum karşısında hali hazırda var olan çözümün özelliklerini yitirmeden daha mükemmelleştirme çabasına bağlı olarak gelenekle kurulan bağlantıdır (Şan, 2005: 276). Devlet aydını, gelenek çerçevesinde belli görevler almaktadır. Çabası da var olanı koruma ve mükemmelleştirmek olduğu için belli bilgilerde tekelleşme ve kalıplaşmaya gidilmektedir.

Şerif Mardin'e göre, Emeviler ve Abbasiler döneminde bir "merkez-çevre denklemi gereğince ulema, halkın yanında saf tutar (Mardin, 2000: 59). Aydının ayırıcı vasfı da dini temsil etmiş olmasıdır. Bu onun halk ile yegâne ortak yönüdür. Ulema, mümkün olduğunca devletten uzak durmaya, kendisine verilen resmi görevleri almamaya özen göstermekte ve politize olmaktan da kaçınmaktadır. Bunun gerisinde ise devletin özellikle işleyişini ve meşruiyet sorununun varlığı düşünülmektedir. Dolayısıyla ulema bir yığın siyasal olumsuzluğun din ile

[2] Enderun, Osmanlı Devletinin Klasik çağında devlet hizmeti ve eğitimini temsil eden kurumdur. Devlete hizmet edecek kadroların yetiştirildiği bir okul olarak karşımıza çıkar. Temel işleyişi bakımından "devşirme" sistemine dayalı olan bu okul eliyle, Saray görevlilerin yetiştirilmesi ve diğer devlet kadrolarının oluşturulmasını sağlamaktaydı.

aklanmasına alet olmak istememektedir (Çağan, 2005: 54-55). Selçuklular bir geçiş dönemi olur ve Osmanlı da ise ulema yine dini temsil eder; ancak merkez-çevre denklemindeki yeri değişir; merkezde yer almaya başlar ve siyaset öğesiyle birlikte hareket etmeye başlamıştır. Tanzimat'tan bu yana halk ve aydının arasının açılmasına sebep olan, aydının genelde yönetici bürokrat safında yer alması veya öyle algılanmasının temel nedeni olarak da ulemanın merkezde yer aldığı düşüncesidir. Batılılaşma süreci bu farklılaşmayı derinleştirmiş, aydını yabacılaştırmış ve değişik kamplara bölmüştür. Söz konusu bürokratik despotik yapı günümüzde bile bir türlü aşılamamıştır. Münevverler, önce Tanzimat sonra Meşruiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde toplumun ilerlemesine pervane olmuşlardır. Terakki fikrine münevverleri pervane kılan nedenler ise karmaşık bir toplum ve kültür kimyasının ürünüdür (Oktay, 1995: 13). Geleneksel söylevin üslubu çerçevesinde ifadesini bulan "medeniyet ve terakki" Osmanlı aydınları açısından kimliğine sadık kalarak yeniye uymanın yöntemini oluşturmuştur. Gerek Tanzimat döneminde gerekse Cumhuriyet'in ilanı ve sonrasında bu zihniyete sahip olan aydınlar çok etkin bir rol oynamışlardır.

Osmanlı Devleti'nde "millet sistemi" olarak adlandırılan din temelli farklılaşma mevcuttur. Türkiye İslami hareketinin temel entelektüel genetiği Osmanlı ulemasının donanımı ve işlevi tarafından kodlanan bir misyona dayanmaktadır. Bu ise otoriter bir yönetici sınıfın yanında duran ama siyaset yapabilme hakkına sahip olmayan temel işlevi, yönetici nüfuzunu halk katında meşrulaştırmaya dayanan bu nedenle de dişileştirilmiş bir tebaa (reaya, sürü ya da kul sınıfı) ile eril (tanrısal) bir erk arasında neredeyse cinsiyetsiz bir aracılıktır (Aktaş, 2000: 129). Aydın kesimin buradaki görev ve sorumluluğu ise bilginin üretilmesinden ziyade tüketilmesine hizmet eder. Bu bağlamda da "ulema" bağımsız, özgür düşünce insanı olmaktan ziyade bir devlet memurudur. Osmanlı Müslüman toplumunun 16. Yüzyıldan sonra gerilemeye başlamasının temel nedeni, devrin entelektüel kesimini oluşturan ulemanın özgürlüklerini kaybederek devlet hizmetine girmeleridir. Lakin bu durum tüm düşünür ve aydın kesim için geçerlidir demek genelleyici ve yanıltıcı olur. Osmanlı uleması içinde de her dönem mutlaka, bağımsız düşünen, dürüst hareket eden, alimler ve düşünce insanları olmuştur fakat bunlar azınlıkta kalmakla birlikte etkileri de kısıtlı bir çevrede kalmıştır.

Kültür ürünleri üzerine ilgi duyan, zihinsel yaşantısı ağır basan kişi anlamına gelen entelektüel, Türkçede aşağı yukarı aynı anlamda kullanılan ve 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış olan "münevver"in yerini daha sonraları "aydın" kelimesi almıştır. Okumuşluğu ve önyargılardan kurtulmuş eleştirel düşünce ve görgü sahibi olmayı da içeren "münevver" ve "aydın" sözcüğü ele alındığında "intellectuel"den değil Fransızca "eclaire" den (aydınlanmış) geldiği görülür. Öte yandan, Çarlık Rusya'sında öğrenim görmüş ve daha sonra Türkiye'ye gelmiş yazarların kullandığı "fırka-i münevver" (aydınlar sınıfı zümresi) deyişi, sadece bilgili ve kültürlü olmakla kalmayıp toplumsal ve siyasal sorunlara da ilgi duyan ve bu tür sorunlar için çözüm üretmeye çabalayan kişiye karşılık gelir. Bu bakımdan Rusçada kullanılan ve 1920'li yıllarda Fransızcaya geçmiş olan "intelligentsia" (entelijansiya) sözcüğünden aktarılmış izlenimini verir (Hilav, 2003:105).

Münevver'i anlamak için Osmanlı döneminde "havas" ve "avam" terimleri, daha fazla idare etmek kabiliyeti olan sosyal bir grupla onun idaresinde hareket eden ve "güruh" (kalabalık), "madun", "akılsız", "ne istediğini bilmeyen " ve diğer birçok isimle tanınan kimseleri tarif etmesi oldukça anlamlıdır. Aydın, entelektüel veya Rusça'dan gelen entelijansiya kavramlarının ortaya çıkması imparatorluktan günümüze kadar gelen oluşumu devam eden ulus devletleşme dönemine rastlamaktadır (Karpat, 2006: 62). Bu anlamda idare edilen güruha karşılık gelen ve çoğunluk olan halk kütlesi ile azınlık konumunda bulunan münevver sınıf toplumsal yaşantının merkezindedir. Tanzimat ve sonrası aydını, bürokrat aydın kafalarındaki soğuk bir batılılaşma modeli ile anlaşılmaz dil ve davranış biçimi kullanarak yabancılaşmanın çemberini kırıp genele inememişlerdir. Tanzimat sonrası aydını yani Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler başta olmak üzere Saray ve Babıali ile kendi seviyelerindeki bir grup okuryazar dışındakilerle iletişim kuramamışlardır (Ülgener, 2006: 101). Nur Vergin'e göre, münevver birçok bakımdan günümüz aydınının selefi konumundadır. O da çok okuduğu ve bilgi sahibi olduğu için bütün topluma değilse de ait olduğu sosyal çevreye söyleyeceği ve aktaracağı şeyler olan biridir. Okuryazarlığı ve okunmasa dahi yazdıkları kabul görmüş, bu durum kendisine saygınlık getirmiştir (Vergin, 2014: 11). Münevver de tıpkı entelektüel gibi toplumsal tabakalaşma sisteminde yukarıda bir yerlerde konumlanmıştır. Münevver çoğunluğun kırsala ait olduğu bir dönemde kentsoylu olarak karşımıza çıkar. Şehirli

olmanın yanı sıra zihinsel donanımını geliştirmek için gerekli ekonomik güce sahiptir. Orta sınıf ya da burjuva sınıfına mensuptur fakat kesinlikle toplumun merkezindedir. Merkez-çevre ilişkisinden bakıldığında periferinin münevveri dolayısıyla "Kürt", "Feminist", "İslamcı" gibi sıfatlar o dönemdeki münevverlerde yoktur. Münevverlerin kendi aralarında bir ayrışma yoktur ve münevver ayrıcalıklı bir konumda yani merkezdedir. Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başlaması ile birlikte de münevverlerin ortak paydaları, devleti çöküşten kurtarmak için yapılması gerekenler olmuştur. Osmanlı'daki ve ilk dönem Cumhuriyet münevverleriyle günümüzde entelektüel olarak tanımlanan kişinin arasındaki belki de en önemli fark sınıfsal aidiyet ve toplumsal köken olmuştur.

Kemal Karpat (2006: 62), aydın ile münevver arasındaki farka dikkat çekerken aydının aydın olabilmesi için ve etkisinin topluma nüfuz edebilmesi için özgür olması gerektiğinin altını çizmiştir. Bu özgürlük, onu düşüncesini ifade etmekten çekinmemesini verir. Aydının, aynı zamanda yayın araçlarına da sahip olması gerekmektedir. Böylece özgür ve yayın araçlarına sahip olan aydın, halka ulaşma noktasında avantajlı konuma geçebilecektir. Nitekim Osmanlı münevverleri de temel gaye edindikleri devleti çöküşten kurtarmak maksadı ile çeşitli mecmualarda halkı aydınlatma ve kurtuluş savaşı bilincini topluma aşılama gayretinde bulunmuşlardır.

3. AYDIN KAVRAMI ÜZERİNE TEORİK TARTIŞMALAR

Dilde öteden beri alim, bilgin, mütefekkir, mütebahhir, okumuş adam gibi kelimeler kullanılmıştır. Lakin bunların hiçbiri "aydın" veya "münevver" anlamını karşılamadığından önce "nur=ışık" kelimesinden münevver türetilmiş, daha sonra Türkçeleştirilerek "aydın" kelimesi doğmuştur. Bugün anladığımız manada entelektüel kelimesinin Fransızcada kullanılması 19. Yüzyılın yarısındadır (Hatemi, 1998: 13). Bu bölümde aydın kavramının tartışıldığı durumlarda isimlerinin geçmemesi gibi bir durum bulunmayan düşünürlerin kavram hakkındaki görüşlerine yer verilecektir. Aydın kelimesinin doğması veya entelektüel kavramının karşıladığı anlam bu düşünürlerce nelere tekabül ettiği belirtilecektir. Bir takım özel sınıflandırmaların üzerinde durulacaktır.

Entelektüel üzerine düşünmüş, ayrıca bir eser vermiş isimlerden biri olan Julien Benda'nın entelektüel üzerine düşünceleri manevi bir boyuttadır. Etik ve siyasetten uzaklık Benda'ya göre entelektüelin taşıması gereken özelliklerdir. Julien Benda toplumdaki insanları iki gruba ayırmış bunlardan ilkine "eğitimsiz insanlar", ikincisine de "okumuş, eğitimli kimseler" demiştir. Bu şekilde bir ayrım yapmasının temelinde, kendilerinden beklenenden başka bir şey yapmayan maddi çıkar peşinde olan insanlarla, bunun karşıtı özelliklere sahip insanlar vardır. Okumuş eğitimli insanlar "aydın" olarak adlandırılan sınıftır. Bu terimle faaliyetleri temelde pratik amaçların yerine getirilmesine dayanmayan herkesi, sanat, bilim veya metafizik düşünceden zevk alan herkesi, kısacası maddi olmayan avantajlar sağlama peşinde olan ve dolayısıyla belli bir anlamda "Benim yurdum bu dünya değildir!" diyen herkes kastedilmektedir (Benda, 2011: 37). Benda'ın anlattığı entelektüeller alelade insanlar değildir. Onlar sıradan okumuşlar gibi maddi kazanç peşinde koşmazlar, şahsi çıkar peşinde olmak, mevki peşinde koşmak onların işi değildir. Onlar siyasi iktidarın yakını olmak için el etek öpmezler, güçlünün uydusu değil zayıfın savunucudurlar. Siyasal iktidarın kusurlarını, otoritenin kötüye kullanılmasını kınarlar ve bunu topluma haykırırlar (Vergin, 2014: 13). Benda' ya göre entelektüel sadece ve sadece hakikate sadakatinden dolayı bağımsız yargılama, değerlendirmenin maliki ve muhafızıdır (Bayram, 2005: 234). Benda'nın bu tanımında ve bahsettiği aydın tanımlamasının dikkate değer yönü; aydın sıradan insanlar gibi yaşamayan, inandığı değerler uğruna savaşan, seçkin bir hayat tarzına sahip imamlardır.

Julien Benda'nın tanımına göre gerçek entelektüeller; kazığa bağlanıp yakılma, sürgüne gönderilme, çarmıha gerilme riskine girmek zorundadırlar. En önemli özellikleri ise dünyevi kaygılarla aralarına gevşemez katı sınırlar koyan sembolik belki de ruhani kişiliklerdir. Güçlü karakterlere sahip, saf bireyler olmak zorundadırlar (Said, 2013: 24). Benda'nın aydında dikkat çektiği bir diğer önemli özellik ise statüko karşısındaki duruştur. Ona göre aydın statüko karşısında daima muhalif konumda olmalıdır.

Başka bir entelektüel tanımlaması da Edward Said'e aittir. Said'e göre entelektüel, hiçbir dünyevi iktidardan çekincesi olmayan hakikati konuşabilen cesur ve kızgın bir bireydir (Bayram, 2005: 234). Entelektüelin temsil ettiği düşüncenin

toplumdaki genel kabullerle çatışması gerektiği, bundan dolayı hep yalnız olması gerektiği yönünde bir yandan entelektüel rolü hakkında normatif işleyen bir yandan da entelektüel hakkında bir beklenti oluşturan varsayım, entelektüel-cemaat ilişkisini ilginç bir hale getirmektedir. Entelektüelin toplum içinde hep sürgün, hep marjinal olması bu yüzden modern toplumda neredeyse bir norm haline gelmiştir. Ancak bu norm aynı zamanda topluma karşı tamamen sorumsuz, kayıtsız, kültürel değerlere yabancı bir tutumun istismar alanı haline kolayca gelebilmektedir. Entelektüel kendi toplumunun ya da kendi cemaatinin her dediğini onaylamak veya mevcut duruma uygun teori üretmek zorunda değildir. Bununla birlikte toplum, genellikle entelektüelinden kendi geleneğine uygun, en azından geleneğiyle çatışmayan, bir fikir veya pratik bekler. Bu esnada entelektüelin yaşadığı ikilem, sancılı süreçleri beraberinde getirmiştir. Edward Said'in tanımlamasıyla entelektüel; marjinal, sürgün ve yabancı kalmıştır (Aktay, 2010: 142).

Edward Said' e göre entelektüel, durmaksızın aklı sorgular ve bireyi sürekli tetikte olmaya zorlar. Dili iyi kullanmayı bilmek ve dile ne zaman müdahale edileceğini bilmek entelektüel eylemin iki temel özelliğidir (Said, 2013: 34). Entelektüelin yalnız, sürgün ve marjinalliğine sürekli atıfta bulunan Said, entelektüeli yalnızlık ve saf tutma arasında bir yerde konumlandırır. Döneminin çatışmalı atmosferinde entelektüelin görevini ise unutulanları gün yüzüne çıkarmak, görmezden gelinen bağlantıları göstermek, savaştan ve insanların öldürülmesinden kaçınacak farklı eylem tarzları önermek olduğunu savunur.

Kırk altı yıllık yaşamının on bir yılını hapishanede geçiren İtalyan düşünür Antonio Gramsci, aydın entelektüel tartışmalarında akla gelen önemli isimlerden biridir. Aydın tartışmasını hayatının gündeminden düşürmeyen Gramsci' ye göre tüm insanlar aydın kişilerdir ama tüm insanlar toplumda aydının gördüğü işi görmezler (Gramsci, 1985: 5). Gramsci aydınları, geleneksel aydınlar ve organik aydınlar olarak ikiye ayırır. Geleneksel aydınlar, endüstri ile birlikte gelişen ve hayatlarını da bu gelişmeye bağlayan kent tipi aydınlardır. Köy topluluklarına ve kapitalizmin egemen olamadığı kentlerin küçük burjuvazisine bağlı köy tipi aydınlardır. Organik aydınlar, toplumsal sınıfların içinde, düşünme ve örgütlenme işini üstlenen aydınlardır. Bunlar, mesleklerinin içinde ya da dışında bağlandıkları sınıfın düşünce ve özlemlerini dile getirir ve bu doğrultuda kitlelere yön verir (Gramsci, 1985: 15).

Gramsci'ye göre her sınıf kendi organik aydınını yaratır. Organik aydının özelliği ise, pratik yaşama yapıcı, örgütleyici olarak karışmasıdır.

Entelektüel insanları teselli etme ya da konsensüs oluşturma derdinde değildir. Hazır klişeleri ya da iktidarın söylemleri ve edimlerinde gözlenen sorunsuz ve uzlaşmacı tavrı kabullenme noktasında tüm varlığıyla karşı çıkandır. Bu karşı çıkış pasif olmakla kalmayıp aktif olarak da kendini göstermektedir (Said, 2013: 36). Entelektüelin görevi ve karşı çıktığı kabuller kişinin sevilmesine çoğu zaman engel olmakta ve bu durum da entelektüelin yalnızlığının ve dışlanmışlığının temelini oluşturmaktadır.

Şimdiye kadar yürütülen tartışmada ayrıca bahsi geçmeyen iki isim vardır ki; bu isimler aydın tartışmalarında gerek düşünceleri gerekse eylemleriyle büyük önem arz etmektedirler. İki isim de modern aydının doğum yeri olan Fransa' da doğmuştur. Bahsi geçen isimler, Michel Foucault ve Jean Paul Sartre'dır. Foucault ve Sartre, entelektüelden beklenen pek çok siyasi eyleme katılmıştır. Doğru bildiklerini herhangi bir iktidar mekanizmasını tanımaksızın dile getirmişlerdir. Bu durum, iki ismi çağdaşlarından ayırmış ve onları önemli kılmıştır. Zira sayısız özgün teorilere imza atmış pek çok düşünür, bilim adamı, felsefeci varken bu iki ismin her fırsatta zikredilmesi tesadüf ve yersiz değildir.

Entelektüel, sorumluluk bilinci olan kimsedir ve herkesin kötüsü olmayı göze almış yer yer kendi çıkarından da vazgeçerek hakikatin sözcüsü olmuştur. Hakikatin sözcüsü olma durumunu Foucault eleştirmiş ve reddetmiş olsa da hakikate yüklenen olumlu anlam nedeniyle kendisi de bu şekilde anılmıştır. Foucault ve Sartre, aydın tartışmalarındaki taşıdıkları önemden dolayı ayrı başlık altında incelenecektir.

4. SEÇİLMİŞ YAKLAŞIM: JEAN PAUL SARTRE VE MİCHEL FOUCAULT'DA AYDIN

Bu tez de kullanılan aydın kavramı, Sartre ve Foucault' un kullandığı entelektüel kavramları ve onların yaklaşımları doğrultusunda kullanılmıştır. Bu bölümün alt başlıklarında iki düşünürün aydın hakkındaki görüş ve vurguları üzerinde detaylı olarak durulacaktır. Detaylara geçmeden önce bu iki düşünürün yaklaşımlarının Oğuz Atay romanlarındaki aydın karakterlerini tanımlarken

kullanılmasında belli amaçlar vardır. Foucault ve Sartre aydının bilgili ve aklını kullanma anlamında nitelikli olmasının yanında dikkat çektikleri bir husus vardır. Bu husus da aydının siyasal bir eylemci olarak hakikatin savunuculuğunu, ikbal ve çıkarlarla ters düşse de, yapmaktır. Oğuz Atay'ın romanlarındaki aydın karakterlere bakıldığında fiili bir eylem ilk etapta belki de dikkat çekmeyecektir. Lakin karakterler, belli bir sorgulama ve kendileriyle yüzleşme sürecinin ardından eylem mahiyetinde kabul edilebilecek yolculuklara çıkmışlar. Bu yolculuklara çıkmadan evvel de yerleşik düzene dair tüm avantajlarından vazgeçmeyi göze almışlardır. Ayrıca Oğuz Atay'ın kişiliğine bakıldığında (detaylar Oğuz Atay'ın Kısa Biyografisi bölümünde anlatılacaktır) Türkiye özelinde ve dünya genelinde zorlu yıllar olan 1960'lı ve 1970'li yıllarda eserlerini yazan Oğuz Atay romancı olmasının yanında aydın kimliğiyle de duruşunu göstermiştir. Dönemin siyasi iktidarının karşı düşünce safında yer alan Atay, dergi ve gazetelerde doğru bildiklerini yazmaktan çekinmemiştir. Aynı zamanda akademisyen olan Atay çeşitli konferanslar vermiştir. Derslerinde, yazdıklarında ve konferanslarında dönem iktidarını rahatsız etmesinden ötürü uzun bir süre akademik rütbesini ve kadrosunu beklemek durumunda kalmıştır. Tüm bunlar göz önüne alındığında Atay'ın aydın kişiliğini ve romanlarındaki aydın karakterlerini Sartre ve Foucault'un kavramsallaştırdığı şekilde kullanmak tercih edilmiştir.

4.1. MİCHEL FOUCAULT'YA GÖRE AYDIN

Entelektüel kelimesi bugünkü anlamıyla on dokuzuncu yüzyılın sınırlarında Fransa'da kullanılmaya başlanmıştır. Fransa'daki Dreyfus davası ile ilgili olarak dönemin entelektüelleri Emile Zola, Andre Gide, Marcel Proust, masum Yüzbaşı Alfred Dreyfus'un serbest bırakılmasını sağlamak üzere, adalet adına siyasetin kamusal alanına müdahale ve protesto teşebbüsleri çerçevesinde bugün anladığımız anlamıyla entelektüel imgesinin ortaya çıktığı söylenebilir. Bu yüzdendir ki entelektüelin siyasete müdahale eylemi, kavramın tanımının temel unsurlarından biri olmuştur. Yani entelektüel tanımı gereği siyasi bir eylemcidir ve bu eylemciliği özellikle devlete karşı muhalif, topluma karşı da eleştirel bir karakter taşır (Bayram, 2005: 236).

Foucault, entelektüelden beklenileni karşılayacak pek çok girişimde, eylemde bulunmuştur. Böylelikle de öne sürdüğü entelektüel modeliyle de tutarlı bir yapıdadır. Siyasi eylemleri arasında, Vincennes'teki boykotlarda öğrencilerle birlikte güvenlik görevlilerine karşı ön safta yer almış, hapihaneler üzerine enformasyon grubu ile hapishanelerdeki yaşam koşullarının iyileştirilmesi için verdiği mücadele, Arap göçmenlere karşı ırkçılığı protesto etmek için Sartre, Genet gibi birçok ünlü isimle düzenlediği ve katıldığı gösteriler, Franko rejiminin ölüme mahkûm ettiği militanlara destek vermek için Madrid'e gitmesi ve polisin müdahalesiyle Fransa'ya geri gönderilmesi yer almaktadır. Doğu Blok'undaki rejim aleyhtarı entelektüellere destek vermek için düzenlediği toplantılar ve Dayanışma Sendikası'nın grevi esnasında insani yardım taşıyan kamyonu Polonya'ya kadar kullanması. Tüm bu eylemlerdeki ortak nokta, nerden gelirse gelsin, tahakküm biçimini almış ya da almaya eğilimli olan tüm iktidar ilişkilerine karşı verilen yerel mücadele biçimleridir (Foucault, 2011: 11-12).

Michael Foucault'nun entelektüel çözümlemesi iktidar çözümlemesiyle paralellik göstermektedir. İktidar ilişkilerini sadece iktidar muhalefet bağlamındaki politik siyasal yapılanmadan insan ilişkilerine kadar indiren Foucault'nun bu konuda öne sürdüğü düşünceler dikkat çekici ve özgündür. Yapısalcılığın eleştirilerinin hat safhada olduğu modernizmin sıkı bir şekilde eleştirildiği dönemde yaşamış olan Foucault kendisi öyle olmadığını (Giddens, 2005: 662) yer yer belirtse de "Postyapısalcılık", "Yapıbozum" un önemli belki de en önemli ismidir. Bu yüzden de entelektüel algısına geçmeden önce bilgi, hakikat, iktidar bağlamındaki düşünceleri entelektüel fikrine ışık tutacaktır.

4.1.1. Bilgi, Hakikat, İktidar

Modern dönemin en önemli söylemlerinden biri Bacon'un öne sürdüğü, "bilgi güçtür" sloganıdır. Akıl, bilgi istencinin tek biçimiydi (Foucault, 2001: 38). Bilgiye verilen önem kısa ve etkin bir biçimde bu sloganda belirtilmiştir. Bilginin gücü getiren bir özelliğinin olması pek çok kesim, çevre, grup ve oluşumlarda odak oluşturmuş ve dikkatleri üzerine çekmiştir. Fiziksel kuvvetle temin edilen iktidar yerini entelektüel bilgiye bırakmıştır. Bilginin sahibi, taşıyıcısı, üreticisi, yayıcısı

konumunda olan entelektüel de dolaylı olarak iktidar mekanizmaları, güç elde etmek veya gücü elinde tutmak isteyenlerin alanına girmiştir.

Foucault, iktidar ilişkilerinden ve onları yönetebilecek, düzenleyebilecek rasyonalite biçimlerinden bahsettiğinde, kendi rasyonalitesini sosyal yapının üstüne empoze edici otorite iktidardan bahsetmez. İktidar çok çeşitlidir, değişik biçimlere sahiptir. Bunlar masum aile ilişkilerinde veya herhangi bir kurum ya da yönetim içinde veya herkesin bildiği özel rasyonalite biçimlerine sahip olan hükmeden ya da hükmedilen sınıflar arasındaki iktidar ilişkilerinde olabilir (Foucaut, 2001: 45-46)

Bahsedilen iktidar, sayısız noktadan hareketle icra edilen bağıntısal bir iktidardır, karakteri bakımından belirlenmemiş durumdadır ve kazanılan, ele geçirilen ya da parçalanan bir şey değildir asla. İktidarın karşı çıkabilecek bir kaynağı ya da merkezi olmadığı gibi, iktidarı elinde tutan özneler de yoktur; iktidar, öznelerin anonim oldukları ya da yan ürünler olarak rol oynadıkları arı bir yapısal faaliyettir (Best ve Kellner, 2011: 72). Amaca yönelik olan lakin öznel olmayan iktidar ilişkileri, kişiselliği aşar ve zincirleme bir biçimde anonimleşir (Bayram, 2003: 42).

Bilginin erdemden ziyade iktidara dönüştüğü günümüz dünyasında muktedir olmak ile herhangi bir şeyin bilgisine sahip olmak arasında birebir ilişki vardır (Bayram, 2003: 43). Bilgi bir hâkimiyet aracına dönüşmüştür ve eşyanın tabiatına bir nüfuzdur. Bu nüfuzla beraber bilmek iktidar sisteminin bir formu haline dönüşür. İktidarın bu formunda tüm ifadelerin düzen, dağılım, dolaşım ve işleyişi için oluşturulan işlemler bütünü hakikate karşılık gelir ve bu da kendi hakikat rejimini kurar. Foucault'ya göre hakikat; doğal dolayısıyla da keşfedilecek bir şey olmaktan ziyade belli kültürel bağlamlar içerisinde kurgulanan bir şeydir. Hakikat rejimi sadece bilgi dolaşımını düzenlemez, doğru veya yanlışın ölçütünü koyar, doğruyu üstün olarak konumlandırır. Hakikat rejiminin işleyişini mümkün kılan en temel birim olan bilgi, kendi başına bir iktidar formu olmakla birlikte en büyük sermayesi bilgi olan entelektüelin de mevcut iktidar düzeni ile içiçeliği kaçınılmaz hale gelmiştir (Bayram, 2005: 245). Bilgi iktidar ve hakikat bağlamında Foucault geleneksel entelektüeli tanımlar.

4.1.2. Geleneksel Entelektüel

On sekizinci yüzyıldan beri Batı'da ortaya çıkan geniş ölçekli toplumsal ve siyasi mücadelelerde kitlelerin yalnız hareket etmediği, yanlarında hep onların ellerinden tutup yol gösterecek bir entelektüeller grubu olduğu görülür. Çünkü entelektüelin bildiği ama kitlelerin bilmediği çok önemli bir şey vardı: hakikat. Entelektüel hakikati görememiş olanlara, hakikati söyleyemeyenler adına, hakikati söylüyordu: entelektüel vicdandı, bilinçti, belagatti (Foucault, 2011: 14).

Entelektüel; bilgisini, uzmanlığını ve hakikatle ilişkisini siyasi mücadele alanında kullanan kişidir Foucault'ya göre. Hakikatin sözcüsü olan entelektüel, tahakkümcü ve negatif olarak görülen iktidarın dışında ve karşı durduğunu düşündüğü hakikate alternatif olarak kendi hakikat rejimini, baskısını ve tahakkümünü kurma riski her zaman vardı (Bayram, 2005: 238).

Evrensel entelektüel on sekizinci yüzyılda bir yasa adamı misyonu hareket etmiş "evrensel olarak uygulanabilecek, uygulanması gereken şey" üzerinde durmuştur. Adil bir yasa, hukuki bir anayasa ve benzeri şeyler için savaşmıştır. Entelektüelin evrenselliğini tarihsel olarak Aydınlanma'nın evrensel akıl kavramıyla yakından ilgisi vardır. Foucault bu geleneksel entelektüelin prototipi olarak Voltaire'i seçer. Evrensel entelektüelin toplumsal eleştirisinin temelinde evrensel bir akıl vardır. Entelektüel bu eleştiriyi tüm toplumu tanımlayan ve herkesi bağlayan normatif ve global bir teori biçiminde formüle eder. Entelektüel bütünsel bir toplum teorisi verir ve spesifik sorulara cevaplarını bu bütünleştirici bilgi bağlamında bulur. Evrensel entelektüelin bilgi ve eleştiriyi teorik olarak bütünselleştirmesinin siyasi eylem alanında da teori ile pratik arasında bir bütünselleşmeye dönüştüğünü görülür. Teorinin uygulanması, bazen de teori için bir ilham kaynağı olarak pratik ve aralarında "bir bütünselleşme süreci terimleriyle " anlaşılması gereken bir ilişki vardır (Foucault, 2011: 19).

On dokuzuncu ve yirminci yüzyılda evrensel adalet ve yasa adamı yerini giderek solcu entelektüellere bırakıldığı gözlemlenir. Kitlelerin büyük yürüyüşü artık daha spesifik bir sınıf mücadelesi halini almıştır. Ancak iktidarın tahakkümü altındaki proleteryanın hakikate ulaşamadığı çünkü bilincinin iktidarı elinde tutanların manipüle ettiği bir ideoloji tarafından yabancılaştırıldığı çarpıtıldığı

düşünülmektedir. Dolayısıyla entelektüel proleteryanın önderliğine soyunmakta gecikmez. Bu anlamda Lenin için de işçi sınıfının bir öncüye ihtiyacı vardır (Foucault, 2011: 15).

Foucault'ya göre, eski moda "evrensel entelektüel"ler, hakikati halka gösteriyor ve bunu söyleyemeyenler adına söylüyordu. Ama yakın tarihten beri entelektüeller, kitlelerin bunu zaten gördüklerini ve bunu gösterecek, kendilerini temsil edecek birine ihtiyaçları kalmadığını hissettiler. Foucault son yıllarda (1970) yaşanan şeyin, istikrarsızlıkla beraber kesintiliğin, tikelliğin ve yerel eleştirinin verimliliği olduğunu belirtir. Bu gelişmelerden en dikkat çekici olanı, eleştirinin yerel niteliğidir (Bayram, 2005: 239).

4.1.3.Spesifik Entelektüel

Spesifik entelektüel figürü İkinci Dünya savaşından sonra şekillenmiştir. Evrensel entelektüel ile spesifik entelektüel arasındaki geçiş noktasını temsil eden de atom fizikçisi Oppenheimer'dır. Atom fizikçisi kurumsal bilgiye ve kurumlarla doğrudan ve yerel bağlara sahip olduğu içindir ki müdahalede bulunabiliyordu; ancak nükleer tehdidin bütün insan ırkını ve dünyanın kaderini etkilemesinden bu yana, atom fizikçisinin söylemi aynı zamanda evrensel olanın da söylemi olabiliyordu (Foucault, 2011: 47).

Geleneksel entelektüelin bilgi iddiasının temelinde geleneksel bir evrensel hakikat anlayışı vardır. Geleneksel anlayışa göre hakikat tektir ve alternatifi yoktur. Algılama biçimlerimiz çarpıtılmış değilse, hakikat gerçekliğe doğrudan ulaşmamızı sağlar. Ulaşılan bu gerçeklik bir yorum ya da bakış açısı değil gerçekliğin ta kendisidir. Hakikat ne bakış açısı ne de yoruma izafi olabilir, yani hakikat bizim yarattığımız değil keşfettiğimiz bir şeydir. Nietzche ile bu hakikat anlayışı eleştirilmeye başlanmış ve dünya var olan, insanın dışında bulunan bir olgu değil, zayıf gözlemler toplamı temelinde kurduğumuz bir tahmin hatta bir masaldır. Anlam ve değerler söylem akışına yorumlar yoluyla sokulur. Yorumlarsa yaşam içinde, güç istencinde ve gücümüzü artırmak için varlığımızı sürdürmemizi sağlayan ve belli bir perspektiften yapılan değer yüklemelerdir. Sonuç olarak da hakikat bizim dışımızda bulunacak ya da keşfedilecek bir şey değil, yaratılması gereken ve bir süreci, daha

doğrusu sonu olmayan bir ele geçirme ele geçirme istencini adlandıran bir şey, güç istencinin başka bir adıdır (Foucalt,2011: 20).

Spesifik entelektüel ne herhangi bir iktidar sisteminin dışındadır ne de akıl ve hakikatin sesidir. Böyle biri sadece yerel çatışmaları ise akıl ve hakikat iktidarını bugünkü gibi toplumsal, kültürel ve ekonomik hegemonya biçimlerinden ayırmaya çalışır (Bayram, 2005: 240).

Entelektüelin üç yönlü spesifikliği vardır: kendi sınıfsal konumunun spesifikliği, bir entelektüel olarak durumuyla bağlantılı olarak yaşam ve çalışma koşullarının spesifikliği, son olarak da toplumumuzdaki hakikat siyasetinin spesifikliğidir. Spesifik alanlardaki uzmanlığıyla entelektüel, hakikat üretimi rejimine hizmet edebilir. Ve böylece hegemonya sistemini sürekli kılmaya hizmet edebilir. Ama aynı bilgiyi kendi spesifik alanında yerelleşmiş iktidar ilişkileri ve teknikleriyle savaşarak hakikat rejimini değiştirmek, hakikatin iktidarını bu hegemonya biçimlerinden ayırmak için de kullanabilir (Foucault, 2011: 25).

Özerk bilgilere vurgu yapan Foucault'ya göre "bilgilerin başkaldırısı" ile çoğulcu anlayışın ortaya çıkması spesifik entelektüeli mümkün ve gerekli kılmıştır. Spesifik entelektüel lokal bilgi formlarıyla iktidara karşı direnme odakları oluşturmalıdır. Yerel ve bölgesel bir pratiktir, bütünleştirici değildir. İktidara karşı mücadeledir. İktidarın en görünmez ve aldatıcı olduğu yerde ortaya çıkarmak ve ona zarar vermek için mücadeledir (Foucault, 2011: 31).

Foucault'nun özellikle 1968 sonrası dönemdeki vurgusu pratiğe yöneliktir. Entelektüel için pratik, eylem çok önemlidir, teoriden vazgeçilmeli gerekirse teori pratik için bir "alet çantası" vazifesi görmelidir. Teorisyen entelektüel diye bir şeyin kalmadığını belirten Foucault kendisi de bu yıllardan sonra eyleme yönelmiştir. Spesifik entelektüel de ortaya koyduğu özelliklerin her birine sahip olup anarşist ve devrimci bir duruş sergilemiştir. Devrimcilik için de Foucault çarpıcı açıklamalarda bulunmuştur: bir devrim iktidarı ele geçirmek için gerçekleştirildiğinde ve iktidarı ele geçirdiğinde bu durum iktidar görünümünün yüz değiştirmesinden başka bir şey değildir. Devrim kendi düşüncelerini iktidar yapmak ve yaymak içinse hakikat rejiminin başka haline bürünmüş olur. Sol entelektüelde görüldüğü gibi, entelektüelin devrim öncülüğü yapması, baskı ve faşizm açısından bir sorunu

çözmez. Devrim aynı nitelikteki iktidar ilişkilerinin farklı türde kodlanmasıdır. Bu yüzden Foucault yerleşik bir düzenin olmadığı sürekli devrim halini önerir. Böylelikle hiçbir hakikat rejimi muktedir olamamaktadır.

4.2. JEAN PAUL SARTRE'A GÖRE AYDIN

Aydın, kendisini ilgilendirmeyen şeylere, burnunu sokan, küresel insan ve toplum kavramı adına kabullenilmiş gerçeklerin ve bundan kaynaklanan davranışların tümünü sorgulama iddiasında bulunan kişidir (Sartre, 2013: 17).

Entelektüel, kendisinden daha geniş bir anlama sahip aydın (münevver) kategorisiyle eşanlamlı değildir. Aydın bir ferdin düşüncesine verilen sıfatken, entelektüel bir ferdin çalışmasına verilen sıfattır (Çağan, 2005: 11). Sartre entelektüel ve aydın kavramını eşanlamlı olarak kullanmıştır. Bu çalışmada da aydın münevverin değil entelektüelin eş anlamlısı olarak kullanılmıştır. Bu sebeple de Sartre'nın aydın kavramsallaştırması üzerinde durulmuştur.

Aydın sadece zekâ işiyle uğraşan biri değildir. Zekâya gereksinim duymadan çalışma da olmaz. Sözgelimi bir cerrah aydın olabilir, oysa elleriyle çalışmaktadır. Meslek aydını belirleyecek tek şey değildir. Fakat aydın pratik bilgi tekniği adı verilen meslekler içinde bulunabilir (Sartre, 2013: 93).

Sartre, insanın her türlü baskıdan özgürleşmesini savunmuştur. Bunun için de Foucault gibi pek çok eyleme katılmış ve pratiğin teoriden önce geldiğini her fırsatta vurgulamıştır. Fenomenoloji'nin de kurucuları arasında buluna Sartre, toplumda verili, dogmatik bilgilerin sorgulanması gerektiğini vurgulamıştır (Lyotard, 2007). İnsanın özgüleşmesinin önündeki her türlü engelin kaldırılması için mücadele etmiştir. Bireyin kendinden sorumlu olduğunu her şeyi ve herkesi eleştirme hakkına sahip olduğunun da altını çizmiştir (Johnson, 2008: 323). Kendini bir duruma değil sokakta, bir kent kültürü içinde tanımlamıştır. Düşüncelerini eyleme dönüştüren bir aktivist olmuştur, bireyin kendini bulması için tüm toplumsal kurumların kaldırılması gerektiğini düşünmüş ve hayatı boyunca da lise de yaptığı felsefe öğretmenliği dışında üniversite veya benzer oluşumlar içinde bulunmamıştır.

Sartre'ın *existantialism*'i: kişisel felsefesi özünde bir aksiyon felsefesiydi. İnsanın karakterini ve ehemmiyetini belirleyin onun görüşleri değil eylemleri, kelimeleri değil yapıp ettikleri olduğunu ileri sürüyordu. Nazi işgali Sartre'ın tüm otorite karşıtı tavrını ortaya çıkarmış ve bununla çatışmak istemiştir. Kendi felsefi kurallarını uygulasa da birlik trenlerini havaya uçurmalı ya da SS üyelerini vurmalıydı. Ancak o bunu yapmadı, konuştu ve yazdı (Johnson, 2208: 325). Bu durum pratik bir eylemcilikten ziyade teoride kalması nedeniyle de Sartre tutarsız bulunup eleştirilmiştir.

Sartre'a göre entelektüel, düşünce ve eylemi birleştiren önemli bir figürdür. Ona göre aydın olmak, sizi belirleyen tüm sosyal gelenekten bazen de size sunulan fırsattan vazgeçebilmektir. 1964'te "Sözcükler" adlı otobiyografisiyle kendisine verilen Nobel Ödülünü reddetmiş akabinde şu açıklamayı yapmıştır: "Burjuva toplumu geçmişte yaptığım hataları affetmeye karar verdi ve bana Nobel ödülünü sundu. Beni affettiler ve beni buna layık bulunduğumu gösterdiler. Bu ise korkunç bir tavır."[3] Burjuva bir aileden gelmesine karşın burjuva eleştirisi yapan Sartre bazı kesimlerce samimi bulunmamış, burjuva nimetlerinden oldukça faydalandığı ve ilerleyen yaşına rağmen annesi ile birlikte kaldığı dairenin tüm masraflarının annesince karşılandığı ve onun da bu sayede ekonomik kaygılar düşünmeksizin düşünsel faaliyetlerini gerçekleştirebildiği iddiası bulunmaktadır (Johnson, 2008: 353).

Sartre hata yapmaktan korkmamış ve hatalarını zaman zaman kabul etmiştir. 1944 yılında, aktif direniş grubuyla güneye gitmek yerine Paris'te kalmıştır. Paris'in kurtuluşundan sonra bazı yazarlar Sartre'ı direnişçi olarak nitelemişler fakat etkin bir biçimde direniş içinde yer alan filozof Vladimir Jankelevitch, Sartre'ı Alman işgali sırasında politik bir angajman olmadığı için eleştirmiştir. Jankelevitch, Sartre'ın savaştan sonra verdiği özgürlük mücadelesinin de kendini temize çıkarma girişimi olarak yorumlamıştır. 1960 yılında Sartre, Küba'da Castro rejimini yüceltmiştir. Sartre, özgürlük adına şiddeti desteklemekten de kaçınmamıştır. "Terörizmin korkunç bir silah olduğunu fakat ezilen zavallıların başka bir silahı olmadıklarından" ötürü şiddete başvurmalarını haklı bulmuştur (Direk, 2006: 121). Öte yandan siyasal

[3] Kentler ve Gölgeler isimli belgeselin 27 Kasım 2011, Paris ve Jean Paul Sartre konulu belgeselinden alıntılanmıştır.

alanda cesur tavırlar almış olan Sartre, Cezayir'deki Fransız sömürgeciliğine karşı ve Cezayir'in bağımsızlığından yana olmuştur. Vietnam Savaşında da savaş karşıtlığı bir tutum sergilemiş Bertnard Russell ve başka aydınlarla birlikte Amerika'nın Vietnam'da işlediği savaş suçlarını yargılayan bir mahkeme kurmuştur. 1968'de dünya çapında yaşanan öğrenci hareketlerinde ise öğrencilerden yana tavır sergilemiştir (Direk, 2006: 121). Sartre, hep sol politik görüşe yakın olmuştur. 1956 yılında Macaristan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesine kadar Fransız Komünist Partisi'ni (PCF) desteklemiş, ardından desteğini çekmiştir. Ardından Fransız Komünist Partisi'nin Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nden daha bağımsız politikalar izleyebilmesine dolaylı katkısı olmuştur. Sartre ömrünü ateist olarak geçirmesine karşın hayatının son aylarında Yahudi olmuştur. Fransa'da bir Fransız olarak Cezayir davasını savunmuş olmasına karşın İsrail'in Filistin'de yaptıklarını ve Arap entelektüelleri, ondan bu konuda bekledikleri tepkiyi vermemiş olmasından ötürü hayal kırıklığına uğramıştır (Direk, 2006: 138).

Sartre, her fırsatta aydınlar halka tavsiye vermekten öte kendilerini yenileyebilmelerini vurgulamıştır. Aydının, aydın olarak yapması gereken şey, ona göre; savaşın yol açtığı yıkıma karşı, bireyin sonra da bireyler aracılığıyla toplumun özgürleşmesini sağlamaktır. Aydın kendisini bir kuruma dönüştürmeyi reddetmelidir. Bu onur verici bir paye de olsa. "Pek çok eyleme katılan ve 68 kuşağının 'ruhani lideri' olarak adlandırılan Sartre avangart bir rol oynamıştır. Seküler, tabiri caizse esrarengiz bir kiliseye başkanlık ediyordu "(Johnson, 2008: 320).

İnsan, insan olmasından dolayı her türlü tehlikeye karşı açık olduğu için korunması gerektiğini vurgulayan Sartre, bunun ahlaki bir eylem olduğunu belirtmiştir. Entelektüelin de her türlü baskı, şiddet karşısında halkı korumak gerektiğini vurgulamış. Entelektüelin işçilere destek olmak gibi bir ahlaki vazifesi olduğuna inanmıştır (Johnson, 2008: 341).

Sartre, aydının pratik bilgi teknisyeni sınıfı içinden çıkacağını vurgulamıştır. Onu tanımlamak için de sosyal kategorinin mevcut karakter özelliklerini ortaya dökmüştür. Bunlar; pratik bilgi teknisyeni tepeden seçilmiştir. Genel olarak, artık egemen sınıf içinden çıkmamaktadır ama kendi içinde onu atayan ve yapacağı işe karar veren bu sınıftır. Pratik bilgi uzmanı ideolojik ve teknik eğitimi de tepeden

oluşturulan dolayısıyla seçmece bir sistemle belirlenmektedir. Bu nedenlerle de yoksul kesimlerden aydın çıkmaz. Orta sınıflara gelince, kökeninde aynı parçalanmışlıklardan acı çekmekle birlikte, burjuvazi ile proletarya arasındaki uzlaşmazlığı kendi içinde gerçekleştirdiğinden, bunların çelişkileri mitler ve bilgi, tikellik ve evrensellik düzeyinde yaşanmamıştır; yani o bunları ifade etmek için özellikle görevlendirilmemiştir (Sartre, 2013: 41).

4.2.1. Klasik Aydın

Sartre klasik aydını betimlerken Hegel'den aldığı "rahatsız bilinç" kavramını kullanır. Klasik aydın, rahatsız bilincinin başka alanlarda kendine yaptırdığı edimlerle, rahatsız bilinçten rahat bilinç çıkaran biridir. Bu aydınlar; bilgilerini, çalışmalar ve pratik bilgiyle biçimlenmiş düşünme tarzlarını kullanıyorlar. Halkların kendi kaderini kendilerinin tayin etme hakkı gibi evrensel düşüncelerin hizmetine sokuyor, öte yandan ayıklamacı tavırlarını sürdürüyor ve üniversitenin istediği müfredat programına uygun dersler veriyorlardı (Sartre, 2013: 97).

Aydınların çelişkilerinin temelde tüm toplumun çelişkisidir Sartre 'a göre. Aydının ücretli biri olduğu ve gerçek sorunlarının da ücretlilerin sorunları olduğu çok açıktır. O, belli tipte bir toplumun hizmetine sunduğu bir bilgiye ve güze sahiptir. Aydın sadece çelişkileri olan mutsuz insanlar olmakla kalmıyor, tam da anında başka yöne çekilebilmeleri anlamında zararlıydılar. Unutulmaması gereken bir diğer nokta ise aydın, bireycidir ve bu durumda yeri gelince kendi çıkarını her şeyin üzerinde alabilir (Sartre, 2013: 98).

68 Mayısına kadar, aydın yardım etmesi ve kendisini hizmete adaması gereken ve doğal olarak kuramlar, düşünceler üreten biriydi. Bu süreç aydınların kendilerini sorgulamasına neden olmuştur.

Aydınlar toplumla yakın bir ilişki içinde olmalıdır. Kitlelere doğrudan ulaşamasa da, kitlelere ulaşabilmek için aracılar bulmalı ve onların dilini öğrenmelidirler. İşçiler sahip oldukları haklar konusunda bilgilendirilmelidir. Çünkü kitlelerin, bugün aydın işi olan, bilgiye yaklaşacak ne zamanları vardır ne de araçları (Sartre, 2013: 105). Aydınlar kitlelerin o anda hemen arzu ettiği evrenseli anlamayı öğrenmelidirler.

Sartre, entelektüel fikrinin birey boyutuyla ilgili farklı açıklamalarda bulunmuştur. Aydının kendini topluma adayan, dava adamı figüründen ziyade onun kendi içinde yaşadığı ikilemelere yer vermiş fakat aydının bir aydın olarak öncelikli işinin kendini sorgulamak olduğunu belirtmiştir. Foucault gibi aktivist Sartre pek çok eylemde, sokak gösterilerinde bulunmasına karşın gerek yer yer ileriye kaçan bireyciliğinden gerekse çalkantılı özel hayatının gözler önünde olmasından dolayı çeşitli eleştiri ve suçlamalara maruz kalmıştır. Bilinen odur ki, Sartre yirminci yüzyılı çok derinden etkilemiş bir düşünürdür. Vefat ettiğinde cenazesine binlerce insan katılmış, hakkında pek çok yazılmıştır. Ezcümle kişisel yaşantısı ve uç sayılabilecek görüşleri aydın olarak gösterdiği çabaları gölgelememiştir.

5. ROMAN VE AYDIN

Roman belli bir zaman diliminde ve belli toplumsal koşullarda, Batı'da ortaya çıkmış, modern bir edebi türdür. Belge'ye göre roman, öncelikle somut, özel insan tekinin bireysel yaşantısını, bireysel zamanı ve konumu içinde veren bir edebiyat türü olarak ortaya çıkmıştır (Belge, 2012: 18). Aynı zamanda roman, dünya edebiyatına burjuva sınıfının getirdiği bir tür olup burjuvazinin sahip olduğu bireycilik, öznecilik ve tekilcilik gibi kavramlarla birlikte zuhur etmiştir. Burada bahsedilen roman *avangard* yani yeni gerçekçi roman olarak adlandırılan roman türüdür. Roman sosyolojisi alanında önemli çalışmalardan birini gerçekleştiren Lucien Goldmann bu roman türü için şunları zikreder: "Kafka ile başlayıp çağdaş yeni romana doğru ilerleyen ve henüz son noktasına ulaşmamış bu roman türü, yapısında ve özünde eleştirel ve muhaliftir. Gelişmekte olan burjuva toplumuna karşı bir direniş yapısındadır. Bu grup içerisindeki bireysel direniş, yalnızca duygusal ve kavramsallaştırılmamış ruhsal süreçlere dayanır çünkü pozitif bir kahramanın mümkün olması ihtimalini içeren edebi yapıları yaratabilecek olan bilinçli direnişler, Batı toplumlarında yeterince gelişmemiştir. Problematik kahramanı barındıran roman, aynı zamanda geleneksel romanın tersine, hiç şüphesiz tarihe ve burjuvazinin gelişimine bağlıdır ama bu sınıfın gerçek ya da olası bilincinin bir yansıması değildir." (Goldmann, 2005: 33-34). Bunun nedeninin olarak da halen gelişimini

sürdürmekte olan burjuva bilincinin temel aldığı ya da temele koyduğu bir gelenek, olgu ve değere sahip olmaması düşünülebilir.

Roman, doğuşundan itibaren çeşitli dönüşümler geçirmiştir. Modern anlamda ilk roman kabul edilen Cervantes'in *Don Quijote*'sinden sonra sırasıyla klasik romantik, gerçekçi, doğalcı roman örneklerinden günümüzün modernist ve postmodern romanlarına gelinmiştir. Romanın tarihi, bir bakıma bireyin varoluşsal dönüşümünün de tarihidir. 19. yüzyıl gerçekçi romanı, materyalist, pozitivist bir dünya görüşüne dayanmaktaydı. Herkesin aynı şekilde algıladığı nesnel bir dünya vardı ve bilimin açıkladığı birtakım yasalara göre düzenli bir şekilde işleyen bu dünyada insanoğlu durmadan ilerlemekteydi.

19. yüzyılın toplumsal ilerlemeye, insanlar arası iletişimin gelişimine olan iyimser inancını paylaşmayan bir takım yazarlar dış dünyaya, topluma değil insanın iç dünyasına, bilincin karmaşıklığına eğilmişlerdir. Klasik gerçekçi romanın üç ana öğesi olay örgüsü, karakter ve çevre, modernist romanda önemlerini yitirmişler ve onların yerine ön plana geçen örüntü, simge, imge, ritim ve bakış acısı gibi öğeler olur. Bundan ötürü de özellikle olay örgüsünden sıyrılma çareleri arayan modernist roman, şiire ya da müziğe yaklaşmaya çalışır (Moran, 2002: 197). Çoğu Tanrıya, dine inancını yitirmiş, yaşamı ve dünyayı anlamsız bulan modernistler bu anlamsızlıktan kurtulmak için çareyi sanata sığınmakta bulmuşlardır. Örüntüye, yapıya, mitosa yaslanan sanatın kendisi ahenkli, alternatif bir gerçeklik sayılmaya başlanır. (Moran, 2002: 264). Kafka ile görünür hale gelen ve Virginia Woolf, William Faulkner, James Joyce gibi isimlerle anılan modernist (avangard) roman pozitif kahraman algısını ters yüz etmiş, kıyıda köşede kalmış ve o zamana değin herhangi bir yerde varlığını bulamamış kişileri, durumları ve hikayeleri romanın varlığına eklemişlerdir. Alışılmışın dışında bir tavır ve üslup ile burjuvazi yaşam biçimini incelikli bir biçimde eleştirmişlerdir.

Türkiye'de roman, Batı romanından çeviriler ve taklitlerle görece gecikmeli olarak, 1870'lerde, ortaya çıkmıştır. Murat Belge, Türkiye'de Batılılaşma akımının kendine özgü yapısı dolayısıyla, ilk romanların, belirli bir okur kitlesinin beğenisine ve gereksinmelerine cevap vermek üzere değil, Batı'da yazılmış oldukları için yazıldıklarını belirtir (Belge, 2012: 19). Türkiye'nin modernleşme macerasında yaklaşık iki asırdır gelenek reddedildiği gibi yeni toplumun, devletin ve kurumların

eski ile ilişkilerinin kesilmesinin bu uğurda çıkar yol olduğu genelde kabul edilmiştir. Bu yüzden Türkiye'nin batılılaşma macerası, kendisini geri kalmış; batıyı ise harikulade bir durumda görmek üzerine kurulmuştur (Akın, 2012: 173). Türkiye'de modernleşmenin aynı zamanda bir "modernleştirme" süreci olduğu varsayıldığında romanların kilit bir rol üstlendiği görülür. Türkiye'deki ilk roman örneklerine bakıldığında daha çok klasik sayılabilecek pozitif kahramanı barındıran türden romanlar olduğu gözlemlenir. Bahsi geçen romanların pek çoğunun Cumhuriyet ile öncesi ve sonrasında kaleme alındığı düşünüldüğünde yazarların çoğunun eli kalem tutan aydın gruptan olduğu hatırlanmalıdır. Bu hatırlatmadan sonra da pozitif anlamdaki kahramanların yani roman başkişilerinin aydın figürler olarak romanda yer aldığı gözlemlenir. Bu aydın figürler, halka yeni rejimi anlatmak, özendirmek, benimsetmek ve hatta yüceltmek gibi misyonları üstlendikleri için romanın Türkiye'de bir "modernleştirme ajanı" olduğu söylenebilir.

Türkiye'de roman türünün ilk örnekleri Tanzimat döneminde verilmiştir. Batı kültürünü bir şekilde yakından tanıma fırsatı bulunmuş ve özellikle Fransız edebiyatından dönem aydınları büyük ölçüde etkilenmiştir, Türkçe'nin ilk romanlarını kaleme alınmıştır. Şemsettin Sami, Namık Kemal, Ahmet Mithat gibi isimlere göre, eski hikaye türünden romana geçiş, hayalcilikten akılcılığa, çocukluktan olgunluğa, kısacası ilkellikten uygarlığa geçiştir. Batı'dan uygarlaşmanın bir gereği olarak alınan roman, aynı zamanda uygarlığa götürecek araçlardan biri olarak kullanılmıştır (Moran, 2002: 11). Modernin kaynağı olan Batı hem içerik olan hem de kullanılan türle devri etkilemiştir. Varolan edebi türlere rağmen bu yeni rejim, kendisi gibi yeni bir tür olan romanla halk kütlelerine tanıtılmak istenmiştir. Lakin okur yazar olmayan halk kütlelerine ulaşamayan ulaşsa da tanışığı bilincin halk nezdinde pek de karşılığı bulunmayan roman, yine belli bir dar çevrede, elitist bir grupta karşılık bulmuştur.

Cumhuriyet dönemindeki angaje romancı/aydınların belli bir meseleleri olmasının getirdiği kısıtlılıkla eserlerinin sanatsal değerinin eksik kalmasını durumu Berna Moran tarafından şöyle ifade edilir: "Cumhuriyet döneminde solcuların dışındaki aydınlar ve bu arada yazarlar, şairler, romancılar kendileri gibi küçük burjuva kökenli olan seçkinci bürokrasinin iktidarını, hemen hemen 1950'lere kadar desteklediler. Onlar da çağdaşlaşmanın bir ahlak ve kültür sorunu olduğu

inancındaydılar ve dönemin egemen ideolojisinde yer alan milliyetçilik, bağımsızlık, halkçılık ve laiklik ilkeleri aydınların da inandığı ilkelerdi. Bundan ötürü devrimler de halk yığınlarına değil aydın tabakaya dayanılarak yapılmıştı. Romancılarımız ve şairlerimiz de devletin himayesinde sanatlarını sürdürdüler". Bu sonuca bakıldığında burjuvazinin etki ve katkısıyla gelişen romanın muhalif ve protest bir duruş sergilediği varsayımı Türkiye'deki örneğine bakıldığında iflas etmiştir. Mevcut her türlü iktidarın eleştirisini kapsaması beklenen bu tür, bilakis aydının iktidar ile olumlu bağlarının gelişmesine hizmet etmiştir. Lakin bununla birlikte "çatlak ses" olarak tabir edilen muhalif yazar ve aydınlar da yok değildir. Oğuz Atay'dan önce yazmaya başlayan Ahmet Hamdi Tanpınar, Sabahattin Ali, Yusuf Atılgan gibi isimler dönemleri içerisindeki aykırı sesleri oluşturmuşlardır. Dönemin CHP yani iktidar partisinin milletvekili olan "Tanpınar, yeni rejimi gönülden desteklese de rejimin kalemi olmamıştır. *Yeşil Gece, Yaban, Vurun Kahpe'ye* gibi yeni rejim güzellemesi bir roman yazmamıştır. Gelenek, onun için kurucu bir gerçekliktir, kaynaktır. Zaman şairi olarak da bilinen Tanpınar, geleceğin geçmişten kaynağını aldığının ve şimdi'nin de bir zaman sonra geçmiş olacağının farkındadır. Geçmişi reddederek bir şimdi ve gelecek inşa etme yaklaşımı, kendini reddetmekten başka bir şey değildir. Geçmişi olduğu gibi tutmak da mümkün değildir." (Akın, 2013: 174) şeklinde temellendirmiştir muhafazakârlık bağlamındaki görüşlerini.

Tutunamayanlar'ın ağabeyi kabul edilen *Aylak Adam*'ın yazarı Yusuf Atılgan'ın da Tanpınar ve Atay'ınkine benzer bir tavır takındığı gözlemlenir. Atılgan, yaşantısının bir bölümünde bir Ege kasabasına yerleşerek kendisini dönemin ağır atmosferinden soyutlamak istemiştir. *Aylak Adam*'daki aydın figür olarak karşımıza çıkan "C" ontololojik kaygıları olan arayış içerisinde, beceriksiz ve tutunamamıştır. Kendisi ile diğerleri arasında her zaman bir fark olduğunu gören "C" sözlerini şu kelimelerle bitirir: " Sustu. Konuşmak gereksizdi. Bundan sonra kimseye ondan söz etmeyecekti. Biliyordu, anlamazlardı." (Atılgan, 2013: 155). Atılgan'ın satırlarında, aydın-halk arasındaki mesafe, dolayısıyla anlaşılmadığını düşünen ve nihayetinde de yalnızlaşan aydın profilinin görünümleri sezilmektedir.

İçimizdeki Şeytan ile dönem aydının yaşadığı sorunlara eğilen Sabahattin Ali'nin bu eserindeki aydını Ömer de modernist roman örneklerindeki gibi olumlu

bir kahraman imajından yoksundur. Başarısızlıklarına ve iradesizliklerine bahane tayin ettiği "içimizdeki şeytan" güzellemesini kitabın sonlarına doğru itiraf eder.

> "İstemediğimi doğru dürüst bilmediğim, fakat neticesi aleyhime çıkarsa istemediğimi iddia ettiğim bu nevi söz ve fiillerimin daimi bir mesulünü bulmuştum: Buna içimdeki şeytan diyordum. Müdafaasını üzerime almaktan korktuğum bütün hareketlerimi ona yüklüyor ve kendi suratıma tüküreceğim yerde, haksızlığa, tesadüfün cilvesine uğramış bir mazlum gibi nefsimi şefkat ve ihtimama layık görüyordum. Hâlbuki ne şeytanı azizim, ne şeytanı? Bu bizim gururumuzun, salaklığımızın uydurması. İçimizdeki şeytan pek kurnazca olmayan bir kaçamak yolu. İçimizde şeytan yok, aciz var. İradesizlik, bilgisizlik ve bunların hepsinden daha korkunç bir şey, hakikatleri görmekten kaçmak itiyadı var." (Ali, 2013: 249-250).

Bu itiraf neticesinde Ömer kendisiyle bir nevi yüzleşme yaşamış ve ileriki bölümlerde Atay'ın romanlarındaki aydın karakterlerin de benzer bir vicdan ve benlik muhasebesi yaptığından bahsedilecektir. Atay ile birlikte Tanpınar, Atılgan, Ali gibi isimler dönem içerisinde özgün bir konumda değerlendirilmiştir.

Çoğunluğu yazar ve sanatçıların oluşturduğu Cumhuriyet dönemi aydınları, Türk modernleşmesinin başından itibaren "halkın eğitilmesi" fikrini takip etmişlerdir (Akın, 2013b: 102). Halk, eğitilmeli, bilinçlenmeli, aydınlanmalıdır. Medyanın ve kitle iletişim araçlarının pek yaygın olmadığı bu dönemde dergiler ve özellikle de romanlar önemli bir açığı kapatmıştır. Romanlar vasıtasıyla Cumhuriyet'in değer ve ideolojisi anlatılmış. Makbul vatandaşın taşıması gereken özellikler, romanlardaki idealist/aydınlar tarafından formüle edilmiştir. Halkta bu karakterlere dolayısıyla istenene karşı gıpta duygusunun gelişmesi için, tipler adete üstün varlıklar gibi lanse edilmiş ve sempati duygusu körüklenmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

OĞUZ ATAY ROMANLARININ YAZILDIĞI TOPLUMSAL ARKA PLAN

Bu bölümün amacı, Oğuz Atay romanlarının ve Atay'ın romanlarındaki aydın karakterlerinin daha iyi anlaşılmasının sağlanacağı düşüncesidir. Bir eser oluşturulurken, yazarın içinde bulunduğu ruh halinden, yaşanılan toplumsal hareketliliğe, iç ve dış dünyadaki tüm olgular birer etken haline gelebilmektedir. Tabiatı dolayısıyla hassas bir kişilik olan Atay'ın romanlarındaki gerilimler kendi kişiliğinden olduğu kadar da dönemin ruhundan etkilenmiştir. Nitekim eserlerin kaleme alındığı dönem oldukça çalkantılıdır. Darbeler, kutuplaşmalar, kaçırılmalar, işkenceler, siyasi arena normalden çok uzaktadır. Bunların tümünün de Atay'ın romanlarına sirayet ettiği gözlemlenmiştir. 1934 yılında doğmuş olan Oğuz Atay 1960'lı yılların sonunda ilk romanı olan *Tutunamayanlar*'ı yazmaya başlamış. 1977 yılında öldüğü göz önüne alındığında yazarlık serüveni oldukça az bir zamanı kapsamıştır. Az bir zamanda Türkiye'de derin yankı uyandıran eserler kaleme alması dönemin hareketliliği ile de paraleldir. Çalışmada özellikle 1960 ve 1970'li yılların seçilmesi yazarın bu dönemde aktif olarak yazmasından kaynaklanmıştır. Aydın, 1980'ler ve sonrasında da kırılmalar yaşamıştır. Fakat sınırlama bakımından bu dönemlerden, bu çalışmada bahsedilmemiş özellikle 60'lar ve 70'ler üzerinde durulmuştur.

1. 1960'LAR VE 1970'LER TÜRKİYE'SİNDE TOPLUMSAL ARKA PLAN

1960 yılının ilk ayları Türkiye genelinde siyasal bunalımın doruğa tırmandığı bir zaman dilimidir. Demokrat Parti yönetiminin, CHP'ye yönelik baskılarının yoğunluk kazandığı bir dönemdir. Tahkikat Komisyonu'nun uygulamaları ve komisyona basın yasaklamaları konusunda olağanüstü yetkiler tanıyan yeni yasa, gerginliğin iyice artmasına neden olur (Ecevit, 2011: 114). Artan gerginlik toplumda

bir takım öğrenci hareketlenmelerine yol açsa da asıl etkisini 27 Mayıs gününe saklamıştır.

Türk halkı, 27 Mayıs 1960 sabahı saat üçte, askeri bir darbe olduğunu radyodan Albay Alpaslan Türkeş tarafından okunan bildiriyle öğrendi. Bildiri, Türk Silahlı Kuvvetlerinin "kardeş kavgasına meydan vermemek" ve "demokrasiyi içine düştüğü buhrandan" kurtarmak maksadıyla ülke yönetimine el koyduğunu duyuruyordu. Bildiri darbenin yansızlığını önemle vurgulamaktaydı (Zürcher, 2012. 351). Yansızlığın vurgulanmasına karşın Demokrat Parti hükümetinin CHP ve sol düşünceye karşı tutumundan olsa gerek bu darbe başta sol yanlısı gibi görünüp, sol düşünceyi benimsemiş olanlarda bir hareketliliğe yol açmıştır. Daha özgürlükçü görünüp, sola hoşgörü ile yaklaştığı izlenimi oluşmuştur (Ecevit, 2011: 114). Aslına bakıldığında bu askeri darbe, Demokratların iktidara gelmesiyle Mustafa Kemal'in yanında yetişmiş, Kemalist askerlerin bilhassa subayların ikinci planda kalmalarının bir nevi intikamıdır. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesine değin Türkiye'deki siyaset pratiğine bakıldığında, askeriye ile siyasal iktidar arasında bir iç içelik söz konusudur. Bunun nedeni ise Cumhuriyet'in kuruluşuna hatta Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar götürülebilir. Kurtuluş Savaşının kazanılmasında birçok kahramanlığa imza atan Mustafa Kemal ve çevresindeki komutanlar yeni kurulan cumhuriyetin de kurucu kadrosu olarak görev yapmışlardır. Özellikle'de Mustafa Kemal'in karizmatik[4] bir lider konumunda olması ve aynı zamanda Cumhurbaşkanlığı ve parti liderliği yapması asker-yönetim birlikteliğini ve sonrasında da askeriyenin siyaset üzerinde ciddi bir güç ve baskı kurmasına neden olmuştur. Ellerinde bulunan bu gücün, farklı kesimlerce ele geçmesi düşüncesinin önü darbelerle kesilmiştir. 1960, 1971 ve 1980 darbeleri ile iktidarın asker merkezinde kalması sağlanmıştır.

İktidarı ele geçiren cunta kendisine Milli Birlik Komitesi (MBK) adını vermiştir. Cunta, otuz sekiz kişiden oluşması hasebiyle oldukça geniş ve hantal bir görünümdedir. Üstelik cunta içinde bulunan subaylar kendi içinde uzlaşamayan farklı grupların üyesidir. Her biri kendi iktidarını gerçekleştirmeye çalışıyor ve dışarıda bırakılmak istemiyordu. Dışta bırakılanlar ise sorun çıkarmışlar ve Silahlı

[4] Karizmatik Lider kavramının kullanımı Max Weber' in kavramsallaştırmasına atfen kullanılmıştır.

Kuvvetler içinde bir istikrarsızlık unsuru haline gelmişlerdir (Ahmad, 2012: 153). Kendi içerisinde uzlaşı sağlamayan Milli Birlik Komitesi bir grup akademisyenden oluşan bir komisyon oluşturarak yeni bir anayasa hazırlamak için kolları sıvamıştır. Komisyon'un başkanlığına İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar getirilmiştir. Entelektüelleri kapsamak için alınan bu karar 27 Mayıs hareketinin niteliğini tamamen değiştirmiş ve onu sıradan bir hükümet darbesinden çıkararak kurumsal bir devrime dönüştürmüştür (Ahmad, 2012: 153). Yönetime el konulmasından bir süre sonra 9 Temmuz 1961' de halkoylaması gerçekleştirilmiştir. Oylamanın neticesinde 27 Mayıs güçleri ciddi bir darbe almış Demokrat Parti'nin varisleri kabul edilen partilerin oy toplamına bakıldığında hala önemli bir oy oranına sahip olduğu görülmüştür (Zürcher, 2012: 357).

1960'larda öğrencilerden ve entelektüellerden oluşan, yeni bir sol gelişmeye başlamıştır. Bu durum sadece Türkiye'ye özgü olmayıp tüm dünyayı kapsamaktadır. Türkiye'ye bakıldığında yeni bir görünüme sahip olan bu sol yönelimin özellikle önemli olmasında iki neden etkili olmuştur. Bunlardan ilki, Menderes'in devrilmesinde ve ikinci cumhuriyet anayasasının biçimlenişinde üniversiteler önemli bir rol oynamıştır (anayasa komisyonun başkanı İstanbul Üniversite Rektörüydü). Bu durum, öğrencilerin ve akademisyenlerin kendilerini toplumun itici gücü olarak görmesine neden olmuştur. İkinci nedeni ise, Kemalizm'in aydın bir seçkin sınıf tarafından yürütülen yukarıdan aşağı devrim kavramına da tam anlamıyla uygun düşmesidir (Zürcher, 2012: 36). Jöntürk geleneğinin devamı olan Kemalizm, tamamen devletin egemenliği altında olmak kaydıyla eğitime büyük önem vermiştir (Akın, 2013: 101). Eğitim resmi kurumların yanında halkı aydınlatmak misyonuyla var olan aydınlar aracılığıyla da yürütülmüştür. Bu durum Cumhuriyet'in ilanından başlayarak devam eden süreçte geçerliliğini korumuş 1960'larda da bu geleneğin devam ettiği görülmektedir. Bu yıllarda halkı aydınlatmak için, basın yayıncılığın da gelişmesiyle çeşitli dergi ve mecmualar amaç doğrultusunda hizmet vermiştir.

1960'lar her çeşit siyasal ve toplumsal mesele üzerinde canlı bir entelektüel tartışmaya sahne olmuştur. Yeni anayasanın sağladığı serbestlik sayesinde, düzenli aralıklarla çıkan fazla sayıdaki yeni dergide ifadesini bulmuştur. Dönem içinde bahsedilen bu dergilerden ilki, 1961'de çıkmaya başlamış *Yön* dergisidir (Zürcher, 2012: 368). İstanbul'da çıkan Olaylar dergisinin Ankara şubesi mahiyetindeki bu

dergi, Doğan Avcıoğlu'nun başında bulunduğu çekirdek bir kadro tarafından çıkarılmaya başlanmıştır. *Yön* dergisinin Marksist olmak gibi bir iddiası yoktur. Devletçilik, ulusalcılık, Kemalizm'i sol bir zemin üzerinde birleştiren aydın hareketidir (Ecevit, 2011: 120). Yön dergisi çok sayıda aydını çatısı altında birleştirir. Derginin yayımlanan ilk bildirgesinde 1042 kişinin imzası vardır ve Oğuz Atay da bu kişilerden biridir. Doğan Avcıoğlu sosyalizmi, yarı sömürge bir ülkede uygulanabilecek kalkınma modeli olarak görmüş ve devlet planlamasını ve onun korunmasını savunmaktadır (Zürcher, 2012: 369). Birinci kalkınma planı, *Yön* dergisi hareketinin başladığı döneme(1963-1967) tekabül etmiştir. Bu grubun bir kısmının askeri bir darbe yapmaya kalkışması ise dönemin ilginç paranoyalarından biridir. Dergi bünyesinde Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk gibi isimlerin askeri solcu diktayı savunan yazılar yayımlaması, üçüncü dünya ülkelerinin giriştiği bağımsızlık savaşlarını yayılan burjuvaziye karşı savunmaları benzer fikirlerin halen tedavülde olduğunu göstermektedir (Akay, 2014: 44). Batılı ve kapitalist ülkelerin karşısında yerel bağımsızlığın vurgulanması Kurtuluş Savaşı bilincinin devam ettiğini göstermekte ve bunun da devrim ülküsüyle yanıp tutuşan gençleri etkilediği görülmektedir.

Entelektüellerin de içinde bulunduğu komisyonca oluşturulan yeni anayasa, hem sol düşünce hem de sağ düşünce için eskiye nazaran daha geniş bir siyasal faaliyet yelpazesine izin vermiş olup, önceki anayasadan çok daha liberaldir. Eski Kemalist kalıbın dışında kalarak ortaya çıkan ilk parti, Türkiye İşçi Partisi (TİP) kurulmuştur. Mehmet Ali Aybar' ın kurulan bu partide merkezi bir etkisi vardır . parti kendisine İngiliz İşçi Partisini model almıştır (Zürcher, 2012: 358). 1961' de kurulan Türkiye İşçi Partisi solcu aydınlardan büyük destek alır (Ecevit, 2012: 121). Birçok entelektüelin desteğini alan TİP sonradan çok sayıda gruba bölünecek olan Türk soluna bir çeşit laboratuar vazifesi görmüştür. Marksist çevrelerde 1960'ların ortasında en büyük tartışma konusu, Türkiye'nin hangi tarihsel aşamada olduğudur (Zürcher, 2012: 369). Solun içindeki farklılaşma ve artık solun yeni bir yorum kazanmasında Mehmet Ali Aybar' ın büyük etkisi ve katkısı vardır. Genel anlamıyla kastedilen yeni sol, Marksizm içerisinde ayırt edici konumu Sovyet sosyalizmine ya da Stalinizme ilişkin olarak sosyal demokrat ve sağ kanatlardan farklı olarak geliştirilen eleştirel yaklaşımdır. Bu ortak payda, yeni sol düşünürlerin kuramsal

anlamda türdeş bir çizgide buluşmalarını sağlamaktan uzak olup belirli temaların ön plana çıkmasında etkindir (Özman, 2012: 83). Yeni Sol düşünürlerinden biri olarak nitelenen Mehmet Ali Aybar'a göre, sosyalist sistemin temel gayesi nihai aşamada 'Somut insanı tüm yabancılaşma unsurlarından kurtarmaktır. Bütün yalnız ekonomik yabancılaşma değil ve insanı kendi yüksek varlığında tekrar kendine kavuşturmak ve insanı fert olarak toplumla barıştırmaktır.' Aybar'a göre sosyalizm, ve bu düzenin kurulması için yürütülen sınıf mücadelesi son tahlilde kişinin kurtuluşu içindir. Sömürü düzenine son verilmedikçe de sömüren de gerçek anlamda özgür değildir. O halde sosyalizm, sadece emekçileri kurtarmakla kalmayacak sonunda tüm insanlığı da kurtaracaktır (Özman, 2012: 85). Bu anlamda Mehmet Ali Aybar mevcut sosyalizm kabulünün dışına çıkmış ve farklı bir bakış açısı sunmuştur.

1968'de dünya üzerinde önemli bir etkisi olan öğrenci hareketleri boy göstermeye başlamıştır. Türkiye de bu gençlik hareketinden etkilenmiştir. Türkiye'deki gençlik hareketi 1968'den itibaren, Almanya ve özellikle de Fransa'daki öğrenci hareketlerinin etkisi altında kalmıştır. Fransa'da Mayıs 1968'de öğrenciler bir devrim başlatıp General de Gaulle'ü alaşağı istemişler fakat başarılı olamamışlardır. Öte yandan Sovyetlerin Çekoslovakya'yı işgali, dünyanın dört bir yanında olduğu gibi Türk solu arasında da bir bilinç bunalımına yol açmıştır. Mehmet Ali Aybar'ın bu işgali kınaması, TİP' in Sadun Aren ve Behice Boran gibi başka liderleri tarafından desteklenmeyince TİP bölünmüştür (Zürcher, 2012: 370).

Türkiye İşçi Partisi gibi sol görüşten olan Oğuz Atay dönemin diğer sosyalist aydınlarının aksine, parti bünyesine girmemiştir. Atay'ın arkadaşı Cevat Çapan, O'nun partinin çalışmalarına katılmadığını fakat partiye duygu ve düşünce bağlamında yakın olduğunu belirtir. 1969 TİP mitinginde görülen Atay'ı bu hareketten uzaklaştıran ise ideolojik temel olmayıp hareketin içinde bulunan insanlardır (Ecevit, 2011: 121). Oğuz Atay'ın yazarlık serüveninde 27 Mayıs darbesiyle başlayan çalkantılı süreç oldukça etkili olmuştur. Bu dönemde *Pazar Postası* Dergisi'nin ardından *Olaylar* dergisinin de yayın faaliyetlerine son verilmiş olması Atay'ı derinden sarsmıştır. 27 Mayıs 1960 sonrasında Atay, yaşama içtenlikle bağlandığı değerleri ciddi biçimde sorgulamaya başlamıştır (Ecevit, 2011: 120). Yaşadığı sıkıntıları arkadaşı olan bir başka yazar Halit Refiğ şu şekilde anlatır: "Oğuz o tarihlerde çok bilinçli, çok bilgili bir sosyalistti, ben ondan sosyalizm

konusunda çok şey öğrendim. 27 Mayıs olayından sonra "sosyalizm" kelimesinin yasak olmaktan çıkması 1961 Anayasası ve biz o tarihte sosyalist geçinenlerin bir dergi çıkartma ve bu derginin sosyalist olması umut vericiydi. Bu teşebbüste Oğuz Atay özellikle maliyet konusunda çok kilit bir noktadaydı ama olmadı. Bu girişimin başarısız olması Oğuz Atay'da epey büyük bir hayal kırıklığı meydana getirdi. 1961 yılına geldiğimizde ise Atay, Orhan Şahinler ile beraber bir iş kurdu ve ikimizde evlendik."(Refiğ, 2012: 194). *Olaylar* dergisi deneyimleri; idealizmin yücelerdeki pembe düzleminde yaşamakta olan Atay'ın somut gerçeklik düzleminin; çıkar, korku, hırs, egodan oluşan karanlık yüzüyle karşılaşmasının öyküsünü içerir ve bu durum onun tüm benliğini kökten sarsan yıkıcı bir deneyimdir (Ecevit, 2011: 121). Atay'ın yaşadığı bu sarsıcı deneyim *Günlük*' te de kendini göstermektedir. 5 Ocak 1975 tarihli yazısında şunlar yer almaktadır:

> "Kendini sosyalist sayan biri, suçunu ortaya dökeni halk düşmanı olarak olarak suçlayarak yavuz hırsızlık oynar. Kendini kapitalist olarak ilan eden birinin serveti, fabrikası yoksa böyle birine herkes güler; haydi oradan çulsuz derler. Nedense kendini sosyalist sayanlardan kimse ehliyet sormamaktadır. Olsa olsa "sosyalizme sempati duyan" yani özel deyimiyle "sempatizan" sayılması gerekenler ortalığı kasıp kavurmaktadır. Sonra solda ve sağda hayli kalabalık olan bu zümre tüm görüşlerine rağmen kim parayı bastırırsa ona hizmet etmektedir. Ele güne karşı hele sağcılara karşı ayıp olmasın diye de kabahatler örtbas ediliyor. 'Kol kırılır yen içinde kalır." (Atay, 2013: 138).

Dergi faaliyetlerini sosyalizm çerçevesinde gerçekleştiren Atay'ın bu girişimden vazgeçmesi onun, sosyalist düşünce ile arasına belli bir mesafe koyması anlamına gelmektedir. Bu idealden vazgeçerek evlenmesi ise reel hayata katılma noktasında başka bir girişime karşılık gelmesi şeklinde düşünülebilir.

Türkiye'de bahsedilen dönemde ve sonrasında, sol siyaset söylem ve geleneğini irdelemek açısından başka bir dikkat çekici isim de İdris Küçükömer'dir. Küçükömer'in tezleri özellikle 1980 sonrasında, Cumhuriyet'in bürokratik kadrosuna ve Batıcı kültür politikalarına itiraz ve muhalefet olarak görülmüştür. Tezlerinden, sivil toplumculuk ve demokratlık vurgusu da çıkarılmaktadır. *Batılılaşma ve Düzenin Yabancılaşması'*nda Küçükömer, Türkiye'de sosyalist hareketin gelişerek kendine özgü bir kütle tabanı oluşturabilmesi ve böylece Türkiye'nin geleceğinde önemli bir siyasal aktör olabilmesi için, CHP-asker-Kemalizm üçlüsüne kökten karşı çıkmak gerekliliğini vurgulamıştır (Mert, 2012. 69). 1960'lı yıllarda Küçükömer' in tezleri

yeterince anlaşılamamıştır. Sağ ve sol siyaset kategorilerini yeniden düzenleyen Küçükömer'e göre, Türkiye'de sağ siyaset başlığı altına koyulan siyasal hareketler sol, sol siyaset başlığı altına koyulanları da sağ siyaset olarak nitelemek daha olacaktır. Küçükömer'in Türkiye'de siyasete ilişkin yaptığı bu değerlendirme dönem algısı da düşünüldüğünde oldukça farklı ve özgündür. Türkiye'de sol siyaset geleneğine köklü bir eleştiri getirmek isteyen Küçükömer, sonuç olarak Türkiye'de sol geleneğin aslında, kütleleri temsil etmekten uzak olduğunu belirtmiş ve yine sol geleneğin statükocu bir bürokratik devamı olduğunu vurgulamak istemiştir (Mert, 2012: 69).

1960'ların ortalarında, sol kadar etkin olmasa da sağ cenahtan da sesler çıkmaya başlamıştır. Alparslan Türkeş, Milli Birlik Komitesi'nden atılan 14'lerin 10'u ile birlikte 1965'te Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne katılmıştır. CKMP muhafazakar bir partidir. Bir süre sonra partinin genel başkanı seçilen Türkeş, eski lider takımını ihraç ettikten sonra partiyi hiyerarşik bir şekilde örgütleyip, milliyetçi temele oturtmuştur (Zürcher, 2012: 371). Şubat 1968'de partinin ismi Türkeş tarafından, Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirilmiştir. Partinin amacı, tekelci kapitalizme ve komünizme aynı derecede karşı olduğunu iddia eden ulusalcı ve milliyetçi bir parti yaratarak alt-orta sınıfın oylarını çekmekti (Ahmad, 2012: 172). Partinin kendisi kadar, gençlik örgütü de ünlüydü. Resmi adları da "Ülkü Ocakları"ydı. Üyeler kendilerini, İslam öncesi Türk mitolojisindeki "bozkurt" simgesiyle özdeşleştirmektedir. Aralık 1968'de solcu öğrencileri, akademisyenleri, yazarları, kitapçıları ve sonunda siyasetçileri yıldırma kampanyası başlatmışlardır. Bozkurtlar özel şekilde asker gibi eğitim görmüşler amaçları da solun sokakları saydıkları üniversite ve kampüsleri fethetmektir (Zürcher, 2012: 372).

1960'ların sonunda 1970'lerin başında artan siyasal gerilimler, toplumsal değişmeler ve dünyada meydana gelen olaylar patlayıcı bir durum yaratacak şekilde bir araya gelmiştir (Ahmad, 2012: 172). Şiddet kampüslerden sokaklara taşmıştır. Siyasal şiddet, 1960'ların sonlarında solcu gruplar tarafından başlatılmıştır. Amerikan Altıncı Filosunun Temmuz 1968 ve Şubat 1969'daki gelişleri sırasında, polis ve askerle şiddetli çatışmalar gerçekleşmiş ve hayatını kaybedenler olmuştur. Bombalı saldırılar, soygunlar, adam kaçırmalar meydana gelmiştir. Ancak soldaki şiddet, 1968'in sonlarından itibaren ve 1969-1970 yıllarında daha da artarak, militan

sağdan bilhassa Türkeş'in Bozkurtlar'ından gelen şiddetle karşılaşmış ve sağın şiddeti daha baskın hale gelmeye başlamıştır (Zürcher, 2012: 373).

Şiddet olaylarının genişlemesi ve hükümetin olayları denetleyememesini bahane eden askeriye 12 Mart 1971'de bir kez daha yönetime el koymuştur. 12 Mart askeri müdahalesi Türkiye'de yaşayan insanların çoğu için sürpriz olmamıştır. Ancak, darbenin niteliğini ya da alacağı yönü anlayan pek az kişi vardır (Ahmad, 2012: 177). Soldaki birçok kişi, başlangıçta muhtırayı umutla karşılamış ve sağcı hükümete karşı (iktidarda Süleyman Demirel Başbakanlığındaki Adalet Partisi vardı) 1960 tipi bir darbe gibi yorumlamış ancak kısa zamanda bunun bir yanılgı olduğunu fark etmiştir. Bu müdahale köktenci subaylar grubunun değil, o sırada tüm dikkatleri komünizm tehdidi hayaletine yöneltmiş olan yüksek komutanların darbesiydi (Zürcher, 2012. 374).

Siyasetçiler başlangıçta muhtıraya olumsuz tepki vermişlerdir. Demirel istifa etmiş, İnönü de ordunun siyasete karışmasını şiddetle kınamıştır. Ancak kısa sürede her iki parti lideri de uzlaşmacı bir tavır takınmış ve generaller tarafından atanan yeni hükümetin başına Nihat Erim getirilmiştir (Zürcher, 2012: 374). Siyasal hareketlenmelerin önüne geçmek maksadıyla yeni kurulan yönetim bazı illerde sıkıyönetim ilan etmiştir. Türkiye'nin siyasal hayatı sıkıyönetim altında tamamen felç olmuştur. Gençlik örgütleri kapatılmış, meslek örgütleri ve sendikaların tüm toplantı ve seminerleri yasaklanmıştır. Bunca baskı olmasına karşın başında Mahir Çayan'ın bulunduğu THKP-C (Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi) üyeleri İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom'u kaçırıp öldürmüşlerdir (Zürcher, 2012: 375). Elrom'un kaçırılmasını izleyen günlerde tüm Türkiye'de yüzlerce insan hapse atılmıştır. Bunlar, sendikacıların ve İşçi Partisi taraftarlarının yanı sıra, en genelde aydın sınıfına dâhil kişiler, öğrenciler ve akademisyenlerdir. "Sol" olarak tanımladıkları şeye haddini bildirmeye kararlı olan komutanlar, Başbakan Erim'in kişisel olarak tanıdığı bazı hukuk profesörlerinin yanı sıra, Yaşar Kemal, Fakir Baykurt gibi tanınmış yazarları da tutuklamışlardır (Ahmad, 2012. 181). Yaklaşık 5000 civarında kişi tutuklanmıştır. Bu kimseler hapislerde ve MİT'in (Milli İstihbarat Teşkilatı) "laboratuar" denilen işkence odalarında işkence yapıldığına dair söylentiler yaygındır (Zürcher, 2012: 375). Uygulanan işkence neticesinde beklenen şey ise, siyasal mahkumların iradesini kırmak böylece onları siyasetten vazgeçirmektir.

Nitekim bu amaca kısmen de olsa ulaşılmıştır. Bu kişilerin çoğu radikal siyasetten uzaklaşmış ve hatta bazıları saflarını değiştirmişlerdir (Ahmad, 2012: 181).

1970'lerin sonlarında siyasal şiddet büyük bir sorun haline gelmiştir. Siyasal şiddet kurbanlarının sayısı hızla artmıştır. 68 kuşağı tüm dünyada yaşanmasına karşın Türkiye'de çok aşırı ölçülerde yaşanıp nerdeyse katliam boyutuna gelmiştir. Bu dönemin Türkiye'de bu denli uçlarda yaşanması Eric Jan Zürcher' e göre, Türkiye'nin geleneksel kültüründen kaynaklanmaktadır. "Bu kültürde onur ve onursuzluk; kişinin kendi ailesi ve aşiretiyle başka aile ve aşiret mensupları arasındaki çatışma; bir de kan davası belirleyici rol oynuyordu." (Zürcher, 2012: 380).

1971 darbesiyle 1974 affı arasında kanlı baskınlar ve hapishanedeki çetin koşullar 68 kuşağının radikallerine kendi öznellikleriyle modern devletin kendilerini itaatkar bireyler haline getirme çabaları arasındaki fark üzerine düşünme fırsatı vermiştir (Findley, 2011: 324). 1970'lerde birçok şiddete bulaşan hatta bunu devletin polis veya asker gücüymüşçesine gerçekleştiren sağcılar, 1980'lere gelindiğinde solcularla aynı akıbeti paylaşmak durumunda kalmışlardır. Her dönemde iktidar, kendisine bir düşman ve taraf tayin etmiştir. Zürcher'in vurguladığı kültürel gelenek itibariyle, Türkiye insanı, ben ve öteki ayrımına Cumhuriyet'ten beri gitmiştir ve gitmektedir de. Bu durum her zaman zıt kutuplardan birinde bulunmayı zaruret haline getirmiştir. Nitekim burada akıllara dönemin önemli siyasal aktörlerinden biri olan Alparslan Türkeş'in "Bitaraf (tarafsız) olan bertaraf olur." sözünü getirmektedir. Böylesi bir dönemde romanlarını kaleme alan Oğuz Atay'ın solculukla başlayan siyasal eylem serüveni 1961 darbesi ile zihnen devam etmiş fakat fiilen sona ermiştir. Karşıt düşünmenin şiddet kullanmaya gelmesiyle mutlak olarak bir kutupta yer almayı ve gerilla savaşına girmeyi dikte eden siyasal konjonktüre rağmen Atay, arafta olmayı tercih etmiştir.

2. TÜRKİYE'DE AYDIN SORUNSALI

Adalet Ağaoğlu Türkiye' de aydın gündem olduğunda onunla ilgili şu çarpıcı konuşmayı yapar: "Türkiye'de aydının tanımı hep resmi, ideolojik bakışlar, politik pencereler çerçevesinden yapılmıştır. Hal böyle olunca da ya deliler, bozguncular

gibi sıra dışı yani çok tehlikeli bulunmuş ya da kadınlar ve çocuklar kadar bile ciddiye alınmamıştır. Ortada olan, devlet yapısıyla uyumlu, ne geçmişi ne şimdiyi objektif bir bakışla sorgulamayan kişiler kurtarıcı, kahraman aydınlar olarak değerlendirilmiştir." (Ağaoğlu, 1995: 221-222). Bu konuşma Türk aydını ile ilintili temel sorunlara işaret etmekle birlikte, Türkiye aydın probleminin ortaya çıktığı zamandan günümüze değin geçen süreçteki değişmeyen veya değişemeyen ana karakterleri ortaya koymaktadır.

Türk aydının kökenini, Osmanlı Devleti'nin Gerileme dönemine kadar götürmek mümkündür. Bu dönemden önce de ulema gibi bilme edimiyle uğraşan bir sınıf ve zümre vardır. Lakin günümüz aydının karakter özellikleri daha çok 18. ve 19. Yüzyıl münevveri ile benzerlik göstermektedir. Bu karakterin başlıca özelliği ise devlette bağımlılık yani özerk olmayan yapıdır. Ekonomik ve siyasal sistemin kökten değişime başladığı bu yüzyıllarda devletin içinde olan ve devletten geçinen bir kısım okumuşlar, bilgilerini "ideal" düzeni koruma yönünde kullanmaya başlamışlardır. Bu durum da Türk aydınının en temel özelliklerinden olan "misyonerlik" ve "fonksiyonerliği" beraberinde getirmiştir (Kılıçbay, 1995: 176). Türk aydını fonksiyoner (memur yani devlet içinde devlet) ve misyoner (söylemi dinsel) olarak doğmuştur. O dönem devletin içinde bulunduğu durum da düşünüldüğünde aydına misyonerliğin yanında kurtarıcı misyonu da yüklenir. Bu misyon Cumhuriyet Türkiyesinin kurulmasına kadar hatta kurulduktan sonra da devletin varlığını meşrulaştırmak için kullanılan bir misyondur. Dönemin aydınları kurtarıcı kimlikleri çeşitli mecralardan gerçekleştirmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, yeni yönetimin "yabancısı" olan halkı bilgilendirmek, bilinçlendirmek, aydınlatmak adına pek çok roman kaleme alınmıştır. Osmanlı münevveri, devleti kurtarmak istemektedir. Cumhuriyet aydını ise halkı kurtarmak istemekteydi. Aydın-halk karşıtlığı, çatışması dönem romanlarından birçoğunun konusu oluşturmuştur. Bunların en ünlülerinden biri de Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Yaban* isimli romanıdır. Yakup Kadri roman boyunca aydınları suçlar. Romanın kahramanı Ahmet Celal'in ağzından şunları söylemiştir: "Ben, asıl ben, bu toprağın malı olmayan ve hepsi de dışarıdan gelen maddeler ve unsurlarla yoğrula yoğrula adeta sınai, adeta kimyevi bir şey halini almıştım." Burada Türk aydını kendi toprağından sökülmüş bir bitkiye benzetilir. Fethi Naci; Yakup Kadri'nin Türk köylüsünü, kafası aydınlanacak,

vücudu beslenecek edilgin kitleler olarak gösterdiğini belirterek eleştirir. Yakup Kadri halkın; cehaletin, yoksulluğun ve kıtlığın elinde bırakılmasının nedeni olarak da aydınları sorumlu tutar. Burada aydının kendini suçlaması yani Yakup Kadri'nin dolaylı olarak kendini suçlaması da Fethi Naci'ye göre gerçekte halkı adam yerine koymamasından kaynaklanır (Naci, 1995: 184). Osmanlı'daki versiyonu ile münevver Cumhuriyet ile birlikte aydın, bir entelijansiya mensubudur. Bu münevver veya aydın toplum için yapılması gerekenin "doğru" olanın ne olduğunu kesinlikle bildiğine inandığı gibi bunu başkalarına bildirmenin ve topluma bu yapılması gereken doğrultusunda müdahale etmenin ödev olduğunu düşünür. Kendi "doğru"sunun başkalarının "doğru"ları arasında alternatif bir doğru olduğunu kabul etmeyen dogmatik bir yapıya sahiptir. Evrensel gördüğü kendi doğrusunu da topluma dayatmaktadır (Özlem, 1995: 210). "Aydın, kendini kurtulmuş sanıyor ve "halkı kurtarmak" onun için bir ahlak vazifesi haline geliyor. Bunu da toplumsal bir görev kabul ederek, halka borç ödemek gibi düşünüyordur" (Naci, 1995: 184).

Misyoner ve kurtarıcı Türk aydını eklektik bir kültürden beslenir. Türk aydınının birinci beslenme alanı İslamiyet ve onun devamında İslami kültürdür. Bu birincil beslenme alanının İslamiyet olması ise özellikle Batılılaşma sürecine girilmesinden itibaren giderek artan bir bölünme ve travmaya, hatta şizofreni ve paranoyaya neden olmuştur (Kılıçbay, 1995: 178). Bunun temel nedeni de Batı kültürünün özünün, Hrıstiyan unsurların fazlaca etkisinde kalmasından dolayıdır. Rönesans ve Aydınlanma hareketleriyle yaşam, daha seküler ve laik bir atmosfere bürünse de Hrıstiyan inancının etkileri tamamen ortadan kaybolmamış, pek çok alanda varlığını korumaya devam etmiştir. İslam'ın hâkim olduğu ya da çoğunluğu Müslümanların oluşturduğu coğrafyaya, temelinde Hrıstiyan düşüncenin var olduğu bu kültürü yerleştirmek ve bunu vazife bilinciyle gerçekleştirmeye çalışmak Türk aydınının "tepeden inmeci" yaklaşımına kaynaklık etmektedir.

Tepeden inmeci aydınlanmaya karşılık muhalif sesler bulunsa da çoğunluğu oluşturan birinci grup aydının, beslenme kaynağının başında Batı kültürü gelmektedir. Ancak burada Türkiye'ye özgü bir durum ortaya çıkmakta ve Batı'yı benimseyen, onun gibi olmak isteyen aydın da, bu kültürü İslami ve geleneksel bir tabanın üzerine oturtmakta bu da travmatik ve şizofrenik bir konumu belirlemektedir. Farklı bir biçimde ifade edilecek olunursa, Batı'yı önceleyen ve Batılılaşma yanlısı

olan Türk aydını, aslında Batıyı, Doğulu bir şekilde okumakta ve anlamaktadır (Kılıçbay, 1995: 178). Bu yaklaşım günümüzde dahi aydının tartışma konusu ettiği noktalardan biridir. Türkiye aydınının Tanzimat'tan bu yana belirgin yerel özelliği, ayırt edici niteliği Doğu-Batı ikilemini hep içinde taşıması; bu ikilemle hesaplaşmayı aydın kimliğinin ayrılmaz bir parçası olarak görmesidir. İddia edilebilir ki Türk aydını bu ikilemin ürünüdür ve her yeni aydın kuşağı bu ikilemin içine doğmaktadır (Baydar, 2003: 251). Türk aydını, bir dizi tarihsel, toplumsal, kültürel iklim hasebiyle bir nevi kader olarak da nitelenebilecek Doğu-Batı ikilemini anlamlandırmayı kendisine amaç ve dert edinmiştir.

Aydınların yetişme tarzı, kültür ikiliği ve Batı düşkünlüğü toplumla bütünleşmelerinin önünde bir engel oluşturmaktadır. Bu konuda Ayvazoğlu (1993: 23),"Türk aydınları hala gelenek düşmanı. Hâkim oldukları kitle iletişim araçlarını son derece kötü bir biçimde kullanarak değerleri sürekli bombardıman altında tutuyor, geleneklerin kökleşmesine izin vermiyorlar. Hep en yeninin peşindeler. En sağlam müesseseler köklü geleneklere sahip olanlardır. Gelenek, sağlıklı yeniliğin ve değişmenin ilk şartıdır" açıklamasıyla geleneksel ve köklü kurumları alaşağı etmeden de bir yenileşme hareketinin var olabileceğini belirtir. Yeni olan her fikir, görüş, kurumun iyi ve güzele götürmeyeceği gibi eski olan muadillerin de buna her zaman engel teşkil etmeyeceği hatırlatılmaktadır.

Pek çok rejim[5] gibi yeni kurulmuş olan Cumhuriyet rejimi de ihtiyacı olan aydın karakterini yetiştirmek ve ona çalışma alanları oluşturmak için çalışmalara başlamıştır. Cumhuriyet rejimi de geleneksel Osmanlı ideolojisini değiştirip, kendi ideolojisini egemen kılmak için, basta bilim, sanat ve siyaset olmak üzere, pek çok alanda kendi aydınını yetiştirmeye çalışmıştır. "Cumhuriyet, toplumsal karizma olarak, Osmanlı'nın dışladığı ve çembere ittiği köylü-halk unsurunu artık merkeze almayı ideal olarak kabul etmiştir" (Türkdogan, 2003: 21). Osmanlı aydının yetişme

[5] Burada akıllara gelebilecek çarpıcı örneklerden bir tanesi Nazi Almanyası'dır. Hitler Almanya'sında propaganda diğer savaş silahlarıyla eş değerde görülmüş ve üzerinde son derece önemle durulmuştur. Hitler, ideolojisini anlatmak ve kamuoyu tarafından kabul görebilmek için etkin bir yöntem kullanmış, bakanlık düzeyinde propaganda faaliyetleri yürütmüştür. Propaganda bakanı olan Goebbels bu konuda çok sistematik bir biçimde, propaganda için özel eğitilmiş elemanlardan kurulu bir ekiple çalışmış ve çoğu kez yüz yüze ve ağırlıklı olarak da radyoyu kullanarak propaganda faaliyetlerini yürütmüştür (Yılmaz, 2007). Goebbels ve özel olarak kurduğu propaganda ekibi aydın konumunda olan kişilerdir.

tarzı halk-aydın kopukluğunun da temel sebebini oluşturmaktaydı. Cumhuriyet, aydınların yetişme tarzı ve kaynağını değiştirmiştir. Bu kaynakların basında gelen kurumlardan biri de "Köy Enstitüleri"dir. "Köy Enstitüleri, köylü ile aydınlar arasındaki mesafeyi azaltacak tipte aydın yetiştirmek üzere kurulmuştur. Bu çabalarla yaratılmak istenen aydının sayısı artırılmış; ancak entelektüel alanda ciddi bir gelişme yaratmadı, teorik sığlık azaltılamadı" (Yıldız, 1995: 370). 1940 ile 1950 yılları arasında eğitim faaliyetlerini sürdüren Köy Enstitüleri geneli okuryazar olmayan toplumun eğitim alması maksadı ile kurulmuş sadece öğretimden ibaret olmayan bu okullarda sosyalist ülkelerdeki örneklerine benzer üretim faaliyetleri de gerçekleştirilmiş, yatılı okuyan öğrenciler daha sonra köy okullarının öğretmen ihtiyacını karşılamak için görevlendirilmişlerdir. Burada köyde okuyan öğretmenin köyde kalıp halka öğretmenlik yapması, onu bilinçlendirmesi hedef alınmıştır. Bu süreç kentlileşme sürecini yavaşlatırken akıllara Osmanlı'dan bu yana süren gelenekle, aydınların, köylü meselelerinden ve onlarla uğraşan insan olma izleniminden adeta utanarak kaçmalarını da getirmektedir (Karakoyunlu, 1995: 109).

Türk aydının başka bir sorunsalı ise, modern-gelenek ikilemidir. Cumhuriyet döneminin edebiyatçı entelektüellerinin asıl işlevleri, bu ikilik üstünde durmak ve onu ortadan kaldıracak yolları bulmak olarak tanımlanmıştır. Kemal Tahir'den Atilla İlhan'a, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Oğuz Atay'a kadar romancılar, İdris Küçükömer'den Doğan Avcıoğlu'na kadar akademisyen ve aydınlar sürekli olarak bu konu üstünde durmuşlardır (Kahraman, 2012: 22). Çalışmanın konusunun roman olmasından ötürü özellikle bu konuda yazılmış romanlar üzerinden örneklendirmeye gitmek tercih edilmiştir. Ayrıca Türkiye'de edebiyat adamı neredeyse Batılılaşmanın ilk dönemlerinden itibaren düşünce adamı olarak ortaya çıkar. Lakin bu durum 1980 darbesiyle yara alır (Kayalı, 2012: 64). Türkiye'de, Osmanlı döneminden miras kalarak cumhuriyetin ilanı ve sonrasında daha görünür hale gelen Batılılaşmayı ve bunun karşısında muhafazakar bir tutumla gelenek yanlılığını ve bir tür ikilemi, gel-gitleri, çatışmayı konu edinmiş birçok roman vardır. *Kiralık Konak, Fatih-Harbiye, Çalıkuşu, Yaban, Huzur* gibi romanlar modernlik ve gelenek üzerine pek çok tartışmayı kapsamaktadır. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Huzur'u ise Doğu-Batı sorunsalını aşma yönünde benzerlerinden daha yetkin ve sanatsal bir çabayı temsil eder (Oktay, 1995: 274). Tanpınar, konuyu sadece manevi değerler ve kültürel

sorunlar bağlamında değil, ekonomik ve politik düzeyi de kapsayacak biçimde ele almıştır. Roman karakterleri belli ortamlarda bir araya gelerek ülkenin içinde bulunduğu durum üzerine politik, siyasal, toplumsal eleştirilerde bulunurlar. Karakterlerin çoğu dönemin koşulları düşünüldüğünde kalbur üzeri bir eğitime sahip olup, rafine zevkleri bulunan kişilerdir. Roman karakterlerinden İhsan şöyle söyler.

> "Mistik olamıyorum, belki bir aydınlığa, realitenin kendisi olan bir düşünceye bağlanıyorum. Kendimizi tanımamızı ve sevmemizi istiyorum. Ancak bu suretle insanı bulabilir ve kendimiz olabiliriz. Biz bir taraftan bir medeniyet ve kültür buhranı içindeyiz, diğer taraftan da iktisadi reforma ihtiyacımız var. İş hayatına açılmamız lazım "(Tanpınar, 2014: 263-264).

Buna cevaben romanın başkarakteri Mümtaz şöyle söyler:

> "O halde iş, kendi medeniyetini ve kültürünü de yapar; insanını yetiştirir demektir. Bize sadece maddi hayatımızı tanzim etmek kalıyor. Evvela bunu yapabilmemiz için işin açılması, genişlemesi, cemiyetin ve hayatın yaratıcı vasıflarını tekrar kazanması lazım. Sonra da böyle de olsa hayatı serbest bırakamazsın. Tehlikeli olur. Eski her zaman yanı başımızda duruyor. Bir yığın yarı ölü şekiller hayat müdahaleye hazır bekliyor. Diğer taraftan yeni ile garp ile münasebetimiz sadece akan bir nehre sonradan eklenmekle kalıyor. Halbuki, su değiliz, insan cemaatiyiz, onun için de bir hususi hüviyet olmamız lazım. Halbuki bugün ondan dışa ait icapları kabulden ileriye gidemiyor, insanı ihmal ediyoruz. Yeniye başından beri bizim olmadığı için şüpheyle, eskiye eski olduğu için işe yaramaz gözüyle bakıyoruz." (Tanpınar, 2014: 264) demiştir.

İhsan ve Mümtaz arasındaki bu diyalog aydının içinde bulunduğu kültür ikilemine bir örnek teşkil etmektedir. Yenilikçi olan yani garbı destekleyen aydın, ya şüpheye düşmekte ve kendisiyle çatışmakta ya da toplum, ona kendisinden olmadığı ve onu anlamadığı düşüncesiyle şüpheyle yaklaşmaktadır. Bu durum da aydını bir tür yabacılaşmaya itmektedir. Eskiyi yani geleneği ve şarkı destekleyerek algı dünyasının temeline bunu yerleştiren aydın ise tüm kurumlarıyla hızlı bir Batılılaşma içinde bulunan Türkiye'de işe yaramaz, modası geçmiş ya da özel kullanımıyla "örümcek beyinli" olarak nitelendirilmiştir. Yani iki düşünce kutbunda bulunan aydın da belli kesimlere hitap edebilmiştir. Kafası karışık olan toplumu aydınlatma misyonuyla yola çıktığı düşünüldüğünde de hedefine tam manasıyla ulaşıp ulaşamadığı tartışmalıdır. Bürokrat aydın[6], tabana tepeden bakan ve küçümseyen

[6] Sabri Ülgener, aydınları: Tanzimat ve sonrasının aydını, bürokrat aydın, sol aydın olmak üzere üç gruba ayırmıştır (Ülgener, 2006: 101). Burada bahsi geçen bürokrat aydın ve sol aydın Cumhuriyetin ilanından itibaren etkili olmayan başlayan aydınlara atıf yapar.

tavrı ile kütleye devamlı yabancı kalmıştır. Aydının kütleye yabancılaşması Türkiye' de Batıya nazaran daha ileri ölçülere varmıştır. Bunun nedeni ise aydının bürokrat olmasında yatmaktadır (Ülgener, 2006: 102). Kütle ve bürokrat aydın ilişkisi tabana kadar inebilen demokratikleşme sürecinde eski gerginliğini yitirmesiyle bürokratın bıraktığı boşluğa bir başka kanattan gelen sol aydın yerleşmiştir. Giyim kuşamı ile saç ve sakalı, kullandığı Türkçe ile halkan tamamen farklı bir tiptir. Dolayısıyla da kütleyle tamamen bütünleşememiş ve yabancı kalmıştır. "Tanzimat aydını, bürokrat aydın, sol aydın hepsi birbirini fena halde yıpratan ve küçük düşüren kısır çekişmeler bir yana dili ve davranışı ile kütle karşısında kendini yabancı kalmaya mahkum etmişe benzer"(Ülgener, 2006: 103). 1983'te yaşamını yitiren Ülgener, 2000'lerde yaşayan aydın için nasıl bir kavramsallaştırma yapardı bilinmez ama günümüz aydın-halk ilişkisine bakıldığında yabancılaşmanın ya da yabancı kalmanın eskiye nazaran daha esnek olduğu gözlemlenebilir. Lakin aydın ve halkın karşılıklı olarak birbirlerini tam manasıyla anladığından zannediyoruz ki söz edilemez.

Modern- gelenek ikilemini gerçekçi bir biçimde tasvir eden *Huzur*'un başka bir bölümünde de aydınlara atfen şöyle bir ifade bulunur. " Halkımız münevverine inanır. Onu benimser. Zaten başka türlüsüne de imkan yoktur. İki asırdır siyasi hadiseler bizi bir nevi gemi nizamı altında yaşatıyor. Mutlak olan tehlikeler bize bu terbiyeyi verdi. Halkımız münevverine daima inandı ve gösterdiği yolda gitti. Lakin biz aldatılınca o da aldandı" (Tanpınar, 2014: 271). Buradan hareketle aydına biçilen rol, ironisiz bir dille aktarıldığı da düşünüldüğünde, oldukça merkezi bir konumdadır. Avangard konumda olan bir aydının varlığından söz edilebilmektedir. Fakat bilgi birikimi açısından genelden daha farklı bir konumda bulunması gereken aydının bu nitelikten yoksun olduğu vurgulanır.

Yukarıda belirtilenlere binaen, "Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaşlaşmış merkezi konumunda tüm aydınlara yer vardı. Tabi bu aydınlar çağdaşlaşma, batılılaşma taraftarı olan aydınlardı. Devlet toplumu bu aydınlar vasıtasıyla yönetiyordu. Aynı Osmanlı döneminde olduğu gibi aydınlar devletin asil ya da yedek kadrolarındaydılar. İçlerinden muhalif olanları dahi bu ayrıcalıklı konumlarını sorgulamıyorlardı "(Keyder, 1995: 153). Devlet modernleşmeyi de bir nevi bu aydın kadro üzerinden yürütmektedir. Fakat modernleşme her şeyden önce bireyin özgürlüğünü önceleyen bir anlayıştır. Amaç da kendi aklıyla karar veren özgür ve

özerk bireylerin "yaratılmasıdır". Oysa ulus devlet mantığıyla tüm toplumun homojen bir varlık gösterdiği cemaate dönüşmesi, ulusu oluşturan kişilerin özerk bireyler olmasını istemeyen, devleti kutsal ve karşı çıkılmaz bir makam olarak gösteren algı, bireylerin hak ve özgürlüklerini kabul etmemek için direnecektir. Cumhuriyet döneminin yukarıdan modernleştirici modelinin çıkmazı da burada yatar. Cumhuriyetçi kadrolar yukarıdan devlet eliyle toplumu modernleştirme misyonunu üstlenmişler, fakat bunu yaparken modern algının temel pratiklerinden olan birey özgürlüğünü yok saymışlardır. Halk kendi adına karar verecek yeterlikte değildir ve bunu onun yerine yapacak aydınlar her daim onları bilinçlendirmek için hazır beklemektedirler. Ulusun ve devletin sürekli tehdit altında olduğunu, çatlak seslere izin verilmemesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu yorumdan hareketle de toplum adına karar verme yetkisini kendilerinde toplamışlardır (Keyder, 1995: 155). Tanpınar, *Huzur*' da Türkiye'deki ihtilal ve devlet geleneğinden şu şekilde bahseder: "Bizimki başka türlü. Tabii şekilde ihtilal halkın veya hayatın, devleti geride bırakmasıyla olur. Bizde ise hayat ve halk, yani asıl kütle, devlete yetişmek mecburiyetindedir. Hatta çoğu zaman münevver ve devlet adamı bile devlete yetişmek durumundadır. En aşağı 1839'dan beri bu böyledir." (Tanpınar, 2014: 346). 1839 tarihinin ise Tanzimat Fermanının[7] tarihi ile aynı olması tesadüf değildir. Bilindiği üzere Tanzimat Fermanı Batılılaşma yolundaki ilk resmi adımdır.

Aydınların çoğunun Batılılaşma taraftarı olmalarından ve bu aydınlar karşısında muhafazakâr ve muhalif tutum takınan aydınların süreç içerisinde Osmanlı Gerileme döneminden itibaren tarih sahnesinde boy göstermeye başladıklarından söz edilmişti. Cumhuriyet Türkiyesinde ise aydınların, bu kutuplaşmalarının keskinlik arz etmeye başladığı görülür. Ali Akay'a göre, üç tür aydın gruplaşmasından söz etmek mümkündür. Bu gruplar aynı zamanda kutuplar, üç tür halinde kendilerini göstermektedir. Birinci dönem, paranoyak kutup; ikinci dönem, 1980 sonrası

[7] Sabri Ülgener' e göre, Türkiye'de aydını tanımada kaba bir ayrım olarak Tanzimat öncesi ve Tanzimat sonrası ele alınmıştır. Tanzimat öncesi aydını, kapalı kapılar arkasında şaibeli işler yapar, halkın okur-yazar olarak gördüğü okumak bir yana yazdığının hiç görülmediği, çıkabildiği en yüksek makamın ise vaaz kürsüsü olduğu yerdir. Bunlar; Rumeli Kazaskeri, Ayasofya Vaizi ve sarayda nüfuz sahibi olan kimselerdir. Türkiye, günümüz ölçü ve unsurlarında "aydın" tipine Tanzimat ve sonrasında ulaşır. Edip, yazar, gazeteci, bürokrat, hizip veya parti temsilcidir bu aydınlar. Bu aydınlar, seslerini duyurmada matbaa, gazete, jurnal ile birlikte sözlü gelenekten yazılı geleneğe geçmişlerdir. Etkilenecek kütle de bununla birlikte kapalı alandan ve belli sınırların arasından çıkmıştır (Ülgener, 2006: 100-101).

şizofrenik kutup ve 2000'li yıllara gelindiğinde bu ikisinin yan yana karşı kutuplar olarak var olduğu gözlemlenir (Akay, 2014: 37). İlk hareketin paranoyak olarak ele alınışıyla kastedilen; merkezci, devletçi ve Türkiye'yi kurtarıcı Kurtuluş Savaşı zihniyetinin hâkim olmasından kaynaklanmaktadır. Aydının fonksiyoner ve misyonerliği yoğun bir biçimde kendini gösterir. Bu dönem aynı zamanda sanayi öncesi Türkiye ekonomisine, ithal ikameciliğe tekabül etmektedir. *Bir Bilim Adamının Romanı'*nda da bu durum vurgulanmıştır. Mustafa İnan sık sık "ilim nakilciğinden" şikayet ediyor (Atay, 2013: 211) ve "ithal malı ilim" ile bilimsel ortamın yaratılamayacağını (Atay, 213: 93) düşünüyordu. Lakin bunun yanı sıra, entelektüel eylem için belli yaratıcılık ve karşılık bulabileceği ortam da gereklidir. Savaş koşullarının hakim olduğu o günler, entelektüel yaratıcılık için elverişli değildir (Bilgin, 1995: 194). Tabi durumun böyle olması taklitçiliği, aparmacılığı meşrulaştırır mı tartışılır. 1980 sonrası ise sanayileşmiş, dışa açılma ve ihracatı teşvik modeline göre yapılanmış bir Türkiye üzerine oturmaktadır. Bu dönemin şizofrenik olarak adlandırılmasının nedeni ise sanatsal ve estetik alandan rasyonel alana kadar tam bir parçalanmışlık yaşanmasıdır. 1980 sonrasında aydınlar kesiminde önemli değişimler meydana gelmiştir. Aydınlar da işçiler ve köylülerle birlikte yani diğer halk kesimleriyle birlikte hızla fakirleşmiştir. Bu dönemde aydınların büyük çoğunluğu "ücretli" durumundadır ve bir işverene bağlı olarak çalışmaktadırlar. Aydınların kitle halinde "ücretli emekçi" durumuna gelmeleri, aydınları işçi sınıfının bir yan gücü müttefiki olmaktan çıkarmış işçi sınıfının bir parçası haline getirmiştir. Bununla birlikte de aydın, işçi sınıfının insanca bir toplum için giriştiği mücadelenin de bir parçası haline gelmiştir (Naci, 1995: 185). Üçüncü dönem ise çokluk bir parçalanmışlığın ortaya çıkardığı parano-şizofrenik bir düzenlemenin yapısallığın eklemlenme üzerine kurulu bakışın yerini aldığı bir ortamda yeşermekte olduğundan söz etmek yanlış olmayacaktır (Akay, 2014: 38).

Türkiye'de "yarı-aydın" şeklinde bir kullanım mevcuttur. Bu durum çoğunlukla olumsuz anlamlar içermektedir. Yarı-düşünen gibi bir anlama karşılık gelen bu kullanım oldukça çarpık olup başka hiçbir dilde karşılığı da yoktur (Göktürk, 2002: 194). Aydının, belli bir bilgi birikimin yanında bunu eyleme dönüştürecek cesarete sahip kişilere karşılık geldiği düşünüldüğünde bu kavramın Türkiye'de oldukça yanlış anlaşılmış olduğu da gözlenmektedir. Türkçede yarı-aydın

deyiminin bulunması bile, aydın kavramının daha bir hayli irdelenmesi, aydınlanması gerektiğini göstermektedir (Göktürk, 2002: 194).

Türkiye'de aydın bir kavram ve kişilik olarak var olduğu günden bu yana devletle içli dışlı olmuştur. Bu birliktelik aydını, bazen yönlendiren, öncü, Sartre'ın kullandığı şekliyle avangard konuma getirmiştir. Bazen de aydın, devlet rejimini, ideolojisini halkı yaymak maksadıyla kullanılan bir propaganda aracı gibi işlev görmüştür. Türkiye'deki sancılı Batılılaşma ve Modernleşme süreci düşünüldüğünde toplumda, biraz düşünme gayretinde bulunan kimsenin bile içine düşebileceği kültürel ikilikten aydının nasibini almamış olması da düşünülememektedir. Yazar olduğu kadar aydın kimliğiyle de oldukça önem arz eden Tanpınar'ın şu cümleleri bu ikilemin somut bir örneğidir. "Allah'a inanıyorum. Fakat tam bir Müslüman mıyım bilmem. Milletimin Müslüman olduğunu unutmuyorum ve Müslüman kalmasını istiyorum. Garplıyım. Hıristiyanlığın daha zengin miraslarla ve daha derinden işlendiğine eminim. Burada kendi kendimle aşikâr tezattayım." (Tanpınar, 1992: 310). Bu bölümün başlarında da belirtildiği gibi aydın bu ikilemin ürünü olmuş günümüzde de bu konunun güncelliğini kaybetmediği düşünüldüğünde sonraki kuşak aydınların da bu sorunu fark edecek ve işleyecek olması pek çok düşünürce kaçınılmaz olarak görülmektedir. Bu da aydının kaderi gibi düşünülmektedir. Var olan geleneğin üzerine inşa edilmeye çalışılan modern kimlik aydınlarca da benimsenememiş ve çoğu kez ikilemin daha şiddetli hale gelmesi ile paranoyak ve şizofrenik bir hal almıştır. Dolayısıyla aydın, kendine de toplumuna da yabancılaşmıştır. Aydının yabancılaşması oldukça farklı nedenlerden oluşmaktadır ve detayları verilmek istenmesi ise başka bir çalışmanın konusu olabilecek kadar geniştir.

Türk Aydının başka bir sorunsalı da din ile ilişkisidir. Aydınlanmaya ait olması söz konusu kimliği kabul etmiş bütün aydınları, hangi dinden veya kavimden olursa olsunlar birbirlerine benzer kılar. Fakat yine de aydınların kendi toplumlarından kaynaklanan bazı farklı kişilik profillerinden söz etmek mümkündür. Bu bağlamda Türk aydınları Batı'nın maddi ve manevi değerlerini, içeriğine nüfuz etmeden formlarını taklit etme konusunda beceriklidirler. Bu yüzden de Türk modernleşmesi, iktibasçı ve ithalatçıdır (Bulaç, 2008: 51). Aydın, Batı' da oluşum süreci ve koşullarıyla birlikte de düşünüldüğünde seküler bir nitelikteydi. Bu noktaya

da bağlı bulunduğu güç birikimlerinin niteliği ne olursa olsun, kendi çabalarının sonucu ulaşmıştır. Türk aydını ise bu süreci modernitede olduğu gibi Batı'dan ithal etmiştir. Toplumunun ve yaşantısının bu döneme değin din ile ayrışması yoktur. "Aslına uygun anlaşıldığında İslam, toplumsal unsurları dengede tutan bir mahiyettedir. Ama Batı kendisine yegane sorunun din olduğunu, onun saf dışı edilmesi gerektiğini telkin etmiştir. Öyle ki Batı'daki gibi din devlet çatışmasına ilişkin gerçekle ilgisi olmayan senaryolar üretilmiştir" (Aydın, 2010: 146). Bu bağlamda Türkiye'de yıllardır laiklik tartışması yapılmaktadır. İncil' de "İsa'nın hakkı İsa'ya Kayser[8]'in hakkı Kayser'e" ibaresi yer alır. Bu ibare laikliğin de başlangıcı sayılır. Dolayısıyla Hıristiyan Batı dünyasında yine dini metin üzerinden laiklikteki din-devlet ayrımını yapar. İslamiyet'te ise din, dünyevi kurumların tümüne sirayet eder ve dini ile dünyevi arasında bir ayrım yapmak çok zor hatta imkansız hale gelir. Niyazi Berkes, Türkiye'de Batıdakine benzer bir laiklik modelinin Türkiye'de olamayacağını vurgular. Türkiye'de laiklik değil sekülerlik üzerinden bir modernizm okuması yapılması gerektiğinin altını çizer (Berkes, 2002).

Ali Bulaç Türkiye deki aydın profili için şunları zikreder; "Bizde aydın, burjuvazi gibi devletin serasında yetiştirildi ve bugüne kadar hiç değilse Batı'daki gibi bir misyon üstlenmedi. Bundan dolayı sivil ve askeri bürokrasinin koridorlarında gezip resmi dedikoduları bir "meslek maharetiyle" aktararak toplum üzerinde terör estiren köşe yazarlarına ve televizyon medyatörlerine aydın denilmektedir" (Bulaç, 2008: 14). Türkiye' deki aydınları muhalif konuma yükseltecek devlet, zengin, burjuva gibi hiçbir gelenek yoktur. Türk aydınları, Fransız aydınlarının kurulu düzene karşı geliştirdikleri entelektüel muhalefet mirasından beslenmezler çünkü bu miras Fransızlara aittir (Bulaç, 2008: 17). Türk aydınlarının eleştirilen bir başka yönü ise moda akımlarla kendilerini ifade ediyor olmalarıdır. Türk aydınlarının çoğu, bir süre "Peracı" bir süre "Caretta Carettacı", bir süre tasavvufçu, bir süre hat sanatı meraklısı olmakta ve bu merakları da toplu halde sürekli değiştirmektedirler. Normal dışı olan da, bu toplu halde değişmelerdir (Hatemi, 1998: 23).

Batı'daki aydından oluşum süreci bakımından oldukça farklı olan Türk aydını bir şeyler üretme noktasında da Batılı "meslektaş"larından farklıdır. Kendisi "yaratıcı" bir zekâya sahip değildir, yeni düşünceler geliştiremez bu yüzden

[8] Kayser: imparator, padişah

muhafazakârdır ve konumu gereği entelektüel olmadığı iççin bir önceki dönemde seçkin zihinler tarafından üretilmiş düşüncelere topluma aktarmaya ve benimsetmeye çalışır. Bu yüzden toplumla, halkın kültürü, inançları ve tarihiyle başı derttedir ve doğal olarak son tahlilde tercihini devletten, politik toplumdan yana koyar (Bulaç, 2008: 73). Tarihi ve toplumuna yabancı olan bu tür aydın, söyleyecek yeni ve farklı bir şeyi olmayınca, ifade biçimini daha da ağdalaştırarak herkesin anlayamayacağı kelimelere başvurmuştur. Normal bir okuryazarın üstünde "düşünür" sıfatını kazanmanın en etkili ve kestirme yolu olarak böyle bir yola başvurmuştur (Ülgener, 2006: 94). Lakin bu yol her zaman beklenen ve istenilen sonucu vermemiştir. Halk nezdinde "akıllı" dan "ukala" ya giden yol sanılanın aksine oldukça kısadır ve hangisinin nerde başlayıp nerde bittiğini de kestirmek pek kolay değildir.

Ülgener'e göre, fikirlerini gerek oluşturma sürecinde gerekse onları beyan etme aşamasında esas itibariyle bağımsız ve özerk bir kişilik olması gereken Türkiye entelektüeli haddizatında ikbal uğruna devlete yaslanan bir "müdahale" virtüözünden ibarettir. İktidara yanaşmada başarısız olan bir kısım entelektüel ise gücün karşısında olan ve aslında hiç beğenmediği, kültürünü hor gördüğü tanımak istemediği ve tanımadığı bir halka akıl hocalığı yapma bahanesiyle ona akıl hocalığı yapma yoluna girer (Vergin, 2014: 9). Bu durum sadece Türkiye için de geçerli değildir. Daryush Shayegan, aydın gruplamasını Batı ve İslam temelinde yapmaktadır. O'na göre, İslam dünyasındaki entelijansiyanın büyük bir bölümü çarpıktır. Entelektüellerin, bilim adamlarının, yönetici kadroların işlevleri Batı'daki gibi kesin hatlarla belirlenmemiştir. Müslümanların birçoğuna göre aydın, okuma yazma bilen, zihinsel faaliyet gösterendir. Toplumun "mutsuz bilincini" temsil eden, epistemolojik statüsü eleştiri olup ayrı bir grup oluşturan entelektüeller İslam ülkelerinde henüz görülmemiştir (Shayegan, 2012: 135). Bu durumdan dolayı da özel bir statüden yararlanamazlar. En çok rağbet gören aydın, iktidara muhalif olup eylemleri siyasi olanlardır. Bunlar da aydından ziyade ideologdurlar.

Türk aydını nitelemesi her nasılsa pek olumlu anlamlar çağrıştırmaz. Bu deyimi kullanan hemen herkes Türk aydınını bir dizi eleştiri yağmuruna tutar. Türk aydının kendine yabancılaşmış olduğu, ülkesini ve insanını yeterince tanımıyor oluşu, dil bilmezliği, tarih cahilliği ve belki de en klişe eleştiri olan "fildişi kules"inde oturuyor oluşu gibi eleştireler yöneltilir (Aktay, 2010: 155). Bu olumsuz

çağrışımın nedenleri üzerinde bu bölümde duruldu. Bunların yanı sıra Nur Vergin, iddialı bir yaklaşımla, Türk entelektüeline entelektüel sıfatını vermenin bile vermek yanlış olduğunu belirtir. Zira Türk Entelektüeli, gerçekte bir entelektüel değil, toplumu aydınlatan kişi kisvesi altında devletin doğrultusunda düşünmeyi, yazıp çizmeyi söz almayı ve hareket etmeyi kendine görev bilen bir devlet misyoneridir (Vergin, 2014: 11). Bu entelektüel modeli yani Türkiye'nin sosyal şartlarında yetişmiş olan entelektüel Nur Vergin' e göre; kalemi kuvvetli, belagat sahibi, azimli ve toplumun birçok kademesinde de, özellikle tehdit algısının arttığı dönemlerde kamuoyunun hissiyatına tercüman olabilmesi suretiyle insanların minnetini kazanmayı başaran bir kılavuzdur ama entelektüel değildir.

3. OĞUZ ATAY ESERLERİNDEKİ AYDIN SORUNSALINA GENELBİR BAKIŞ

Önceki bölümde entelektüel ile aydın kavramları arasındaki ayrım detaylarıyla birlikte anlatıldı. Oğuz Atay'ın eserlerinde, toplumsal görev ve misyonları itibariyle entelektüel ve aydın kavramları arasında bir ayrım yapılamaması ve her iki kavramın aynı içeriklerle kullanılması dikkat çekicidir. Ancak yazarın eserlerinde kavramın aydın olarak yer alması nedeniyle entelektüel yerine aydın kavramı kullanılacaktır (Lorasdağlı ve İnce, 2014: 64). Bu tezde de entelektüel kavramı yerine aydın kavramı kullanılacaktır.

Oğuz Atay, Cumhuriyet'in kurulmasını takip eden yıllarda sert bir modernleşme rüzgârı yaşanan Türkiye'nin insanıdır. Bu yüzden Doğunun gelenekselliği ile Batının modern zihniyetinin karşılaşmasından ve uyumsuzluğundan doğan çelişkiler yazarın düşünceleri ve ruhsal dünyası üzerinde belirleyici olmuştur. Okur, Atay'ın aydınlarının zihninde yaptığı gezintide Batılılaşma dramının izlerine sık sık rastlayacaktır. Atay'ın, düşüncelerini daha açık bir şekilde ifade ettiği *Günlük*'te, Doğu-Batı sorununun Atay'ın zihnini en çok kurcalayan meselelerden biri olduğunu görülür. Doğu-Batı meselesinin dinamik bir mesele olduğunu düşünen Atay, bu meseleyi romanlarında yarattığı karakterler çevresinde çok yönlü bir biçimde incelemiştir. *Tutunamayanlar, Tehlikeli Oyunlar* gibi eserlerinde aydın zihnini Türk toplumunun yaşadığı dramın aynası olarak ortaya koymuştur. Diğer

yandan Batılılaşmanın farklı boyutlarını tartışmaya çalışmış, Türk aydınının Batı'yı ve Batılılaşmayı algılayış biçimlerine eleştiriler getirmiştir. *Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan* adlı biyografik romanıysa, klasik anlatım tarzının da eşliğiyle Atay'ın Doğu-Batı sorununa dair fikirlerini ve getirdiği çözüm önerilerini en açık bir biçimde ortaya koyduğu eseridir.

Atay, Batılılaşma sürecinde asıl pay sahibi olan, kendi kişisel çelişkileri üzerine durmaksızın çıkarları doğrultusunda hareket eden aydınlara büyük bir kızgınlık duyar. Daha sonra hocası Mustafa İnan'ın karakterinde temsil bulacak olan, Atay'ın Doğu insanına atfettiği samimiyet, tevazu, diğerkamlık gibi niteliklerden yoksun, bencil ve çıkarcı insanlardır bu aydınlar. Batı'nın modern bireyi, kendisini çevreleyen dünyaya, onu aklileştirerek bakar. Bu bakışın öznesi ve nesnesi birbirinden kopuktur. Geleneksel insan ise kendisini dünyanın bir parçası olarak algılar. Bir süreç olarak aklileştirmelerinin farkında değildir. Bu nedenle de onun için dünyanın büyüsü henüz bozulmamıştır. Samimiyetini ve masumiyetini korumaktadır. Atay'ın eserlerinde, gelenekseli temsil eden Doğu insanıyla modern Batılı tipi karşılaştırma girişimlerine sıkça rastlanır. Batı karşısında Türk insanında yerleşmiş olan komplekslere karşı çıkma yolunda fikir üretme çabalarıdır bunlar ve *Günlük*'teki şu satırlarla en açık haline ulaşır:

> "Biz geri kalmış bir ülke değiliz, fakir düşmüş bir soyluya benzetilebiliriz ancak. Arap ülkeleri bütün petrol gelirlerine rağmen ne yapacağını, parasını nasıl kullanacağını bilmiyor. Amerikalı, Avrupalı, kendi dışındaki kültürleri sadece inceler; bizim samimiyetimiz ve sıcaklığımızla benimsemez. Bu soğuk ve mesafeli bir davranıştır. Öğrendiklerini istismar etmek ister. Bu yüzden kaliteyi sömürür. İnsanla ilgisi, sadece kendi ilgisi bakımındandır. Bir Afrikalıyı, bir Hintliyi, bir Çinliyi, bir Rus'u, bir Türk'ü hissedemez içinde. Her şeyi bir anatomi masasına yatırır, kusurları ortaya koyar, sahip olabileceklerini alır -mülkiyet duygusu-. Edebiyatta bile çıkarına bakar. Bir Puşkin'i anlayamaz. Dostoyevski'ye, Tolstoy'a yaklaştığı gibi yaklaşamaz. Biz Steinbeck' in pamuk ve şeftali toplayan işçileriyle birlikte acı çekeriz, Hamlet'in meselesine katılırız. Palto bizi derinden sarar. Batılı değerlendirir, biz severiz." (Atay, 2013: 130).

Atay bu sözleriyle, Türk toplumunu Batı toplumları karşısında olumsuz özelliklerle donanmış bir güruh olarak tanımlamayı çok seven aydınlara karşılık, geçmişimizle bağımızı kesip atmadığımız takdirde bugünkü durumumuzun da gerçek anlamını kazanacağını ve aşağılık duyguları ortadan kalktığında gelenekselliğin bir

uzantısı olan duygusallık gibi özelliklerin olumlu olarak değerlendirebileceğini göstermektedir.

Aydın, bir emekçi olsa da kendi isteklerini tatmin edebilecek bir iş yapmaktadır. Aynı zamanda emeğinin ürününü de pazarlamak durumundadır. Düşüncesinde özgürdür ama toplumsal pratikte doğrudan yer almasa da toplumsalın getirdiklerine uymak durumunda olduğundan özgür değildir. Artık o ürününe değil ürünü ona hakim olmaya başlamıştır. Ürünü yeniden sahiplenmeyi amaçlayan non-korformist aydın[9] yaşadığı toplumun içinde kişisel yapıbozumuna yönelerek kişi, kimlik ve toplumsal entegrasyon anlarında yoğunlaşmaktadır. İletişim araçlarının düşünce sistematiklerini belirlemesine ve toplumsal düşünceyi yönlendirmesiyle homojen kitle yaratmasına karşın farklılıkların ve özgünlüklerin vurgulanmasını hedefleyen bu eğilim kendi içinde bir radikallik barındırmaktadır (Lorasdağlı ve İnce, 2014: 67).

Yazar kendi ontolojik kökeninden kaynaklanan çekingen kişiliğinin Türk toplumunun ve devletinin yorucu ve gerici şartlarından gittikçe daha çok ezilmesinden artık yılmıştır ve onun bu kırgın duruşu aslında tüm muhalif aydınları temsil eder (Eskin, 2012: 158). Türk toplumu modern Batı uygarlığıyla tanıştığından beri geleneksel iktidarın formunu modern amaçlara eklemleyerek ilerleyen bir bürokratik erk tarafından yönlendirilmeye çalışılmaktadır. Tanzimat sonrasında Cumhuriyet'e geçişte ne denli radikal bir kopuş olursa olsun bu sadece önemsiz olgulara ilişkindir ve derinden derine ilerleyen toplumun geleneksel ana paradigmasıyla, Batı metropolüne egemen olan kültür örüntüleri arsındaki karşıtlık hala devam etmektedir. Atay'ın portrelediği aydın, Cumhuriyet'in ilk kuşak aydını gibi, devletle bütünleşmiş ve gücü elinde tutan kişi değildir. 60'ların sonunda aydın gücünü yitirmiştir. Tutunamayanların yazıldığı 1968-1969 yıllarından birkaç yıl sonra yapılacak olan 12 Mart askeri darbesinde, solcu aydın devlet otoritesinin hedefi haline gelmiştir. Devletten, toplumdan, kendinden sürekli yakınan Atay'ın aydını,

[9] Non-konformist Entelektüellik; topluma "fildişi kuleden" bakmaktan çok, toplumun hem içinde hem dışında hem de dışında olduğu fikrine vararak, kendisini de eleştiri süzgecinden geçiren ve bu temelde genele yönelik eleştirelliği savunabilen bir entelektüellik çabasıdır. Kurulu düzenin çarpıklığını dile getirebilme, haksızlığa karşı gelebilme, yaşanan samimiyetsizlikleri dile getirebilme cesaretine sahip aydın, içinde yaşadığı çevreye uymayı reddedip ona yabancılaşmayı göze alabilir ki bu da tam anlamıyla Atay'ın "tutunamayan" aydın kavramsallaştırmasına karşılık gelir (Lorasdağlı ve İnce, 2014: 67).

içinde yaşadığı toplumsal kaosta en çok yara alan kesimlerden birinin temsilcidir (Ecevit, 2011: 282). Atay her şeyden önce ironist bir romancıdır. "Lukucsvari aşırı donanımlı militan bir ideolog aydın değildir. Entelektüel megapolün ortasında bir 'tahta bavul' gibi kalakalmıştır. Onca donanımına karşın ihtiyaç fazlasıdır. Onca yeniliğine, buluşçuluğuna rağmen de kadimdir" (Eskin, 2012: 161).

Kimi eleştirmenlere göre Oğuz Atay, angaje aydın yerine, kırılmış ve titrek aydını propaganda eden, tutunamayan ve daha önemlisi hiçbir kural ve ilkeye tutunmak istemeyen bir tip model yapmıştır (Eskin, 2012: 162). Ülke koşulları düşünüldüğünde angaje aydın kaçınılmaz olarak Stalinist, Maoist ya da buna benzer bir şey olur. Öte yandan angaje olmayan aydının eleştirel olamayacağı da yanlıştır. Aksine angaje olmayan aydın, militan eleştirelliği yüzünden, aşırı tikelci savunuculuğa yönelmiştir (Eskin, 2012: 162). Oğuz Atay'ın kişiliği ve yapıtlarının hiçbir ilkeyi, ideyi umursamayan bireyciliği özendirmez, çelişik bir ruh durumu ile hem coşkuyla düşüncelere tutunmak isteyen hem de takatsiz kalan karakterler yaratmıştır (Eskin, 2012: 163).

Oğuz Atay romanlarının ortak odak noktası, küçük burjuva birey aydınlardır. Shayegan, küçük burjuva teriminden ne anlaşılmalıdır sorusuna şu cevabı verir. Maksist çözümlemede küçük burjuva bir sınıf değildir. Üstelik Marksizm, olduğu haliyle küçük burjuvazisinin yadsınması üzerine temellendirilmiştir. Küçük burjuvazi, heterojen grup ve alt gruplardan oluşmuş bir bütündür ve kapitalist sistemin rasyonalitesi içinde tanımlanmış hiçbir yere sahip değildir. Dolayısıyla da bu gruplar nostaljik bir geçmişe sığınırlar (Shayegan, 2012: 140). Onların maddesel hayatla iç içelikleri ve bu durumun onları nasıl yozlaştırdığını ve düşünmekten alıkoyduğunu vurgular (Lorasdağlı ve İnce, 2014: 70). "Halkın yaşantısı canlıdır, çünkü gerçek olmayan bir halk düşünülemez; ama burjuva olmaya çalışan aydın olma özentisi içinde çırpınan azınlığın yaşantısı ölüdür" (Atay, 2013: 100). Atay'ın romanlarındaki karakterler, toplumsal problemleri ve tıkanıklıkları çözmeye çalışmadan önce, kendini sorgular ve gerçek kimliklerini aramaya başlarlar.

Türk aydının ülkesine yabancılaştığını belirten Atay, Türkiye'de yaşayan insanların tüm boyutlarıyla kendisine sahip çıkacak aydınları beklediğini

vurgulamıştır (Atay, 2013: 128). Duruma aydınlar kanadından bakıldığında da Atay aydınların ülkelerinde kendilerini yabancı hissettiklerini zikreder.

Atay, toplumcu aydınların da halkı istatistiklerin rakamları ya da kitaplardaki teorilerin örnekleri olarak gördüğünü, bu aydınların bazılarının batıdan korktuğunu bazılarının ise doğudan korktuğunu be bunun neticesinde de halktan koptuklarını ifade eder. Halkın içinden gelen aydınların bile hemen burjuvalaştıklarını, burjuvalara kendilerini beğendirmek için romanlarında ve hikâyelerinde üstünkörü öğrendikleri görülmemiş burjuva biçimlerine özendiklerini veya halkının şivesini taklit ederek kendi insanını burjuvaya turistlik bir eşya gibi satmaya kalktıklarından sitem eder (Atay, 2013: 132). Bunu da şu sözlerle ifade eder "İstiyor ki burjuva; halkın acılarını, topraksızlığını, susuzluğunu, aynı duvarına astığı kilim, çorap, boyunduruk gibi karşısına alıp seyretsin." Böylece köyden gelen aydın da şehirli aydın gibi aslından uzaklaşıyor, bir salon serserisi, bir meyhane gezgini olup çıkıyor. Oysa halk, kendini tanıma, kendi bilincine varma çabasına girişmiştir. Aydının halkın öncüsü olduğu fikrini desteklerken, aydının halkın yapmaya başladığı atılımların gerisinde kalmakla suçlar (Atay, 2013: 134). Atay'ın aydın tipolojisinde Sartre'dan etkiler mevcuttur. Entelektüel yerine aydın kavramını tercih eden Sartre, aydının avangard yani öncü olduğunu ve toplumda yaşanan olaylara fikir ve eylemleriyle öncülük etmesi gerektiğini vurgular (Sartre, 2013). Burada Atay asıl eleştirisini, ilerici gerici her türlü akımı tekelinde tutan bir küçük yarı aydın çetesine yapar ki, bu insanların yıllardır kendilerini yenilemediğini ve yerlerini kaybetmemek için bezirgan oyunları oynadıklarını iddia eder (Lorasdağlı ve İnce, 2014: 71).

Oğuz Atay, Türk aydının Doğu-Batı ikilemiyle ilgili olarak, Batıyı bilmeye gereksiz karşı çıkışın doğru olmadığını, Türklerin evrensel bir millet olarak hem Doğuya hem de Batıya sahip çıkabileceğine inanır. Böylece Türk kültürünü zenginleştirecek bu evrensel özelliğin ve samimiyetin önemine dikkat çeker (Atay, 2013: 130). Bu bakımdan Kemal Tahir'i örnek alır (Lorasdağlı ve İnce, 2012: 71). Yazar ve fikir insanı olan Kemal Tahir, herhangi bir düşünce adamının yazdığı metinleri esas alıp kendisini onun takipçisi olarak görmemektedir. Mensubu bulunduğu düşünce akımının kurucusunun düşüncelerini de yaratıcı bir şekilde kendi ülke gerçeklerine doğru aşmaktan bahsetmektedir. Değişik düşünce adamlarını ve metinleri kendi yaklaşımlarını geliştirmek için bir dayanak olarak görmektedir.

Tahir, değişik düşünce adamlarının yaklaşımlarını kendi düşünceleri gibi göstermemiş, bu anlamda döneminin ve kendinden sonraki dönemlerin düşünce adamlarından önemli ölçüde ayrılmıştır (Kayalı, 2012: 49). Atay, Tahir'in Batı kültürünün verilerini okuduğunu ve etkilendiğini ama sonra da kendi kültürünün kaynaklarına eğildiğini vurgular. Böylece Doğu'ya Batı'nın nasıl girdiğini ve Doğu'nun Batı'ya nasıl açıldığını bilmenin gerekliliğinin altını çizer (Atay, 2013:198). Çağlar Keyder'in ifadesi ile, Oğuz Atay'ın önemi, Batılı tipleri irdelemesi, onların uyum sorunsalını çözümlemesi ve geleneksel-modern ikilemini gündeme getirmesi değildir. Onun anlatmayı üstlendiği durum, olayın toplumsal görünümünden ve yaşantı biçimindeki uyumsuzluklardan öteye bilinçlerin oluşumu sürecidir (Çağlar Keyder, Milliyet gazetesi, 29.1.1984, akt. Ecevit, 2011: 287). Atay, ne Doğucudur ne de Batıcıdır. Ne Batılılaşmayı sosyalizm temelinde ele almak isteyen otuzlu yılların Kadro hareketindekiler gibi düşünüyordur ne de "Doğu Doğudur, Batı da Batı" diyen İngiliz Şairi Rudyard Kipling, ikisinin yani Doğu ve Batının hiçbir zaman bir araya gelemeyeceğini düşünenlere benziyordur (Ecevit, 2011: 288). Atay "Tutunamayanlar" romanı ile Doğu-Batı çelişkisinin sarmalındaki Türk insanının kültürel bilinçaltını sergilemiştir.

Tutunamayanlar'da Doğu-Batı kültürel karşıtlığı hep gündemdedir. Atay'ın anlattığı toplum, Doğu ve Batı kültürlerinin birbirine en güçlü biçimde dokundukları yerlerden biridir. Bu karşıt kültürlere ait değer ve öğelerin yan yana sergilenmesi ise; gücünü karşıtların birlikteliğindeki gerilimden alan *ironinin* romanda beslendiği kaynaklardan biridir (Ecevit, 2011: 289). Bu karşıtlıklar özellikle *Tehlikeli Oyunlar'da* gözler önüne serilir. Hikmet; duyguların, hislerin, yaşadığı toplumun, Doğunun sembolleştirildiği "Sevgi" ile rasyonalitenin, aklın, nesnelliğin ve bilginin ve Batının sembolleştirildiği "Bilge" arasında gider gelir.

Atay'a göre halkın evrensel ruhunu anlayacak ve bu ruhun derinliklerine inebilecek gerçek aydınlara ihtiyaç vardır. Halkın evrensel ruhuna inanan, onu derinlemesine tanımaya çalışan gerçek bir aydın topluluğu kültür gansterlerinin yerini almazsa toplum, çapının çok gerisinde kalacaktır (Atay, 2013: 134). Atay Sağcı ve Solcu ayrımı yapmaksızın, üçkağıtçılıkla, çıkarcılıkla devrim yapılamayacağını ve de ümmeti İslamın kurtulamayacağını vurgular. Bunları "çürüyen et, dökülen diş" olarak görür. Bunları, bayrak yaptıkları inançlarına rağmen

inançsız olarak görür ve kim hangi kapıdan ekmek yiyorsa o kapının kulu olmaktadır (Atay, 2013: 138). Muhalif olması beklenen radikal sağ ve sol, düzene sürekli lojistik sağlayan sağ ve sol faşizmine dönüşmüştür. Atay, haklı olarak bu sağ ve solun farkı olmadığını belirtir (Eskin, 2012: 163). Sartre, egemen sınıf tarafından sağlamlık iddiasındaki, pozitif yöntemlerin bir ürünü gibi sunulan, kanıt ve gerekçelerle ayrımcı ideolojiyi savunmak üzere eğitilen aydınlara (onun tabiriyle sözde aydınlara) "bekçi köpeği" sıfatını yakıştırmıştır (Sartre, 2013: 48). Sartre bu tür sözde aydınları "satılmış" olarak yorumlar. Atay da bunları sert bir biçimde eleştirirken, her yerde bu tür kimselerin, hangi kampın adamı olursa olsun teşhir etmeli, önce halka örnek olabilmek için aydının kendisiyle hesaplaşması gerekmektedir (Atay, 2013: 140)..

Atay'ın romanlarındaki aydın figürünün de amacı budur; kendisiyle hesaplaşmak, benliğini bulmak ve bir tutunamayan olmak (Lorasdağlı ve İnce, 2014: 72). Tutunamayan karakterini, Atay'ın tüm eserlerinde görmek mümkündür. Tutunamayanlardaki Selim Işık ve Turgut Özben, Tehlikeli Oyunlardaki Hikmet Benol, Eylembilim'deki Servet Gözbudak bu tutunamayan karakterinin başlıca temsilcileridir. Bu karakterlere bakıldığında ilk dikkat çekici unsur karakterlerin soyadlarıdır. "Özben", "Benol" içerisinde benlik kavramlarını barındırıp ünlemvari bir anlatımla kendilerini sorgulayıp, benliklerini ulaşmaları noktasında atıfları barındırmaktadırlar.

Bu bağlamda Oğuz Atay'ın aydın kavramsallaştırmasını anlayabilmek ve Türk aydınına tartışmalara katkısını ortaya koyabilmek için romanlarındaki aydın figürleri incelenmelidir. Bu figürleri *Tutunamayanlar*'ın Selim Işık'ı, Turgut Özben'i, *Tehlikeli Oyunlar'*ın Hikmet Benol'u, *Oyunlarla Yaşayanlar'*ın Coşkun Ermiş'i, *Bir Bilim Adamının Romanı'*nın Mustafa İnan'ı oluşturur (Lorasdağlı ve İnce, 2014: 72). Tüm yapıtlarını eleştiriyi ana eksene alarak yazmış olan Oğuz Atay, içerik olarak bir bakıma hep tutunamayanları yazmıştır. Dolaylı olarak bir toplum eleştirisi getiren Atay, bunu alışılmışın dışında yapar. Belli bir düzenin, bu düzenin yarattığı çelişkilerin nedenli sonuçlu eleştirisi değil, yabancılaşmış kişilerin tutunamayışını sergiler (Akatlı, 2012: 43). *Tutunamayanlar*'daki Selim Işık'ın kişiliğinde ideal bir aydın yaratan Atay, daha sonra Don Kişotluğunu kaybetmiş, misyonundan uzaklaşmış ve maddesel çıkarları için topluma tutunmaya çalışırken ideal değerlerini kaybetmiş tutunan aydın olarak Turgut, Hikmet, Coşkun'u

yaratmıştır. Turgut ve Hikmet'le Atay, aydınların konumlarını tekrar gözden geçirmelerini, yeni bir iç hesaplaşmaya gitmelerini ve toplumun onlara dayattığı kimliği reddetmelerini, toplumdan yabancılaşarak özeleştiri yapmalarını ve kimliklerini bulma sürecini gözler önüne serer. Mustafa İnan'ın kişiliğinde ise artık, somut ve ideal bir tutunamayan aydın tipi yaratır (Lorasdağlı ve İnce, 2014: 72).

*Tutunamayanlar*ın tümü Selim Işık'ta idealize edilmiş aydın tipi gibi değildir. Atay, tutunamayanların bilinçli olarak sezemedikleri iç dünyalarını biraz olsun anlayabildiğini belirtir. İçlerinde kötülerin de var olduğunu veya onların kötü oldukları anlara şahit olduklarını belirtir (Atay, 2013: 252). Kimileri ise tutunamamayı, kendilerinin isteyerek yaşama geçirdikleri erdem olarak göstermek isteseler de "aslında hayattan çıkarları olduğu ispat edilecektir, çıkarlarını korumak için canları çıktığı halde bunu beceremedikleri için *çıkarıyokmuşdabirşeybeklemiyormuşcasınagillerden* göründükleri yüzlerine vurulacaktır". Tutunamamak etik bir kategori değildir. "Tutunamayan olmak iyi midir kötü müdür diye bir soru sorulamaz. Çünkü tutunamayanlar başka türlü olamadıkları için öyle olmuşlardır" (Ecevit, 2011: 291-292).

Oğuz Atay'ın anlatımı, romanları ve oyunlarında paralelken, hikayelerinde farklılaşır. Romanlarında ve oyunlarında karakteri ön plana çıkarması gerektiğinde anlatımı ağırlaştırıp çok fazla lafa boğar. Çok fazla söz kalabalığı vardır. Hedefteki aydın karakteri, hem de merkezdeki aydın karakteri az ve öz sözle yetinememesiyle bütünleşik bir karakterdir (Akatlı, 2012: 46). Bu nedenle anlatı karmaşık ve okuyan açısından yorucudur. Atay'ın karakterleri depresif, şizofrenik, ağır melankolik kişiliğin son halkasında yer almazlar. Hala bir yanlarıyla gündelik yaşamın içindedirler ve hala acı çekmenin kırıntılı hazzını yaşarlar (Eskin, 2012: 162). Öykülerinde ise hiç gevezelik ve laf kalabalığı yoktur. Olay ve öykünün akışı ön plandadır ve karakter bunu taşımak için vardır.

Oğuz Atay'ın aydın kimliği, algısı, yorumu genel hatlarıyla çizilmeye çalışılmıştır. Bundan sonraki bölümde Atay'ın kısa bir biyografisine değinildikten sonra romanlarında inşa ettiği aydın karakterler ayrı ayrı incelenecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OĞUZ ATAY VE ROMANLARI

1. OĞUZ ATAY'IN KISA BİYOGRAFİSİ

Atay'ın eserlerinde yarattığı karakterler genelde kendisinden ve çevresini oluşturan insanlardan izler taşır (Ecevit, 2011). Fakat yazar bu karakterleri kendilerine has kişisel özellikleriyle yahut tecrübeleriyle öne çıkarmaz. Karakterler belli bir tipi, aydın tipini temsil ederler. Dünyaları düşünme, okuma ve yazma eylemleri etrafında dönmektedir. Atay'ın aydınlarının gündeminde genellikle kendi buhranları var gibi görünse de içinde bulundukları ortam, Türk toplumunun bir bireyi olarak etkilendikleri sorunların zihinlerinde düğümlenmesiyle örülmüştür (Dinler, 2014: 25). Atay böylece kendi iç dünyasını kurgusal karakterleri üzerinden okuyucuya açarken, bir aydın olarak hem etkilendiği hem de etkili olmaya çalıştığı toplumsal meselelerle hesaplaşabileceği zemini de bulmuştur.

Oğuz Atay, Osmanlı döneminin alaylı hukuk sisteminden gelen bir hukukçu olan Cemil Atay ile öğretmen Muazzez Hanım'ın oğludur ve 12 Ekim 1934 yılında İnebolu' da dünyaya gelmiştir. Babası Cemil Bey Kastamonu'da doğmuş, polis memurluğundan savcılığa yükselmiştir. Annesi Muazzez Hanım ise İstanbulludur, aslen Fransız olan ve bir Türk subayıyla evlendikten sonra Müslüman olmuş Melek Hanım'ın kızıdır. Atay'ın Doğu insanının özelliklerini taşıyan babasıyla, anne tarafından kökleri ve Batılı tarzda yetiştirilmiş olması itibariyle Batı insanına yakın olan annesinin farklılığı, çocukluğundan itibaren kendisini Doğu ve Batı zihniyetlerinin, değerlerinin aile içinde çatıştığı bir ortamda bulmasına neden olmuştur. Atay' ın babası Cemil Bey küçük bir Anadolu kasabasından yaşam yoluna çıkıp, kendi çabalarıyla kamu kesiminde ulaşılabilecek en üst düzeye yükselen bir Anadolu çocuğudur. Bu durum da Cemil Bey'i saygın bir duruma getirmiştir. Anadolu geleneklerinde ağa konumuna benzer bir konumdur bu konum ve Atay'ın ifadesiyle babası bir "hami aydın" dır (Ecevit, 2011: 24). Atay içinde bulunduğu bağlantılar hasebiyle bürokratik mekanizmanın derinlerinde duran bir aileden gelmesine karşın, muhalif Türk aydın figürünün önemli temsilcileri arasında yer

almaktadır (Eskin, 2012: 157). Türk aydın evriminde Atay'ın önemi geleneksel modern aydın (Yakup Kadri, Voltaire vb.) daha seküler, tarihsel- toplumsal koordinatları belirlenimli, nesnelere ve insanlara daha mesafeli (Nietzche) kırılgan aydın tipolojilerinin çatışmasında durmasından doğar.

Atay'ın babası ile ilişkisi yazın hayatını da etkilemiştir. Üniversite yıllarında babası ile arasında, farklı bir çağın farklı koşullarıyla biçimlenmeye başlayan kendi değerlerini baskıyla çevresindeki insanlara uygulatmaya çalışan baba ile oğlun arasında bir tür kuşak çatışması yaşanmaya başlamıştır. Edebiyat çevresinde baba ile yaşanan sorunlar mevzu bahis olduğunda akla ilk gelen isim belki de Franz Kafka' dır. Kafka 1918 yılında babasına yazdığı mektupla bir nevi kendini açmıştır. Oğuz Atay' da Korkuyu Beklerken adlı öykü kitabında yer alan "Babama Mektup" ta benzer bir açılım vardır. Bu iki mektup, biçim ve içerik olarak paralellik gösterir (Ecevit, 2011: 75). Mektup, öykü kitabının içinde yayımlanmış olmasına rağmen otobiyografik yönleri daha ağır basan bir nitelik taşır. Atay bu öyküsünde babasını şu şekilde tasvir eder: "Köyde, kasabada, taşrada yetiştin. Ülkeyi yönetenler daha kalabalıkmış gibi görünsün diye taşradan getirilerek onların arasında yer aldın. Birçok şeyi yok sayarak belli bir düzen içinde yaşadın. Sinemaya gitmedin. Hiç roman okumadın. Zeytinyağlı enginar yemedin. Yabancı ülke özlemi çekmedin. Kimseye hediye almadın. Evde kuşkonmazdan başka bitki yetiştirmedin." (Atay, 2013d: 175-177). Hikayede, babaya sitem sezilse de dönemin bürokratik erkine de gönderme bulunmaktadır. Atay'ın üzerinde Kafka'nın etkisi çoğu zaman vurgulanır. Biçem, içerik, ele alınan konular ve anlatımın derinliği iki yazarda benzerlik gösterir. Fakat Oğuz Atay, Kafka'nın yapamayacağı bir şeyi yapar, anlattığı meselenin içine anlamının anahtarını da gizler (Ayvaz, 2012: 52).

Oğuz Atay'ın babası Cemil Bey'in 1939 yılında milletvekili seçilmesiyle birlikte aile Ankara'ya taşınmıştır. Atay bir sene sonra ilkokula, okumayı bildiği için ikinci sınıftan başlar. İçine kapanık bir çocuktur, vaktinin çoğunu odasına çekilip okuyarak geçirir. Bu hâli, çevresindekilerce bir harika çocuk olarak görülmesine yol açar. Hayatının her dönemine damgasını vuracak okuma eylemine bu denli küçük yaşta başlamış olması, eserlerindeki zengin dil kullanımının kaynaklarından birini oluşturmuştur. Atay'ın çocukluğundan başlamak üzere zamanının çoğunu kitapların kurmaca dünyasında geçirmesi, Atay'ın öğrenmeye ve edebiyat estetiğine olan

düşkünlüğü kadar, insanların dünyasından bir kaçış denemesi olarak da görülebilir (Ecevit, 2011: 42).

Tutunamayanlar romanında, Selim Işık ve Turgut Özben' in çocukluk yıllarına dair anlattıkları Atay'ın gerçek yaşamından yoğun izler taşır. Oğuz Atay, T.E.D. Yenişehir Lisesi"ne devam ederken aile Ulus'taki Esen Apartmanına taşınır: "Doğu ve Batı kültürlerinin iç içe geçtiği bir ortamdır Esen Apartmanı. Batı yaşayış biçimine göre düzenlenmiş evlerde oturan, rahat yaşayan ama zenginlik sergilemeyen ailelerdir bunlar. Oğuz Atay'ın ailesinde olduğu gibi, bu evlerde de çoğunlukla alaturka müzik dinleniyordur." (Ecevit, 2011: 44). Atay'ın, komşuları olan Aksoy ailesinin ortanca çocuğu, tıp öğrencisi Fikret'le geçirdiği zaman, onun Batı müziği ve edebiyatıyla yakın ilişki kurmasına yol açmıştır. Atay'ın estetik ve kültürel gelişiminde Fikret önemli bir rol oynamıştır. Tutunamayanlar da ise Fikret-Oğuz ilişkisine benzer bir ilişki olan Selim ve Saffet ilişkisi dikkatleri çeker. Saffet de tıpkı Fikret gibi tıp okuyan ortanca oğuldur (Ecevit, 2011: 46). Atay, kuzeni Füruzan Düzkan'la da benzer bir ilişki içindedir. Onunla da Batı klasiklerini okuyup tartışır, birlikte izledikleri filmlerin etkisinde kalır. Kitap sayfaları arasında geçirdiği uzun saatler giderek kendisini kurgusal dünyada daha rahat hissetmesini sağlamakta, onu dış dünyadan uzaklaştırmaktadır. Öte yandan, Selim Işık gibi O da yalnız kalamaz, girdiği ortamlarda hemen kalabalığa karışır, dış dünyayla bağları sıkı olan tiplere ilgi duyar. Bu özelliği lise ve üniversite yıllarında da kendisini gösterecektir.

Atay, bahsedilen birtakım özellikleri itibariyle renkli bir öğrenci gibi görünse de okul yaşamı boyunca hiçbir zaman içine girdiği gruplara tam adapte olamamış, dışlanmıştır. Pratik dünyadaki beceriksizliği ve naif hali, onun arkadaşları arasında alay konusu olmasına yol açmıştır çoğu zaman. Selim Işık'ın onu anlamayan, dışlayan insanlara dair *Tutunamayanlar*'daki bitmez tükenmez yakınmaları, aynı zamanda Atay'ın gerçek yaşam tecrübelerini yansıtır (Ecevit, 2011: 55). Fakat yazar hayatı boyunca bu durumla mücadele içinde olmuş, yaşama enerjisi yüksek insanlarla dostluk kurmaya yönelmiştir. Böylece kendi uyumsuzluk ve yabancılaşma halini dengelemeye çalışmış gibi görünmektedir

Oğuz Atay Ankara Maarif Koleji'nde lise eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi'ni bitirir. İstanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi İnşaat bölümünde öğretim üyeliği yapan Atay,

Tutunamayanların ana karakterlerinden Selim'in ağzından dile getirdiği gibi, başarılı öğrenci olduğu ve başarı öğrencilerin de mühendis olması gerektiği gizil ve açıktan dayatıldığı için üniversite eğitiminde mühendisliği tercih eder (Lorasdağlı ve İnce, 2014: 67). Dönemin de etkisiyle mühendisliği tercih etmesine rağmen Atay'ın asıl ilgilendiği alanlar başkadır. Sürekli okur; edebiyat, felsefe, sanat tarihi, psikoloji, tarih. Üniversite yıllarında yaptığı yolculuklarda James Joyce'un Ulysses'inden alıntılarla söyleşmesi arkadaşlarının dikkatini çeker. 1951 yılında, Türk edebiyat çevrelerinde pek kimsenin tanımadığı Joyce üzerine kafa yoran Atay, daha gençlik yıllarında olmasına karşın kültür düzleminde sıra dışı bir konumda yer aldığının belirtilerini göstermeye başlamıştır (Ecevit 2011: 71).

Atay'ın yakın çevresindeki Cevat Çapan, Vüsat Bener gibi isimler bile bir mühendis olarak ondan *Tutunamayanlar* gibi yenilikçi bir roman çıkacağını düşünmezler (Çapan, 2008: 45). Arkadaşlarıyla kurduğu ilişkilerde esprili yönü öne çıkan Atay'ın algı dünyasında, derin bir duyarlığı temsil eden Selimlik de vardır, onların roman yazılana değin fark edemedikleri budur belki de. *Tutunamayanlar*, Turgut'un kullandığı teknik üslupla Selim'in derinlikli iç dünyasını uyumlu bir biçimde gözler önüne serdiği için başarılı kabul edilir. Atay, getireceği yeniliğin de farkındadır, "*Bizim asaletimiz bizimle başlar*," der Turgut. Anlaşılmamak korkusunun ise bir çözümü yoktur, "*bir edebiyatçının meseleleri de matematikçininkiler kadar uzak*"tır zaten soyut düşünmeye alışık olmayan Türk halkına (Dinler, 2014: 29).

Öte taraftan, edebiyat tarihinde mühendislik eğitimi almış yazarlar görülmemiş değildir. Nilüfer Göle *Mühendisler ve İdeoloji* adlı çalışmasında bu konu ile ilgili çarpıcı bulgular sunar. Göle'ye göre, mühendisler, üretim süreci içindeki yerlerinin ötesinde toplumsal gelişme modelinin savunucuları olmuşlardır. Nitekim sosyal mühendislik olarak nitelenen ideoloji, sosyal konularda da mühendislik yapılabileceğini, yani mühendislerin üretim düzeyine getirdiği rasyonalitenin tüm topluma yayılabileceğini düşünür (Göle, 1998: 9). Başta Dostoyevski olmak üzere mühendislik yahut pozitif bilimler alanında eğitim alarak yazarlığa girişmiş kimseler mevcuttur. *Tutunamayanlar*' da Selim, Dostoyevski' den "mühendis olduğu halde matematikten ve matematik düşünceden hoşlanmayan kişi" olarak bahseder (Atay, 2002: 655). Türk edebiyatında da Tanzimat'tan itibaren pozitif bilimler alanında

eğitim alan kimselerin Türk siyaset ve düşünce dünyasında aktif rol aldığı, edebi eserler verdiğini görülür. Atay, Türk insanını anlama ve tanımlama çabasında Batı'nın rasyonalitesinin kullanışsızlığının farkındadır: "Ben Batı'nın ne gibi bir özü olduğunu çok iyi hissettiğimi sanıyorum ve bu yüzden de Batı'nın bizi hiçbir zaman anlayamayacağını hissediyorum. Onların mantığı ile bizi kavramak mümkün mü? Biz de onların mantığını kullandıkça kendimizi bütün derinliğiyle anlayamayacağız." (Atay, 2013: 186). Atay bunun devamına da şunları ekler: "Kemal Tahir' de Batı'ya anlaşılmaz geleceğini hissettiğim insanımızın davranış ve duygularını gördüm." Kemal Tahir, Atay'ın gerek romanlarında işlediği temel sorunsal olsun gerekse aydın duruşu olsun tesirinde kaldığı isimlerden biridir.

Atay'a göre Kemal Tahir; "durmadan kendini ve dünyayı değiştirmeye çalışan bir insandır. Yani sürekli olarak kendisiyle hesaplaşan ve bu hesaplaşmalar sonunda kendinde ve sanatında gerekli gördüğü değişimleri ortaya koymaktan çekinmeyen bir insandır". Roman Batı'nın kendi tarihselliği içinde ortaya çıkmış bir tür olduğu için, Tanzimat yazarlarının insanı anlatabilmek amacıyla yazdığı ilk romanların da Batı etkisinden kurtulması kaçınılmazdır. Atay'a göre, Kemal Tahir de Batı kültürünün etkisinde kalmıştır elbette, fakat o, Türk insanını anlatabilecek dili yaratabilmede bir dönüm noktası olmuştur (Atay, 2008: 371).

Kemal Tahir, Türkiye'de yaygın olan klasik Marksist öğretinin, genellikle Doğu toplumları ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu ya da Anadolu Türk toplumları konusundaki açıklamalarını yetersiz bulmuştur. Bunun için de 1960'lı yıllarda Doğu toplumlarının özellikle de Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve sosyal yapısı üzerinde iki yönlü bir araştırma ve inceleme sürecine girmiştir. Bu yönlerden biri, Anadolu Türk toplumlarının kendilerini özgü yönlerini araştıran ama Klasik Marksist tarafından hiç eleştirilmeden bir yana atılmış olan yerli ve yabancı eserleri incelemektir. Diğer yön ise; Marx, Engels ve izleyicilerinin eserlerinde Doğu'ya ve Türk toplumuna ilişkin ne varsa hepsini yeni bir bakış açısıyla tekrar okumaktır (Hilav, 2008: 98). Bu durum da Kemal Tahir'i Maksizm'in kalıplarından çıkarıp Doğu toplumları ve özelde içinde yaşadığı toplumun farklı özelliklerini göz önünde bulundurarak özgün bir bakış açısı sunmasını sağlamıştır.

Oğuz Atay ve Kemal Tahir arasında kurulacak ilişkide en temel ortaklıklardan biri aydının kendisiyle, kendi nezdinde insanı, toplumu ve tarihiyle

hesaplaşmasına verdikleri önemdir. Başta *Esir Şehrin İnsanları* üçlemesi *ve Kurt Kanunu* olmak üzere, Kemal Tahir'in hemen hemen tüm romanlarında aydının kendisiyle hesaplaşması belirgin bir temadır. *Bozkırdaki Çekirdek,* köy enstitülerine dair bir hesaplaşmadır (Dinler, 2014: 144).

> "Sanıyorum Kemal Tahir bir aydın olarak ilk hesaplaşmasını, hapishanede Türk insanının çok zengin bir kesitiyle karşılaştığı zaman yapmıştı. Belki kendimizi, kendi insanımızı, kendi toplumumuzu daha iyi tanımak için Batılı yöntemleri öğrenmeye başlamıştık; ama yetiştirdiğimiz aydın tipiyle halkımızdan, kendi insanımızdan kopmuştuk. Kemal Tahir"in Anadolu insanı ve köyle ilgili romanlarında, hatta aydın kişilerin yaşantılarını anlatan öteki romanlarındaki köyden gelmiş tiplerde, bu çelişki bütün keskinliğiyle belirir. *Bozkırdaki Çekirdek'*te köy enstitüsü kurmaya gelenler, kendilerinin hâlâ Osmanlı sayıldığını öğrenerek dehşete düşerler. *Yorgun Savaşçı*'da Anadolu'yu kurtarmak için yola çıkan eski ittihatçılar kuşkuyla karşılanırlar, hatta kasabalı, köylü onları gavur sayar. Kemal Tahir, bu durumdan çoğu zaman aydını sorumlu tutuyor; çünkü aydının kendi halkını tanıma imkânı vardır, ama Batı' nın kalıplarını körü körüne uygulamak isteyen şartlanmış aydınlarımız *Bozkırdaki Çekirdek*'te görüldüğü gibi bu imkanı boşuna harcarlar: 'Batı uygarlığı her gün tıraş olmakla başlar,' diye düşünürler işin başında." (Atay, 2008: 372).

Kemal Tahir ve Oğuz Atay, eserlerini verdikleri dönemde Türk edebiyatında örnekleri bolca görülen "köy romanı" furyasına karşı mesafeli duruşlarında da birleşirler. Kemal Tahir, *Sağırdere* ve *Körduman* gibi Anadolu insanının gerçekliğini anlattığı romanlar yazmış, yazdıkları köy romanlarıyla Türk köylüsünü yücelten, köylüden bir işçi sınıfı yaratma hevesindeki romancıları eleştirmiştir. Kendisi de Anadolu köylüsünü ele alan romanlar yazmıştır, fakat köyü, diğer köy romancıları gibi ezen-ezilen ilişkisinin mekânı olarak değil, Türklüğün kimlik kodlarını bulmaya, anlamaya çalıştığı bir mekan olarak düşünmüştür. Eserlerinde Anadolu insanını tüm zaafları, batıl inançları, kurnazlığı, ahlaki sorunlarıyla birlikte anlatarak, onları Türk aydınına tanıtmış, aydınların toplumuyla hesaplaşması için kapıları sonuna kadar açmıştır. Romanları için giriştiği tarih ve toplumsal gerçeklik bağlamlı araştırma ve analizleri, Tahir'i, Anadolu Türk halkının tarihsel gelişiminin temelden doruğa kadar sosyalizme yatkın olduğu sonucuna ulaştırır (Tahir, 1992: 15). Tahir'in elde ettiği bu sonuç, tartışılabilir, fakat asıl önemli olan, Kemal Tahir'in bu sonuca ulaşırken kullandığı yöntem ve elde ettiği bulguların, özgün bir kimlik inşasına yaptığı katkılardır. Onun maksadı, Anadolu insanının kendi iç dinamikleriyle incelendiğinde görülebilecek olan tarihsel potansiyelini ortaya koymaktır.

Oğuz Atay'ın yoğun okuma faaliyeti üniversite yıllarında da sürmüştür. Sanat, edebiyat, tarih, psikoloji ve felsefe kitapları arasında kaybolan yazar takip

eden yıllarda iktisat kitaplarına daha fazla eğilmiş, sol ideolojiyle; Hegel, Marx ve Lenin'in düşünceleriyle tanışmıştır (Ecevit, 2011: 71). Onu hayatının sol hareket içinde geçen sonraki yıllarında derinden etkileyecek Turhan Tükel ile tanışması da bu yıllara rastlar. 1960'lı yıllara gelinirken, Turhan Tükel'in merkezi bir konumda olduğu; Orhan Şahinler, Halit Refiğ, Metin Erksan, Cevat Çapan gibi isimlerin oluşturduğu bir çevrede, edebiyat ve sanat başta olmak üzere ülkenin siyasi gündemine ve sorunlarına dair mevzuların tartışıldığı bir ortamın parçası olur Oğuz Atay. Aynı dönemde, Türkiye'nin toplumsal sorunlarına dair çalışmaları ve can alıcı tespitleriyle Kemal Tahir, genç sosyalistlerin etrafında toplandığı önemli bir figürdür. "Yeniyetme" solculardan ünlü yazar ve akademisyenlere uzanan bir yelpazede, toplumsal sorunlarla ilgilenen kimseler kapıları herkese açık olan evinde onu dinlemek için toplanmakta, ateşli tartışmalar yaşanmaktadır. Oğuz Atay da bu yıllarda onu dinleyenlerden biridir (Ecevit, 2011: 105-115).Yazarın Kemal Tahir ilgisi ve izlenimleri zaman içinde değişkenlik gösterse de, Kemal Tahir'in duruşu ve tavrı Atay'ın düşünsel macerasında her zaman etkili olmuştur.

Oğuz Atay, 1950'li yılların sonlarından 1960'ların ortalarına kadarki süreçte, *militan özellikler taşıyan, radikal bir solcu* olan Turhan Tükel'in yönlendiriciliğinde, aktif olarak sol hareket içinde yer almıştır. Tükel, sosyalizm davasını güdecek kimselerin onları bu davadan uzaklaştıracak bireysel hareketlerden ve burjuva hayat tarzından kaçınması gerektiği anlayışına sahiptir ve çevresindekileri bu yönde etkiler (Ecevit, 2011: 85). Küçük burjuva bir aileden gelen Atay, Tükel ve grubunun yaşam tarzına ayak uydurmaya çalışmaktadır. Üniversite son sınıfta Atay'ın okul çıkışlarında Cağaloğlu'ndaki evlerinin yakınlarında, Tükel'in çalıştığı gazetelere giderek ona yardım etmesiyle başlayan birliktelikleri, dergi çıkardıkları yıllara değin sürmüştür. Demokrat Parti hükümetinin sol düşünceye nefes aldırmadığı, komünizm propagandası yapanları ağır hapis cezalarına çarptıran yasaların getirildiği bu yıllarda yeraltından, örgütsüz olarak yürütülen öğrenci hareketleri, giderek artan aydın muhalefetinden de güç alarak "daha özgürlükçü ve demokratik bir ortam" adına toplumu 1960 darbesine taşımıştır (Ecevit, 2011: 88).

1960 yılı, Atay'ın hayatında süreklilik gösteren tek işi olan akademisyenliğe asistan olarak adımını attığı yıldır. Bugün Yıldız Teknik Üniversitesi olarak bilinen İstanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi'nde inşaat asistanı olarak

başladığı görevinde Atay, dönemin ağır siyasi atmosferinde önü kesilenlerden olmuştur. 1971'de başvurduğu doçentliğini ancak 1975 yılında alabilmiştir. Oğuz Atay bu yıllarda yaşadığı tecrübeleri *Eylembilim* adlı romanında kurgusal düzleme aktarmayı tasarlamış ancak yazmaya başladıktan kısa bir süre sonra nükseden hastalığı yüzünden romanını yarıda bırakmak zorunda kalmıştır. Oğuz Atay'ın duyarlığına ve dönemin ideolojik konumlanmalarına prim vermeyen entelektüel duruşuna sahip bir insan için akademisyenliğin büyük sıkıntıları beraberinde getiren bir süreç olması kaçınılmazdır (Dinler, 2014: 27). Akademik camiada, yaşadığı sıkıntıları Halit Refiğ'e yazdığı mektupta şu satırlarla anlatmıştır: "Biz de burada her türlü mülevvesliğin[10] içinde ilkelerimizi korumaya çalışıyoruz. Artık tahammülümün sonuna geldim, diyebilirim. Belki biliyorsun, bir yıl sonra profesörlük sürem doluyor. Bir çalışma vermem gerek. Ben de burada sıradan bir kitap hazırlayacağım yerde Londra'ya gitmişken daha doğru dürüst bir şey yaparım, dedim. Yok ağabeyciğim, yapmayacaksın. Durumu idare edeceksin sadece. Neyse bakalım ne olacak? Bazen okul mokul her şey siliniyor kafamdan, Halitçiğim." (Refiğ, 2012: 198). Aydın duruşunu dönemin şartlarına rağmen korumaya çalışan Atay, mevcut "epistemik cemaatin" dışında kalma kaygısı gütmeksizin başkaldırısını kaleme aldığı eserleriyle gerçekleştirme gayretinde olmuştur.

Atay, bir akademisyen olarak bizzat içinde bulunduğu, Türkiye'deki üniversite ortamının 1970'lerde giderek tırmanan siyasi gerilime sahne oluşunu *Eylembilim* romanında anlatır. "Hangi toplum katından gelirlerse gelsinler, aydın yani düşünen, kafasında yeni bir dünya kurmaya çalışan kimse kendi sınıfını kendi belirler," (Atay,2014: 78) diyen Atay'ın, hayatı boyunca, içine doğduğu küçük burjuva sınıfının yaşam tarzından sıyrılmaya çalıştığını görülür. Gerek üniversite sonrasında girdiği sosyalist çevreler, gerekse sonraki dönemde üyesi olduğu, yaşamı boyunca en yakın arkadaşlarından biri olmuş Uğur Ünel ve ilk iki romanını ithaf ettiği Sevin Seydi gibi isimlerden oluşan arkadaş grubu, Atay'a bu imkânı tanımıştır. Atay, bohem bir hayat yaşayan, tiyatrocu ve müzisyenlerden oluşan bu grup çevresinde entelektüel açlığını doyurabilecek bir ortamı bulduğu söylenebilir (Ecevit, 2011: 123).

[10] Mülevves: kirli, pis, düzensizlik ve karmaşa anlamlarına gelmektedir.

Atay'ın ait olduğu sınıfa başkaldırısıyla başlayan ve sosyalist düşünceyle daha gelişkin bir bilinç düzeyine taşınan küçük burjuva eleştirisi eserlerinde yoğun olarak kendini gösterir. Atay'ı Turhan Tükel'le tanıştıran Uğur Ünel, aynı zamanda onu daha sonra karısı olacak Fikriye Gürbüz ile tanıştırmıştır. Yazar, yaşadığı iki yorucu dergi macerasından ("Pazar Postası" ve "Olaylar" dergileri[11]) sonra, Türkiye'deki sol çevrelere olan inancının artık bütünüyle bir hayal kırıklığına dönüştüğü 1961 yılında Fikriye Gürbüz'le evlenir. *Tehlikeli Oyunalar* romanı, Oğuz Atay ve eşi Fikriye Hanım'dan yoğun otobiyografik izler taşır (Ecevit, 2011: 137). Fakat Atay'ın küçük burjuva yaşamıyla ilgili düşünceleri ve edebiyata olan büyük tutkusunu eşiyle paylaşamaması onu giderek evlilik hayatından uzaklaştırır. Bir kız çocukları olan çift, 1967 yılında boşanır. Yazar, boşanmasından iki yıl sonra yazmaya başlayacağı ilk romanında, Turgut'un evlilik hayatı üzerinden tanımladığı küçük burjuva yaşam tarzına eleştiri getirir. Yaşadığı başarısız evlilik ve iş tecrübeleriyle birlikte Atay'ın zihninde tutunamayan tipi giderek belirginleşir ve nihayet yazar için tutunulacak tek alan, yazmak eyleminin kendisi olur. İkinci romanı *Tehlikeli Oyunlar*' da ise, evlilik tecrübesinin onda bıraktığı izleri, Hikmet Benol'ün hayatında yer etmiş kadınlarla (Sevgi ve Bilge) olan ilişkileriyle hesaplaşması çerçevesinde kurgusal düzleme taşımıştır (Dinler, 2014: 30). Gerek akademik yaşantısındaki gerilimler, gerekse evliliğinin yolunda gitmemesi, inandığı değerlerin naif olmadığı fark eden Atay, bu süreçte yoğun bir yazma eylemine girişmiştir. Eserlerinde hayatından kesitlerin olduğu dikkatli bir okuma sonucunda fark edilecektir. Özellikle *Tutunamayanlar,* bir tür Atay'ın otobiyografisidir denilebilir.

Yazarın entelektüel serüveninde yeni bir aşamayı işaret eden, roman sanatıyla Türk toplumunun meselelerini çok daha geniş bir planda ele alma isteğinin sinyallerini veren bu dönem, talihsiz bir hastalıkla sonlanan hayatının son birkaç yılı olmuştur. Atay, *Günlük*'te bu süreci şöyle anlatır: "Tabii bu güne kadar neler

[11] *Pazar Postası* dergisi, başlangıçta dönemin hükümeti Demokrat Parti'ye muhalefet amacıyla kurulmuş bir yayın organıyken, son aylarında edebiyat ve sanat yönü ağır basan bir dergi haline gelir (Ecevit, 2011: 109).

Olaylar dergisi, Pazar Postası'nın dağılmasının ardından Turhan Tükel ve Oğuz Atay'ın da içinde bulunduğu genç bir solcu ekip tarafından çıkarılmaya başlanır. Dergiyi destekleyenler arasında Kemal Tahir de vardır fakat cezaevinden afla çıkmasından ötürü hiçbir örgütlü çalışmanın içinde yer almaz. Derginin Ankara ile bağlantısı vardır ve Ankara ayağında daha sonra adı *Yön* olacak derginin başında bulunan Doğan Avcıoğlu vardır (Ecevit, 2011: 114).

kurdum, ne kadarını gerçekleştirebildim, ayrı mesele. Belki, bir iki kişinin dediği gibi ancak kendimi ve aklına ne geliyorsa öyle yazan biriydim; ben de son zamanlarda buna gittikçe daha fazla inanıyorum. Oysa Mustafa İnan'da başladığım bazı değişik şeyler vardı sanki. Ya da bazı şeyleri kendime göre yazmayı deniyordum. Düşüncem geç gelişti, biraz geç başladım; biraz da erken bırakmak durumunda kalıyorum." (Atay, 2013: 278).

2. TUTUNAMAYANLAR'DA AYDIN

Oğuz Atay, Türk edebiyatından o güne değin birkaç kez hafifçe aralanmasına karşın kimsenin açmadığı bir kapıyı ardına kadar açtığının bilincindedir. Bu, yirminci yüzyılın ilk yarısında Batı edebiyatında gerçekleştirilmiş olan ve daha sonra *modernizm* adını alan büyük estetik dönüşüme açılan yolun kapısıdır (Ecevit, 2011: 232). 19. yüzyıl sonlarında ve 20 yüzyıl başlarında M. Proust, H. James, J. Conrad gibi yazarlar klasik gerçekçi roman anlayışına uymayan değişik bir romanın yolunu açtılar. Sonradan 20. Yüzyılda yazdığı için "modern" sıfatını alan ama eski anlayışı sürdüren yazarlardan ayrılmak amacıyla "modernist" olarak anılan; J. Joyce, V. Woolf, R. Musil, W. Faulkner gibi yazarlar bu yeni romanı geliştirdiler ve 1920'lerde doruğuna ulaştırdılar. (Moran, 2002: 263) *Modern* gibi "modernus" kökünden türeyen modernite etimolojik olarak "yeni" anlamına gelmektedir (Aydın, 2009). Geleneksel estetik ölçülerini sarsan bu ivme edebiyatta devrim olarak kabul edilmiştir. Joyce, Kafka, Proust, Musil, Faulkner, Woolf gibi edebiyat sanatçılarının başı çektiği yolda giderek yaygınlaşan bu yeni akım, edebiyatı farklı bir boyuta taşırken, kendi kabuğunun içinde dış etkenlere kapalı Türk Edebiyatı bu etkiden henüz uzaktır (Ecevit, 2011: 232).

Berna Moran, Oğuz Atay'ın, Türk romanının geleneksel çizgisinden çıkarak baska tür bir romanı deneyen ilk Türk yazarı olduğunun altını çizer. Atay'ın tutunamayanları burjuva düzeninin kurallarına, değer yargılarına, beğenisine, yaşam biçimine ayak uyduramayan insanlardır. Yazar küçük burjuva aydınlarını silkelemek için onların kültür değerleriyle, ideolojik tutumlarıyla, yasamda bağlandıkları konvansiyonlarla alay eder, ama bununla yetinmez. Çünkü saldırı hedefi olan zihniyet sanat anlayışını da içerir ve bundan ötürü Atay saldırısını, tutunanların

anlamayacağı, reddedeceği türden bir romanla yapar. Böylece onların roman konvansiyonlarını da yıkmaya çalışır. Moran'a göre eğer yalnızca birincisini yapsa ve klasik gerçekçi romanla işini görseydi, meydan okuyuşu böylesine köktenci olmaz ve sanat anlayışı bakımından bir uzlaşmaya girmiş sayılacağından, isyanı gücünden çok şey yitirirdi (Moran, 1996: 113). Romanın yazıldığı 1968 tarihi, Batı ülkelerinde büyük toplumsal çalkantıların yaşandığı bir dönem olarak tarihe geçer. Altmışlı yıllar kapitalist düzene, tüm kültürlerin içinde eriyip yok olduğu teknoloji kültürüne ve yeni bir etiğin taşıyıcısı olan tüketim toplumuna karşı gerek siyasal gerekse sanatsal düzlemde güçlü bir başkaldırının yaşandığı tarihtir (Ecevit, 2011. 233). Oğuz Atay' da başkaldırısını edebiyatla yapmış, okuyanların dimağlarını zorlayan, eleştirel ve sarsıcı romanı başlangıçta çok anlaşılmasa da süreçle birlikte saygınlığını kazanmıştır.

Romanın ilk etapta iki özelliği dikkat çeker. Birincisi, romanın kendisinin de bir roman konusu olarak ele alınması. İkincisi de bireyin karmaşık dünyasına yönelerek bu dünyayı, önceki romanlardan çok farklı anlatım teknikleriyle vermesidir. Bu özelliklere uygun olarak iç içe geçmiş veya üst üste binmiş üç hikâyeden oluşur.

İnsanları ezen, yozlaştıran toplumsal düzen ve toplumun sahte değerleriyle uyuşamayarak sanata sığınan Selim Işık'ın intiharla sonuçlanan hayatı ilk hikâyeyi, Selim'in hayatını ve intiharını araştıran Turgut Özben'in ruhsal dünyası ikinci hikâyeyi, bütün bu olayların yazılması ve kitap haline gelmesiyle ilgili gelişmelerde üçüncü hikâyeyi oluşturur. Böylece roman, hem bir romanın doğuşu ve yazılışının hikayesini, hem de birbirine benzeyen iki kahramanın hikayesini karmaşık anlatım yöntemleriyle verir. Oğuz Atay, James Joyce, Franz Kafka, William Faulkner gibi modernist yazarların; Nabokov, Robbert Grillet gibi postmodern yazarların kullandığı anlatım tekniklerini karmaşık bir biçimde kullanarak hem geleneksel roman anlayışıyla hem de toplumun insanı ezen düzeni ve sahte değerleriyle alay eder. İç monolog, kolaj, parodi, pastiş eserde çokça yer bulmuş. İroni ise Günseli ve Selim'in aşklarının anlatıldığı kısım hariç çok keskin bir biçimde eserin her sayfasına sirayet etmiştir. Turgut'un ağzıyla zaman zaman da onun hayali karakteri "Olric" le arasında geçen konuşmalarda toplum, değerler, insanlar, kurumlar sıkı bir eleştiriye

maruz kalmıştır. Genel anlamda da modernite ve onun ürettiği aydın sert bir biçimde eleştirilmiştir.

Tutunamayanlar, ikinci kuşak Cumhuriyet aydınları olarak resmedilen Selim Işık ve Turgut Özben'in iç dünyalarındaki fırtınaları, arayışları yansıtmaya çalışan bir eserdir. Selim, Atay'ın eserlerinde yer alan aydın figürlerinin en idealize edilmiş olanıdır. Tutunamayanların prensidir Selim hatta "tutunamamak" Selimlik olarak ifade edilir (Lorasdağlı ve İnce, 2014: 73).

Oğuz Demiralp'e göre *Tutunamayanlar* aydın-çevre çelişmesini bilinçli biçimde toplumsal bir çerçeveye oturtur. Küçük kentsoylu sınıfıyla o sınıftan çıkan aydın arasındaki çelişme olarak anlatır. Ona göre bu romanda anlatılan aydın kişiyle olağan cevre arasındaki tipik çelişki ve gerginliktir; bu durum da birçok çağda ve toplumda görülen bir dramdır ve Selim Işık'ın hem "zamanının bir kahramanı" hem de evrensel ya da tarih aşırı bir kişi olarak betimlendiği öne sürülebilir. Demiralp, özgür/özgün birey ile toplum arasındaki karşıtlığın Batı toplumlarında görülen bir durum olduğunu, aydının bu durumu genel geçer, tarih boyu bir tinsel hakikat gibi yaşadığını vurgularken Selim Işık'ın Avrupa'da kentsoylu kültür ortamına özgü sayılan bu durumu Türkiye'de yaşayan sayılı roman kahramanlarından olduğunu belirtir. Demiralp, Selim Işık'ın içinde bulunduğu durumdan ve ortamdan hoşnut olmadığını, değişmek ve değiştirmek istediğini, fakat bu değişim arzusunu birçok aydından farklı olarak devrimci önermelerle yaşamadığının altını çizer (Özgür, 2010: 65).

Daha da kötüsü: Yaşadığı toplumun ne tarihinde ne de bugününde kendine dayanak, kaynak olarak görebileceği bir ideolojik dizge, tutunabileceği bir kültür yok gibidir. "Referanssız" kalmış Türk aydınıdır. Bu açıdan bakıldığında Selim Işık Türkiye'nin boşlukta sallanan aydını gibidir. Son olarak Selim'in ölümünden söz ederken şu ifadeyi kullanır: "Aydınlık habis bir hastalıktır; umarı yoktur, giderilmesi gereklidir ." (Demiralp, 2005: 126-128).

Selim Işık, yalnız olan ve çevresiyle anlaşamayan biri olarak anlatılır. Aslında bir arayış içindedir ve tutunamayanların tarihini irdeler, çünkü kendisi de bir tutunamayandır (Lorasdağlı ve İnce, 2014: 73). Selim, dünyaya bir daha geldiğinde çocuk olarak kalmak ve korkusuz yaşamak ister. Büyümek ise tutunanlara gereklidir

(Atay, 2002: 122). Selim' e göre herkes mutlu, sorumsuz ve olumlu iken o olumsuz ve mutsuzdur. Kendisi ve tutunanları karşılaştırdığı şarkılar bölümüne, "tutunamayanların destanı" adını vermiştir (Atay, 2002: 133).

Tutunamayan kimdir sorusuna ise verdiği cevap oldukça ilgi çekicidir. Tutunamayan yani "disconnectus erectus" beceriksiz ve korkak bir hayvandır. İnsana benzese de pençeleri özellikle de tırnakları çok zayıftır ki bu nedenle de dik arazide, yokuş yukarı tutunamaz. Genellikle başka hayvanların yuvalarında barınırlar ya da terk edilmiş yuvalarda yaşarlar. Belirli bir aile düzenleri yoktur. Toplu olarak yaşamayı bilemedikleri gibi dış tehditlere karşı da birlik olamazlar (Atay, 2002: 149). Atay'ın anlatımı metaforik ve ironik öğelerle doludur. Konu ile bağlantısı bakımından tutunamayan hayvanına karşılık gelenin Atay'ın yer yer otobiyografik özellikler de taşıyan naif ve kırılgan aydınına karşılık geldiği düşünebilir. Onların aile kavramlarının yokluğu, herhangi bir aidiyetlerinin de bulunmayışı göz önüne alındığında Edward Said' in sürgün, marjinal ve yabancı aydını hatırlatmaktadır.

Tutunamayan hayvanını anlatmaya şu sözlerle devam eder Selim Işık; "tüm huylarını taklit ederek kazanmışlardır. İçgüdüleri tam gelişmemiştir. Kendilerini korumayı bilmezler. Fakat başka hayvanları taklit ederek ve onlara özenerek kavgaya girdikleri olur lakin kazandıkları görülmemiştir" (Atay, 2002: 150). Burada Atay'ın vurguladığı kısım taklittir. Türk aydınını, özgünlükten uzak Batı taklitçisi ve onların kötü kopyası olarak görmektedir.

Selim, yalnızdır. Aydın her zaman yalnızlık ile saf tutma arasında bir yerde durur (Said, 2013: 35). O hiçbir zaman saf tutma gibi bir girişimde bulunmamıştır. İncil, "önce söz vardı" diye başlar. Selime göre sözden önce yalnızlık vardı ve sözden sonra da bu yalnızlık var olmaya devam etti (Atay, 2002: 151).Selim'in içgüdüleri iyi gelişmemiştir, çıkarlarını gözetmeyi bilmez. Oysa hayattan çıkarı olmamak, hem Tanrının hem de insanların gözünde affedilmez bir suçtur, gelişip yayılmaması için gerekli her türlü tedbir alınacaktır (Atay, 2002: 202). Tüm tarih, tüm iktisat, tüm sosyoloji, tüm psikoloji, kısaca tüm lojiler, hayatın çıkarcılığa dayandığını göstermek için yırtınacaktır ve de yırtınmalıdır. Yine kinayeli bir anlatımla hayattan çıkarı olmayanların tanınmamaları gerektiğini salık vermiştir.

Selim'i tutunamayan yapan, değerlerin maddileşmeye başladığı, yozlaşmış bir ahlak sisteminin egemen olduğu bir toplumun üyesi olmasıdır. Bu noktada Atay, Selim'i Rus yazar Goncharov'un romanının kahramanı Oblomov'la özdeşleştirir. Rusya'da feodalizmin yozlaşmaya yüz tuttuğu bir dönemde yaşamış olan Oblomov da iyi niyetli, fakat kötümser, pasif ve aylak bir tiptir. Her iki kahraman da hızla değişen sosyal değerlere ayak uyduramamışlardır (Lorasdağlı ve İnce, 2014: 73). İnsanlardan kaçmayı içine kapanmayı strateji edinen Selim, modern dünyaya ayak uyduramamasının sorumlusu olarak ailesini görür.

> "Beni kötü yetiştirdiler, annem de babam da bana gerekli eğitimi vermediler. Yaşamak için demek istiyorum. Bana yaşamasını öğretmediler. Daha doğrusu bana her şeyin öğrenilerek yaşanacağını öğrettiler. Ben de kolayca razı oldum bana öğretilen yanlışlara. İnsan kendi bulurmuş doğru yolu ben bulamazdım (Atay, 2002: 618)."

Tutunamayanların metinler arası dünyasında, isimleri mitleşmiş üç roman kişisi farklı bir konuma sahiptir. Bunlar; Don Kişot, Hamlet, Oblomov'dur. Bu üç aydın prototipini Atay, kurmaca kişilerinin kimi karakter özelliklerini vurgulamak için kullanır. Cervantes'in zararsız, deli ve toplum dışı kişisi Don Kişot da çıkar gözetmez, dürüst ve yürekli kimliğiyle tutunamayan aydın arketipidir. Oğuz Atay için Don Kişot, örnek bir aydındır, tam bir tutunamayandır. Cemil Meriç de Don Kişot için şunları zikreder: "Don Kişot olun! Tek hürmet ettiğim adamdır. Kaybedilmiş bir davanın, ancak bu kadar fedakâr bir kahramanı olabilir." Yenilikçi, embriyonik biçimde bir Don Kişot'tur. Yenilikçi aydın, Don Kişot öğelerini hiçbir zaman kaybetmemeli, yenilikçi aydın her zaman bir saf akıllı olmalıdır (Küçük, 2000: 120). Selim bu anlamda Don Kişot figürünün özelliklerini kişiliğinde barındırır. Atay romanında Turgut'u da Selim'i de Don Kişot imgesiyle çevrelemekten hoşlanır. Don Kişot aynı zamanda *Tutunamayanlardaki* serüvenci ruhun da simgesidir. Düzeni terk edip iç dünya yolculuğuna çıkmakta olan Turgut, Don Kişot'u da yanına alıp aklın yolculuğuna onunla çıkmak gerektiğini vurgular (Ecevit, 2011: 249).

Don Kişot'a ek olarak, Hz. İsa'nın da örnek bir tutunamayan entelektüel modeli olduğunu savunur. Atay, Selim'i Hz. İsa ile özdeşleştirir. Çoğu zaman Selim Hz. İsa'ya mektuplar yazar ve insanlarla ilgili şikayetlerini aktarır. İncil de Selim'in yatağa gitmeden önce rahatlamak için okuduğu bir başucu kitabıdır (Atay, 2002:

155). Ayrıca marangozluğu bırakan Hz. İsa gibi Selim de işe gitmeyi bırakmış, saçını ve sakalını kesmemeyi tercih etmiştir (Atay, 2002: 157). Atay, Selim'in İsa'laştırılmasının üzerinde epeyce durur. Sürekli İsa'dan bahsedilir roman boyunca. Selim'in de Hz. İsa gibi ikinci gelişi sık sık söz konusu olur. Buradan hareketle "tutunamayanlık"ın tarihteki en büyük temsilcisi Hz. İsa'dır. Selim de bu soyun günümüzde yaşayan temsilcisidir. Selim'in soyadında iyice belirginleşen ima ile akıllara Yuhanna'nın incili gelir. "Her şey onun ile oldu ve olmuş olanlardan hiçbir şey onsuz olmadı. Hayat ondaydı, hayat insanların nuru idi. Nur karanlıkta parlar ve karanlık onu anlamadı." Dünyanın anlamadığı İsa gibi Selim de bir "Işık"tır fakat içinde yaşadığı dünya onu da anlamamakta, İsa gibi o da bu dünyanın pisliğine kurban gitmektedir (Belge, 2012: 204-205). Selim "ışığı" ile toplumunu, dünyasını, burjuva bilgiçlerden oluşan çevresini "aydın" latamamıştır.

Yazar Elif Şafak Selim Işık'ın Hz. İsa ile özdeşleştirilmesi noktasında farklı bir bakış açısı sunmuştur. Tasavvufta Hazreti İsa bir makamdır. Hz İsa'nın bu makamı ise son derece içe dönük bir makamdır. Böyle düşünüldüğünde Selim'in Tutunamayanlardaki içe dönüklük vurgusuyla Hz. İsa'yı rol model olarak alması aslında bir tesadüf değildir (Şafak, 2012: 115).

Selim'in Hz İsa'ya yakınlığını, Hıristiyanlığa duyduğu yakınlık olarak değerlendirmemek gerekir. Selim, onun kötülüklere karşı koyan ve doğru bildiğinden ödün vermeden yoluna devam eden, yozlaşma ve karanlığın hedefi haline gelmiş ve toplumun egemen değerleriyle çatışmaları olan aydın kişiliğinden etkilenmiştir (Lorasdağlı ve İnce, 2014: 74). Hz İsa'nın zor bir yaşantısı olmuş, pek çok haksızlığa uğramış olmasına karşın davasından vazgeçmeyip doğru bildiği yolda Tanrı'sının emirleri doğrultusunda yürümüştür. Bu da aydın tavrın iktidar karşısındaki dik duruşuna örnek teşkil etmesi hasebiyle entelektüel bir modeldir. Akıbeti düşünüldüğünde de "tutunamamışlığa" bir örnektir.

Bir kimlik arayışında olan Selim, karar verme noktasında geldiğinde kendine şunu sorar ya çevresindeki insanların davranış ve tutumlarını bugüne kadar yaptığı gibi bilinçsiz bir aldırmazlıkla benimseyecek, renksiz ve kokusuz bir hayat sürecek ya da başkalarından farklı olmayı başararak bu kokusuz ve renksiz hayatını radikal bir şekilde dönüştürme çabasına girecektir (Lorasdağlı ve İnce, 2014: 74). Selim

çoğu kez hayatının sıkıcı olduğundan, onu canlandıracak bir şeyler yapması gerektiğinden bahseder. Güzel ve büyük şeyler yapmak istemektedir. Başkalarından farklı olduğunu gösterecek kadar güzel ve büyük şeyler yapmak istemektedir (Atay, 2002: 420). Ancak böylesi büyük bir değişim için kendisini yeterli görmemektedir. Selim, Topluluğun eylemine engel olabilecek sorunlarını çözmeden ona öncü olabilecek güçte olmadığını düşünür. Başkalarına söyleyecek sözünün olabilmesi için önce kendisine söz geçirmesi gerektiğine inanır. Ne yapmalı? Sorusuna önce kendimi düzeltmeliyim cevabını verir. Selim'e göre, kendini çözemeyen kişi kendi dışında hiçbir sorunu çözemez (Atay, 2002: 93-94).

Selim hayatını radikal bir şekilde dönüştürmek için küçük burjuva adetlerini ve rutinlerini eleştirmeye başlar. Bunun en başında da evlilik kurumu gelir. Atay, sadece *Tutunnamayanları*n kahramanları, Selim'in ve Turgut'un değil Hikmet'in ve Coşkun'un evliliklerini de eleştirmiş ve söz konusu kişilerin evliliklerinden uzaklaşarak yabancılaşmasını ve belki de bir yerde özgürleşmesini sağlamak istemiştir (Lorasdağlı ve İnce, 2014: 76). Turgut'un karısı Nermin'in makyaj yaparken kullandığı puf minder romanın birkaç sayfası boyunca yine Atay'dan beklenen şekilde ironik bir dille eleştirilmiştir. Roman boyunca puf minder gibi olmasa da olacak birçok eşya ile kurulan inorganik ilişki çarpıcı bir şekilde gözler önüne serilirken sert bir biçimde eleştirilmiştir. Evlilik özelinde gerçekleştirilen bu eleştiri alında küçük burjuvanın ve modern hayatın dayatmalarına getirilen bir eleştiridir.

Selim'in kişiliğinde, Atay'ın Doğu-Batı ikilemine sıkışıp kalmış küçük burjuva Türk aydınının kimlik arayışını gözler önüne sermeyi amaçladığını iddia etmek yersiz olmaz (Lorasdağlı ve İnce, 2014: 76). Bu arayış Tutunamayanların diğer başrolü Turgut Özben'de daha çarpıcı bir şekilde görülür.

Tutunamayanlar'ın bir diğer önemli karakteri Turgut Özben'dir. Selim gibi Turgut da, küçük burjuva özellikleri taşıyan bir mühendistir. Hayat standardı iyi, evi arabası, eşi ve iki çocuğu olan Turgut'un hayatı, kazanmak ve kaybetmek prensibi üzerine kururludur. Daha iyi ve yeni bir ev almak ve hayat standardını daha yükseğe taşımak Turgut'un temel gayesidir (Lorasdağlı ve İnce, 2014: 77). Selim'in intiharı ile Turgut'un hayatı alt üst olmuş, onun arakasında bıraktığı günlük ile hem Selim'i

daha yakından tanımaya hem de kendinin bilmediği yönlerini keşfetmeye ve buradan da kendini sorgulama sürecine girmiştir. Sonrasında da tüm yerleşik düzenini, küçük burjuva yaşantısını, eşini, iki çocuğunu, o güne değin hırsla biriktirdiği maddi yaşantısına dair her şeyi terk ederek bir yolculuğu daha ziyade "içsel bir yolculuğa" çıkar.

Selim'in intihar mektubuyla Turgut, Heidegger'in ürkmekten ayırdığı ve "biz korkuda sarsılırız" dediği süreci hissetmeye başlar (Türker, 2012: 171). Atay, bu korkuyu "Günlük"te "yaşama korkusu" olarak tanımlar ve korkunun sonucu yabancılaşmadır (Atay, 2013: 94). En tanrıtanımaz insanda bile var olan bu korku, ona göre bilinmeyene karşı duyulan korkudur. Bu korkuyu mezarlıkların gündelik hayatın dışındaki yerlere inşasıyla somutlaştırır. Bunu "*Oyunlarla Yaşayanlar*"ın ana karakteri Coşkun'a söylettiği şu sözlerle açıklar: " Eskiden ölüm, küçük mezarlıklarıyla evlerimizin bahçelerine kadar sokulmuştu. Bu durum bir ihmal sonucu olmayıp, insanlarımız bilerek buna izin vermişlerdi. Hatta bu konuda ölümü teşvik etmişlerdi bile diyebiliriz. Her şey belirli bir düzen dahilinde yürütülüyordu; parmaklıklı pencereler, taş duvarlar, bu iş için özel olarak yetiştirilen serviler ve her biri temsil ettiği insana benzeyen güzelim mezar taşları" (Atay, 2014: 91). Atay'ın bu sözleri akla Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "modern hayat, ölüm fikrinden uzaklaştırır" sözlerini getirir (Tanpınar, 2012).

Turgut'un kafasını karıştıran "korku" , onun sorgulamaya başlamasının ilk evresidir. Henüz neyi, neden sorguladığının farkında olmasa da hayatının tamamen değişmekte olduğunu hisseder. Düzenli hayatta yeri olmayan ölüm mefhumuyla yüzleşmiş ve yaşadığı tedirginliğe bir ortak olması amacıyla "Olric" adında bir itaatkar yaratır (Türker, 2012: 172). Olric, özde, iç dünyasında kendisiyle baş başa kalan roman kişisinin yani Selim'in intiharından sonra iyice yalnızlaşan Turgut'un iç konuşmasının plastik düzlemde ete kemiğe bürünmüş halidir (Ecevit, 2011: 250). Cervantes'in romanı Don Kişot'ta, Don Kişot-Sanço Panza ikilisinde doruklaşan efendi-uşak diyalogunu yazar soyut düzleme taşır. Olric, Turgut'un konuşmalarını bir onay mercii gibi meşrulaştırır ve Turgut' a sürekli "efendimiz" diye hitap eder. Buradan hareketle Olric, Turgut'un yol arkadaşı olmasının yanında itaatkar bir yardımcı ve hizmetkardır.

Atay, Selim'i Hz. İsa ile özdeşleştirmesi gibi Turgut'u da bir tutunamayan olan Hamlet'le özdeşleştirmiştir. Etrafındaki yozlaşmaya ve yapmacıklığa dayanamayan Shakespear'in melankolik prensi Hamlet, içine kapanmıştır. Tutunabildiği bir düzenden vazgeçen ve içine kapanan Turgut, Hz. İsa'dan daha az ruhani ama daha aktif olan Hamlet'i kendi kişiliğine daha uygun bulur (Lorasdağlı ve İnce, 2014: 77). Oğuz Atay'ın "Tutunamayanlar" ile o güne romanlarda görülmemiş bir aydın kişiliğini yaratmıştır. Atay'ın aydını, ne Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Yaban*daki aydını gibi yalnızca topluma yararlı olmaya, ona yol göstermeye çalışan, ne de Yusuf Atılgan'ın *Aylak Adam*ındaki aydını gibi yalnızca toplumun dışında yaşamak isteyen biridir (Ecevit, 2011: 282). Atay'ın aydını, toplumun, çarkları içinde öğüterek kendi koşullarına uydurmaya çalıştığı insandır. Bu insan acı çekmekte, kendini sorgulamakta ve kimlik bunalımı yaşamaktadır. Devletle bütünleşmiş, gücü elinde tutan biri değildir.

Atay'ın, düzeni terk ederek iç dünyasına ve yazma edimine sığınan roman kişisi Turgut Özben, aydının toplumun önderi misyonunu taşımayı sürdürecek yeterlilikte olmadığını şu sözleriyle belirtir: "insanlar, artık aydınlara verdikleri umumi vekaletnameyi geri alsınlar istiyorum" (Atay, 2002: 534).

Turgut'un, aydınların elinden sözcülüklerinin alınmasını istemesinin tek nedeni, aydının sosyopolitik yapı değişikliğine bağlı olarak kaybettiği güçten ziyade öncülük yani "avangard" misyonunu taşımaktan uzaklaştığını vurgular. Bunun nedeni olarak da gittikçe materyalist hale gelen bir dünyada aydının, çıkar gözetmeyen, idealist özelliklerini yitirmiş olması olarak görür (Ecevit, 2011: 283). Dönemin aydını, toplum içinde bir yerlere tutunup, güç, prestij, iktidar elde etmeye çalışıyor, gittikçe kutuplaşan kamplarda kendinde olanı koruyup kollarken, kendinden olmayanı acımasızca eleştiriyor hatta yargılamaktadır.

Atay, Turgut'un kişiliğinde, yabancılaşmış ve yenilgiye uğramış entelektüeli temsil eden Selim'i yeniden canlandırmaya çalışır. "Onu bir kez öldürdünüz, buna bir daha fırsat bulamayacaksınız. Birinci ölümünden temizleyeceğim onu, ikinci gelişini sağlayacağım böylece" (Atay, 2002: 397). Yeniden dünyaya gelen Selim, vahşi değerlere çok çabuk adapte olabilen, düzene ayak uydurmada zorlanmayan aydınlara karşı dürüst ve özlenen aydın tipini sembolize edecektir (Lorasdağlı ve

İnce, 2014: 78). "Selim'in ölümü ve Turgut'un ölümüne tekabül eden 1963 yılı ile beraber belki de Selim gibi değerli kişilerin soyu tükenmiştir. Turgut, belki o zamandan bu zamana, kendini seyredip yorumlamakla yetinmeyip, kendini değiştirmeyi öğrenen aydını bulmuş olarak çıkacaktır ortaya" (Belge, 2012: 210). Selim'in kişiliğinde oldukça karamsar bir aydın tipini sergileyen Atay, Turgut ile Türk aydını hakkında daha olumlu bir profil çizmiştir. Lakin bu olumlu yaklaşımına karşın, Turgut da aydın bir karakter olduğu düşünüldüğünde evinden, yaşantısından, ortamından, toplumundan uzaklaşmak istemektedir. Yanına aldığı kitaplarla birlikte bir trene binerek ortadan kaybolmuştur. Bu yolculuğun İstanbul'dan Anadolu'ya olduğunu düşünüldüğünde ise kaçmaktan ziyade bir kucaklaşma isteği olarak da görülebilir. İçinde yaşadığı küçük burjuva yaşamının açmazlarını, taklitçiliğini, özentiliğini gören Turgut, Anadolu'ya yani bir bakıma öze dönme gayretiyle de böyle bir yolculuğu çıkmış olabilir. Var olduğu günden beri toplumuna mesafesi her fırsatta dikkati çeken aydının, özünü, değerlerini, kültürünü, benliğini tanıması için yapılan bir yolculuk olabilir. Kendini içine dönen, benliğini fark eden ve belleğindeki toplumsal nüveleri yakalayan bir aydının kendisine dolaylı olarak da toplumuna yabancı kalması gibi bir durum söz konusu da olmayacaktır.

3. TEHLİKELİ OYUNLAR'DA AYDIN

Türk Edebiyatında *Tutunamayanlar* ile modernist avangard edebiyatın öncülüğünü yapan Oğuz Atay'ın ikinci romanı, bu yeni estetiğin daha bilinçli bir uygulama alanı olmuştur. İlk romanda modernist çizginin yanı sıra aralarda sezinlenen postmodernist anlatımın bu romanda daha belirginleştiği görülür (Ecevit, 2011: 360). *Tutunamayanlara* nazaran *Tehlikeli Oyunlar* daha derli topu olup belli bir olay ya da olaylar sarmalında gerçekleşmesi hasebiyle Tutunamayanlara benzer. Olayların odak noktasında aslına bakılacak olursa bir isim vardır: Hikmet Benol. Hikmet, Atay'ın bu romanda kavramsallaştırdığı aydın tipinin karşılığı olmakla birlikle, Atay'ın aydın görüşünün kristalize olmuş biçimini yansıtır.

Oğuz Atay, *Tehlikeli Oyunlar*'ı yazmaya başlayışını, karakterleri anlatama sürecini, neyi, nasıl anlatacağını *Günlük*'te anlatmıştır. Romana başlarken, *Günlük*'te şu ifadeleri kullanır : "İkinci kitabımda herkesin saldığı ve saldırmakta haklı olduğu

bir adamı (Hikmet) ile herkesin hor gördüğü bir kadının (Sevgi) macerasını yazacağım. İkisinin bireysel yaşantıları onların birleşmelerini zorunlu hale getirecek. Kimse adama acımayacak. Her zaman başkalarının üstün olmalarının acısını yaşamış ve başını kaldırmadıkça küçümseyici bir hor görüşle izin verilmiş nefes almasına. Bu adam kendi yaptıklarını da, aşağılığını da unutmamış, unutamamıştır" (Atay, 2013: 8). Hikmet'in, Atay'ın kafasında nasıl oluşmaya başladığına bu kelimeler aracılığıyla şahit olunmaktadır. Atay, Hikmet'i şu sözcüklerle yaratmaya devam eder: " Adam kendini çok didikliyor ve her yıkılışında, daha önceden yalnız kendisinin bildiği küçük hesaplardan, küçük günahlardan dolayı bu yıkılışın olduğuna inanıyor." (Atay, 2013: 10). Küçük hesaplar romanın temelinde yer alan olgulardan biridir. Hikmet'e göre insan endişe etmezse küçük hesaplara da kapılmaz. Birçok işi bir anda yapmaya çalışmazsa her an ne yapacağını unutmaz. Tüm kötülüklerin dalgınlıktan çıktığını belirten Hikmet, insanın sürekli tetikte olup, nerede ne yaptığını bilmesi şarttır (Atay, 2013b: 398). Şöyle devam eder Atay: "Hikmet'in yaşantısının en önemli noktalarından biri başkalarından çok şey beklemesi, ümit etmesi ve devamlı gerçek dışı hayaller kurması başkaları için ve sonunda devamlı bozulması ve bu kendine yaptığı baskı ve kurduğu fanteziler yüzünden, karşısındakileri yaşadığı sırada değerlendiremez" (Atay, 2013: 22). Hikmet de diğer romanlarındaki aydın karakterler gibi yalnızdır evliliğinin kötü gitmesi ya da daha ziyade "evli bir adam" gibi yaşamayacağını fark etmesi üzerine karısı Sevgi ile ayrılıp ve kendi tabiriyle "gecekondu"suna çekilmiştir.

Atay'ın tutunamayanları hiçbir zaman zengin değildir (Atay, 2013: 252). *Tehlikeli Oyunlar*'da da *Tutunamayanlar*ın izlerini sürmek mümkündür, bu kitabın teması da kimlik arayışında olan Hikmet'in öyküsüdür. Tıpkı Turgut gibi Hikmet de yaşadığı düzeni sorgulama ve kimlik arayışına girer (Lorasdağlı ve İnce, 2014: 78). Hikmet karısından ayrıldıktan sonra başka bir yaşama kapılarını aralar. Başka bir yaşantı olacaktır bu yaşantı Sevginin olmadığı, kayınpederinin olmadığı, pijamanın olmadığı ve "albay"ın olduğu bir yaşantıdır (Atay, 2013b: 33). Hikmet'in Sevgi ile olan evliliği ve gecekonduya taşınmadan önceki hayatı " küçük burjuva" hayatı olarak resmedilir. Bu hayat romanın pek çok yerinde sert bir biçimde eleştirilir.

Hikmet: "Ben küçük burjuvaları sevmiyorum" der (Atay, 2013b: 397). Sınıfsal yorumlara açık olan "küçük burjuva" ve "gecekondu" sözcükleri Atay'ın

kullanımında hiçbir zaman ideolojik bir ağırlık taşımaz (Ecevit, 2011: 343). Atay'ın kişilerinin burjuva yaşam biçimini sevmemelerinin nedeni, böyle bir varoluş düzleminin kalıplaşmış, yapay değer ölçütleri içinde bireyin kendini gerçekleştirmesinin mümkün olmayışıdır. Türkiye tarihine bakıldığında Osmanlı'dan alınan miras ile devlet transandans (aşkın), bir nitelik taşır (Çaha, 2007). Bu gelenek neticesinde sivil bilinç ve birey algısı Türk toplumunda gelişememiştir. Asıl olan şey her zaman "devletin bekası" olmuştur. Atay romanlarında da bu durumun eleştirisi gözlerden kaçmaz. Atay *Günlük*'te ironik bir dille "bireye ne oluyor eğer bir şey yapılacaksa bu mutlak surette devlet eliyle yapılmalıdır" der (Atay, 2013: 92). Bu düşüncesini; tek parti döneminin Ankara valisi Nevzat Tandoğan'ın solcu bir gence "Bu memlekete komünistlik gerekirse onu da biz getiririz. Sana ne oluyor?" çıkışıyla örneklendirir (Atay, 2013: 90).

Hikmet de Atay'ın romanlarındaki diğer aydın figürleri gibi yalnızdır. Yalnız olduğu için de şiddete meyillidir. İnsan şiddet için tek ve yalnız olmalıdır Hikmet' e göre ve bu şiddetten vazgeçmek istememektedir. Yalnızlık, romanın pek çok yerinde göze çarpar. Bilge ile Hikmet arasındaki şu diyalogla da vurgulanır:

> "Sen, yalnız bir erkeğin giyinişindeki acımasız sertliği beceremezsin. Hitler' e bak Mussolini' ye bak: kılıkları ne kadar beceriksiz ve zevksiz bir düzen içindedir. İhmalcilikleri ne kadar gerçektir. Elbiseleri üstlerinden sarkar. Evlerini bile ne vahşi bir görgüsüzlükle döşerler. Yalnızlığın görgüsüzlüğüdür bu. Sınıflarını bulamamış insanların derbederliği içindedirler. Birbirini sevmeyen evlilerin de görünüşü böyledir. Dağınık yaşantılarında hiçbir güzellik yoktur. Tek başına düşünme katılığının kokusu her yere sinmiştir. Ağır bir günün bunaltıcı, öfkelendirici yaşantısı bitince eve dönen evli ve yalnız erkek be yapacağını bilemez; hor görülmelerin, aşağılanmaların intikamını alma susuzluğuyla yanarken çevresinde yatıştırıcı en küçük bir ayrıntıyla karşılaşmaz. Hırsla çekiştirerek çıkardığı elbisesinden alır intikamını" (Atay, 2013b: 148).

Gecekonduya taşınan Hikmet'in soyuttan somuta olan yolculuğu Turgut'un yaşadıklarından daha sert bir biçimde olur. Hikmet'in iç dünyasının derinliğini anlatan bu hayat, onun gerçek hayatıdır. Hikmet: "Hayatımız, yani bindokuzyüzbilmemkaç yılından beri gerçek başlangıcını çeşitli bahanelerle gecekondusal hayatımıza kadar ertelediğimiz müddei ömrümüz" (Atay, 2013b: 44) diyerek bundan önceki hayatı ile bundan sonraki hayatı arasına bir sınır çizer. Aydının toplumda anlaşılmadığını ve ondan uzaklaşarak kaçtığını şu sözlerle ifade eder: "Bu kadar haklı olduğu halde, böylesine haksız görünmeye dayanamamıştır.

Kaçmakla, bir bakıma bütün dünyayı suçlamaktadır. Belki de böyle bir topluluğun içinde yaşayamayacağını anladığı için kaçmaktan başka çare bulamamıştır." (Atay, 2013b: 439).

Oğuz Atay Günlük' te bir aydın olarak kurguladığı Hikmet için ve köyden gelip kentli olduktan sonra iktidara eklemlenen aydın için şu sözleri zikreder:

> "Romanın kahramanı halkı içinde duyan bir aydındır; ama halkın tümüyle onu anlaması mümkün değildir. Bununla birlikte onun kendilerine yabancı olmadığını bilirler. Kahraman onlardan bir şey taşıdığını bilir ama onda fazlalıklar da vardır, kahraman bilinçlidir. Yoksunluğun erdemlerini bilir. Ne yazık kı yoksunluk içinde yetişenlerin çoğu, halka yabancılaşma çabası içindedirler. Aslında ünlü olmak ve rahat bir yaşantıdır umdukları. Dergiler çıkarıp burjuvanın hizmetine girer veya burjuvalaşırlar. Ulaşamayacaklarını düşündükleri güzellikleri de kötülerler" (Atay, 2013: 98).

Gecekondu, Hikmet'in kendine dönüp oyunlar yazdığı ve yazığı bu oyunları üst komşusu "albay" yani Hüsamettin Tambay ile tartıştığı yerdir. Albayın gerçekten varlığı ya da şizofrenik bir aklın ürünü olup olmadığı roman boyunca soru işaretini korur. Hikmet: "albayım, siz güçlü bir yabancı aydının hayal ürünü olsaydınız, şimdiye kadar Amerika'yı filan keşfetmiş olmaz mıydınız? Benim gibi yorgun bir kafanın yaratacağı Hüsamettin Bey' den ne beklenir?" (Atay, 2013b: 355). Sözleriyle bu kuşkuyu haklılaştırmaktadır. Ecevit'e göre, albay, Hikmet'in düş ve gerçeğin birbirine karıştığı dünyasında gerçekliğinden en fazla şüphe duyulan kişidir ve onun maddesel yaşamda yeri yoktur, o zihinsel bir üründür, soyuttur aynı zamanda da güçlüdür, olgundur, bilgilidir ve Hikmet' e yol gösterir (Ecevit, 2011: 347). Tutunamayanlar' da olduğu gibi Tehlikeli Oyunlar'da da İsa ve Hıristiyanlık mitlerine yer verilmiştir. Hikmet'in kendini çektiği gecekonduda birlikte yaşadığı kişiler: Albay Hüsamettin Tambay ve dul kadın Nurhayat İyicel teslisin yani kutsal üçlemenin iki ayağını oluşturur (Atay, 2013b: 452). Üçüncü ayak ise Hikmet'in kendisidir. Albay Hüsamettin Tambay, kutsal üçleme simgesinin Tanrısıdır. Onun bir albay oluşu, Tanrının buyurgan kimliğine uygun bir özelliktir. Dul kadın Nurhayat ise Hristiyanlık mitindeki mistik sacayağının bileşenlerinden biri olan Meryem Ana'yı çağrıştırır. Hikmet ise "bilgelik, felsefe, gizli neden ve tanrının insanlarca anlaşılmayan amacı" gibi anlamları barındıran adıyla İsa-Mesih rolündedir (Ecevit, 2011: 347). Bu bağlamda gecekondu, Hikmet'in kendini toplumdan soyutlayarak çekildiği "fildişi kule" değildir. Hikmet buraya küçük burjuva yaşamından,

evliliğinden, arkadaş çevresinden uzaklaşarak gelir. Hükmet'in iç dünyasına bu yolculuğu, gecekondu öncesindeki hayattan bilinçli bir şekilde kopuşuyla başlar (Lorasdağlı ve İnce, 2014: 78).

İçsel yolculuklarında, Hüsamettin Tambay ile Hikmet'in yazdıkları oyunlar en büyük yoldaşlarıdır. Oyunlar, onlara göre "Gerçeğin en güzel yorumlarıdır. Bizim gerçek dediğimiz şey de, bazı güçlükler yüzünden iyi oynamayan oyunlardır." (Atay, 2013b: 408). Gerçek ise ona göre: "Gerçek, başkalarının bize uygulamaya çalıştığı tatsız bir ölçüdür" (Atay, 2013b: 109). Atay'ın Tehlikeli Oyunlar'daki temel kaygısı, bireyin "oyunlar" dışındaki özünü, yani gerçek kimliğini bulmasına dayanır. Tutunamayanlar' da olduğu gibi, bu romanın sloganı da "iç muhasebe ve özünü tanıma" etrafında şekillenir (Lorasdağlı ve İnce, 2014: 79). Geçmiş hayatının muhasebesini yapan Hikmet, daha önceki yaşamındaki kimliğinin toplum tarafından belirlendiğini ifade eder ve kişinin toplumun dayattığı fakat kendisinin benimsemediği değerlere karşı koymasının önemini vurgular. "Bizlere uygun görülen kadere, her yerde karşı çıkmalıyız" (Atay, 2013b: 71) sözleriyle durumu ifade eder.

Burada akıllara fenomenolojinin 'paranteze alma' kavramı getirilebilir. Fenomenolojinin teması, her şeye rağmen temel gerçekleri yeniden sorgulamaktır (Foucault, 2011: 319). Fenomenoloji, birey ve onun bilinçli deneyimleri ile başlayan ve daha önceden var olan kabuller önyargılar ve felsefi dogmalardan kaçınmaya çalışan bir yöntemdir. Fenomenoloji, öğrenilen kavramları, olguları, bilgileri olduğu gibi kabul etmemeyi, onları ve dünyaya bakışı sorgulamayı ister. Fenomenolojik toplum bilimciler, insanların öğrenmiş oldukları kültürel kavramları "askıya" ya da "parantez"e aldıktan sonra, toplumsal durumları nasıl tanımladıklarını inceler. Temel önerme, her günkü gerçekliğin zamanla birikmiş olan toplumsal olarak yapılandırılmış bir fikirler sistemi olduğunu ve topluluk üyelerince olduğu gibi kabul edildiğini bildirir. Fenomenolojik bakış açısı, toplumsal düzene karşı eleştirel bir tutum alır ve kültürel olarak öğrenilen düşüncelere meydan okur (Wallace ve Wolf, 2012: 350).

Kendini tanımak ve özüne dönmek için Hikmet, öncelikle kişiliğinde yaşadığı tüm çelişkileri ortaya dökmeye çalışır. "Bu ülkede eksikliğini duyduğum *insanın kendisiyle hesaplaşma* meselesini bizzat kendime uygulayarak bu meselenin ilk

kurbanlarından oldum. Ortada bir Hikmet olsaydı belki bu hesaplaşmayı yürütebilirdim. Fakat sorarım size doktor: Hikmetlerden hangi biriyle hesaplaşacaktım?" (Atay, 2013b: 333). Bu Hikmet'lerden bir tanesi, bilinçaltı çocukluk hatıralarıyla dolu olan kişidir, diğeri sadık bir burjuva rolü oynayan evli bir adamdır, bir diğeri mantığın sembolü olan Bilge'nin sevgilisidir. Üçüncü Hikmet patalojik bir kişiliği temsil ederken, dördüncü Hikmet dürtüleri doğrultusunda hareket eden bir kişiliği oynar. Tüm Hikmet'ler ya bir diğerinin devamı ya da karşıtıdır. Hikmet, sosyal baskıların altında kaybolmuş ve kişiliğini aramaya çıkmış bir figürdür (Lorasdağlı ve İnce, 2014: 79).

Gündelik hayatı Atay bir oyun olarak görmektedir. Oyun kavram ve kuramı açıklarken de Eric Berne' nin Games People Play (Hayat Denen Oyun) adlı eserinden faydalandığı görülür. Berne'ye göre, insanlar birbiriyle olan ilişkilerinde davranış kalıpları kullanmaktadırlar. Bu davranış kalıplarını "oyun" diye tanımlayan Berne, oyunları oluştukları ortamlara göre kategorize eder. İnsanın gerçek benliğinin dışına çıkarak oynadığı oyunlar, karşısındakini aldatmaya öngören tavırlar, oyunun içindeki dürüst olmayan yapı "bad games" yani "kötü oyunlar" dır (Berne, 1976: 58). İyi oyunlar ise Hikmet'in gecekonduda gerçek 'ben' ini yaşayarak kurgulamaya çalışacağı, Hikmet'in *Benolmasını* sağlayacak oyunlardır. Berne'ye göre, insanın özerkliğe erişmesi, kalıp davranış oyunlarının dışında bir yaşam biçimini gerçekleştirmesine bağlıdır (Ecevit, 2011: 344). Hikmet'in geçmişiyle bağlarını koparıp gecekonduya çekilmesi de özerk insanın oluşumunu gerçekleştirmek amacıyla Berne'nin önerileri doğrultusunda atılmış gerçekçi bir adımdır.

Atay'a göre yaşam, Berne' nin ifadesiyle "kötü oyun"dur. "Ülkemiz büyük bir oyun yeridir. Her sabah uyanınca biraz isteksiz de olsak, hepimiz sahnenin bir yerinde, bizi çevreleyen büyük ve uzak dünyanın sevimli bir benzerini kurmak için toplanırız. Küçük topluluklar olarak, birbirimizden bağımsız davranarak ve birbirimizi seyrederek günlük oyunlarımıza başlarız" (Atay, 2013b: 348). Burada Atay'ın dikkat çekmek istediği nokta, bu oyunlarla bireylerin gerçek kimliklerini yaşamadıklarını ve kendilerine toplum tarafından biçilen rolleri çoğunlukla da bilinçsizce oynamak zorunda kaldıklarıdır (Lorasdağlı ve İnce, 2014: 79). Birey olma süreci, verilen oyunun dışına çıkarak iradi eylemlerle oynanan oyunlardır. Oyunlarına kimsenin karışamayacağını, herkesi istediği gibi yargılayabileceğini

belirtir. Bütün yaşantıları, düşünceleri, her şeyin oyunlar aracılığıyla yeniden ve istenilen şekilde yorumlanabileceğine dikkat çeker (Atay, 2013: 72).

Hikmet, kendisi ve kendisi gibi kâbuslarından başka kaybedecek bir şeyleri olmayan kimseyi ruh proletaryası olarak görür ve ekler onlar bu dünyadaki yerini ancak büyük bir oyunun içinde bulabilir. Akıl ve ruh proletaryasının en büyük akılsızlığı olarak da, akıl ve ruh burjuvazisinin nimetlerine kavuşacağını umarak onlara hizmet etmesidir. Bunun neticesinde de kaçınılmaz olarak istismara maruz kalmaları yüzünden zayıf aklını ve ruhunu da parça parça onlara kaptırmasıdır (Atay,2013b: 349).

Atay'ın oyun kavramıyla başka bir dikkat çektiği nokta ise "mış gibi yapmak" tır. Hikmet:"Onlar seninle alay mı ediyor sen de kendinle alay ediyor(muş) gibi yaparsın" (Atay, 2013b: 28) diye salık verir kendine. Başlığı "oyun" olan bir tablo oluşturuyormuşçasına tualin her bir karesini uygun renklerle beziyordur Atay. Kimi yerde roman kişisine kimlik geliştirme oyunları oynatır. Hikmet "bizden de iyi bir oyun çıksın, 'miş' gibi yapmaktan usandım" (Atay, 2013b: 409). Olumlu bir oyundur bu, Hikmet'in gecekonduda kurmak istediği gerçek "ben" ine ulaştıracaktır. Romanın kimi yerinde de ontolojik kaygılarını dile getirir "meselenin ciddiyetine dayanamamış, oyunlarla durumu örtbas etmek istemiştir" (Atay, 2013b: 322). Atay, "oyun" sözcüğünü içeren deyişler ve deyimlerle metnini zenginleştirir (Ecevit, 2011: 346). Sıkça "oyuna gelmek" deyimini kullanır. Hikmet kızdığında, "burada oyun oynanmıyor " (Atay, 2013b: 467) der.

Tehlikeli Oyunlar' da "oyun" Hikmet'in kendi kişiliğini bulmak için kullandığı bir metot haline gelir. Atay, Hikmet'i bencil, küçük hesaplar peşinde, çocukluğu uyuşmazlıklar içinde geçmiş biri olarak tanımlar (Atay, 2013b: 22-26). Hikmet varoluşsal düzlemde bir kurtarıcıdır, öncüdür; insanın ruhunu bir ayrık otu gibi saran "kötü oyun"lardan arındırmak ve "iyi oyun"larla gerçek kimlikleri buldurtmak için gönderilmiştir (Ecevit, 2011: 348).

Hikmet, yaşadıklarının sonunu getiremeyen, yaşantısında kaybettiği şeyleri telafi etmeye çaba gösteren bir karakterdir. Toplumun değil, bilinçli ya da bilinçsiz şekilde bizzat kendisinin belirlediği oyunları oynayan Hikmet'in hayatı, gerçek yaşamdır. Sosyal gerçekliklerin yıkıcılığından, iç âlemini korumak isteyen Hikmet'in

benimsediği yoldur oyunlar. Hikmet, sosyal gerçeklikten kaçarak, kendi tabiriyle, gecekonduya sığınır. Köyden kente göçün hızlandığı bu dönemde Hikmet'in tersine göçü oldukça anlamlıdır. Burada Hüsamettin Albay ve Nurhayat Hanım başta olmak üzere farklı insanlarla tanışmış, yeni bir çevre edinerek, taze bir ortamda oyunlarını yazmaya başlamıştır. Onun göçü kendi iç dünyasına doğru olan bir göçtür. Ortega Gasset (2011, 38), insanın güçlü bir çabayla kendi iç dünyasına çekilerek çevresindeki şeyler ve kendisi üzerine fikir oluşturmasını "benliğe dalma" olarak nitelendirir. Düşünsel yaşam da denen bu süreçte insan bilmediği yönlerini keşfedip etrafına karşı yeni bir bakış, duruş elde eder. Bu bağlamda Hikmet de benliğine dalıp oyunları aracılığıyla farklı bir dünyayı keşfetmiştir. Küçük burjuva yaşantısının hakim olduğu evlilik yaşamı ile kıyaslandığında "kendi" si olabilmiştir. Böylelikle, Hikmet, amacı bu olmasa da, kendisi ile arasındaki mesafeyi azaltarak Türk aydının en büyük sorunsallarından biri olan yabancılaşmanın da bir şekilde önüne geçebilmiştir. Fakat yaşadığı ikilemler, sıkıntılar, sancılar neticesinde Hikmet, intihar etmiştir. Atay'ın, ilk romanı *Tutunamayanlar'*da aydın bir karakter olan Selim de intihar etmiştir. Bununla, Atay, dönem aydınlarının mutsuz ve yaralı bilinçlere sahip olduklarının altını çizer. Atay'ın aydınları, yaşadıkları toplumla aidiyetlerinin ve bağlarının da zayıf olmasından ötürü ölümü tercih etmişlerdir. Belki de Atay, kendi yarattığı aydınlardan yola çıkarak, dönemin ikbal peşinde olan ve belli bir siyasi kutup ekseninde tüm yaşamı anladığını düşünen, kendisinden farklı düşünene tahammülü olmayan tüm aydın tiplerinin yok olmasını arzuluyordur. Bir farkla, Atay'ın aydınları hiçbir safın insanı olamadıkları ve acımasız gerçekliklerin varlığını görebildikleri belki de aydından beklenenin verileyemeyeceğini gördükleri için kendilerini öldürürlerken, diğerlerinin böylesi cesaret örneği gösterip gösteremeyeceği de şüphelidir.

4. BİR BİLİM ADAMININ ROMANI: MUSTAFA İNAN'DA AYDIN

Oğuz Atay, daha çok yarattığı kahramanlarla özdeşleştirerek, bir "tutunamayan olarak okunur. Oysa bu Atay'ın bir yüzüdür. Selim Işık olan, Hikmet Benol'la bir olan, hayatın taleplerine bir türlü karşılık veremeyen, zihinsel tasarılarına maddi bir karşılık bulamayan, bu dünyada davranamayan, bu yüzden acı

çeken ya da gülünç duruma düşen kahramanlara Tutunamayanlar da sık sık sözü geçen Don Kişot'a, İsa'ya da Hamlet'e yakın olan yönü, son yılların moda tabiriyle Atay'ın "marjinal" yüzü (Gürbilek, 1995: 29). Lakin Atay, sadece tutunamayan karakterler yaratıp kendisi de onlarla özdeşleşen bir yazar değildir. Onun farklı yüzlerinden bir diğer dikkat çekeni de üçüncü romanıyla okuyucusunun karşısına çıkar.

Oysa Atay'ın bir de öteki yüzü vardır. Mustafa İnan'ın hayat hikâyesini yazan, bilimin rehberliğine inanan yüzü "canım insanların" mahkûm olduğu acemilikten, çocukluktan ancak evrensel bir düşüncenin ışığıyla kurtulabileceğini düşünen, çocukluğun yalnızca saflık değil aynı zamanda bir eksiklik bir az gelişmişlik olduğunu düşünen, bilimin hizmetinde "namuslu" bir aydın olmayı ciddiye alan, Mustafa İnan'ın hayatını anlatırken yazdığı gibi "insanın ciddi olduğu zaman hiçbir şekilde gülünç olmadığı"na inanan Bir Bilim Adamının Romanı'nı yazan Atay bu ülkede bir dönem tutunur gibi olmuş, bir zamanlar Kemalizm'in temsil ettiği bir ciddiyetten payını almıştır (Gürbilek, 1995: 29).

İlk iki romanıyla gerek biçim gerekse içerik düzleminde çelişen Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan, bir biyografik romandır. Bu tür, Türk edebiyatında daha önce denenmemiştir. Bir Bilim Adamının Romanı, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu'nun (TÜBİTAK) Bilim Adamı Yetiştirme Grubu'na ait bir proje kapsamında yaşama geçirilen ısmarlama bir kitaptır (Ecevit, 2011: 396). TÜBİTAK'ın yürüttüğü bu çalışmayla amacı, gençlerin bilimsel araştırmacılığa özenmesini sağlamaktır. Bunun için de en uygun bilim adamının İTÜ İnşaat bölümü öğretim üyelerinden Mustafa İnan olduğuna karar verilir. Mustafa İnan, Adanalı yoksul bir posta seyyarının oğludur. Yoksul kesimden gelip en üst kademelere kadar ulaşması, romanın hedef okuru için motivasyon sağlayacağına inanılır ve okurun sıkılmadan okuyabilmesi için de biyografinin roman şeklinde yazılmasına karar verilir (Ecevit, 2011: 397). Bu ısmarlama yazılmış biyografik romanın kahramanı aynı zamanda Oğuz Atay'ın İstanbul Teknik Üniversitesinde öğrenci olduğu yıllarda hocası olmuştur. Romanın yazımı için Atay kolları sıvar.

Atay, üstün zekâsıyla, tarihten edebiyata, Osmanlı sanatından felsefeye kadar her konuda bilgisiyle, kişiliğiyle, kültürüyle ve dünya görüşüyle İnan'ın gerçek bir

aydın olduğunu savunur (Lorasdağlı ve İnce, 2014: 82). İnan için öğretmek çocukluk yıllarından beri vazgeçilmez bir tutku olmuştur. Öğrencilik yıllarında birçok arkadaşının matematik ve fen derslerinde yardımcı olmuştur (Atay, 2013c: 43). İnan, çok okuyan ve pek çok şeye ilgi duyan bir insandır. Onun için hiçbir konu önemsiz değildir, onun hiçbir merakı da gelip geçici değildir (Atay, 2013c: 33). Her şeye ilgi duyup çocuk ruhunu kaybetmeden olaylara hassasiyetle yaklaşması akıllara Edward Said' in kavramsallaştırmasıyla "amatörizm" i getirir (Said, 2013). Belli bir uzmanlık alanına sıkışıp kalmayı, kendi alanı dışında başka alanlarla herhangi bir münasebet kurmamayı reddeden amatör aydın, bilme istenci ve merakla doludur. Bu açıdan bakıldığında da toplumda var olan birçok şeye ilgisi bulunan, heyecanını kaybetmemiş Mustafa İnan da amatör bir aydındır denilebilir. "Mustafa İnan, hayatı boyunca taşralı safiyetini koruyan, hayran olduğu Oppenheimer gibi evrensel bir aydın" olmak istiyordu (Atay, 2013c: 187).

İnan, "leyli meccani" yani "parasız yatılı" okuyarak küçük yaşta birçok sorumluluğun altına girmiş çocukluğunu yaşamadığı halde hayata küskün değildir (Atay, 2013c: 42). Toplumun sorunlarıyla ilgilenen, bencil davranışları eleştiren bir aydın olması onun örnek bir aydın olmasının kapılarını aralar. Bu konuyla ilgili olarak Atay, Mustafa İnan'ın şu sözlerini paylaşır:

> "İlkokul sıralarından başlayarak 'kendi bacağından asılan koyun' felsefesiyle yetiştirilenlere asla itibar etmeyeceksin. Onların arasından ülkeye yararlı birinin çıktığı görülmemiştir. Ve hiçbir zaman düzen bozukluğunu mazeret göstermeyeceksin. Başarısızlıklarını bozuk düzenin sırtına yüklemen belki seni rahatlatır ama seni kurtarmaz. Elbette dünyayı tanıyacaksın ve kendi ülkenin durumu üzerinde düşüneceksin. Bir aydından zaten başka türlü davranış beklenir mi? (Atay, 2013c: 263-264)."

Atay'a göre Mustafa İnan'ı gerçek bir aydın yapan sadece zekâsı değil kendisiyle de hesaplaşabilen kişiliğidir. Selim ve Hikmet gibi, o da birçok arkadaşı olmasına rağmen yalnızdır (Lorasdağlı ve İnce, 2014: 82). Çevresindeki insanlar asıl Mustafa İnan'la ilgilenmedikleri ve onu anlamaya çalışmadıkları için (Atay, 2013c: 120) İnan, "hiçbir cemiyetin içinde kendini rahat hissetmemiştir" (Atay, 2013c: 122). Yaşadığı toplumda birçok insanın tutunmak adına kendilerine dayatılan rolleri sorgulamadan oynadıklarını görüyordu. Bu noktada İnan'ın en önemli vasfı düşünen ve sorgulayan bir aydın olmasıdır. İnan'a göre düşünmek insanların en önemli

faaliyetidir ve bu ülkedeki en önemli sorun düşünce tembelliğidir. Hocaların hepsinin iyi niyetli olduğunun fakat iyi niyetlerle iyi eserler verilmediğini belirten Mustafa İnan, derslerde hocaların anlattıkları fıkraların bile değişmediğini hocaların yüzyıllardır gördükleri ve öğrendiklerini yorumlamak, düşünmek yerine işin kolayına kaçarak "ithal malı bilimleri" tekrarladıklarından yakınır (Atay, 2013c: 82-87). İnan "İthal malı bilim" ile bilimsel ortamın yaratılamayacağını inanıyordu, içten kalkınmanın mecburiyetini gerekli görüyordu (Atay, 2013c: 93). "İlim nakilciliği" ya da "ithal malı ilim" yerine "telif ilim" getirme çabalarının yaygınlaşması gerektiğini belirtir (Atay, 2013c: 211). Bunun da tek kişilik bir eylem olmadığını şu sözleriyle belirtir: "Bir Mustafa İnan, bilim için yetmez, onun çevresindekiler de yetmez. Bu yüzden hep birlikte terakki etmek gereklidir, onun için de saha düşünülmelidir. Bilhassa pozitif bilimi ve teknik bilgiyi geniş halk tabakalarına yaymak ve bu sahada ilgi toplamak mecburiyetindeyiz" (Atay, 2013c: 161).

İnan, üniversite hocalarını, "yarı tanrı" olmakla eleştirmektedir. Yarı tanrıların da asık suratlı olduğunu, gülmek eyleminin doktoradan sonra unutulduğunu belirtir (Atay, 2013c: 171). Döneminin aydın çevreleri için de şunları zikreder İnan: " Çoğu, felsefe ya da edebiyat çevrelerine tayin edilmiş memurlara benziyor. Kimse kendi konusunu fazla sevmiyordu. Bu insanlar kalıplarının, kıyafetlerinin adamı değildi. İnsanları rahat ve kolay bir ömür süremeye özendiriyorlardı. Kendi konularını ya da başka konuları kendilerine hiç dert etmezlerdi" (Atay, 2013c: 133). Burada Atay'ın diğer romanlarında olduğu gibi küçük burjuva aydını ve akademisyenleri gerek düşünce sistematiğinden gerekse yaşam pratiklerinden dolayı eleştirilmiştir.

Atay'a göre İnan'ın yapmak istediği "Doğu'yu tedirgin etmeden, Batı'ya yaklaştırmaktı" (Atay, 2013c, 79). Atay, Mustafa İnan'ın kişiliğinde daha önceki eserlerindeki aydın figürlerinin yaşadığı marjinalliklerin törpülendiği ılımlı bunalımı atlatmış, içine kapanmaktan kurtulmuş ve toplumla ilişkisinde sorunların üstesinden gelmiş bir aydın portresi çizer (Lorasdağlı ve İnce, 2013c: 83). Diğer romanların anlatımında egemen olan ironik tutum bu metnin özellikle Mustafa İnan'dan söz edilen bölümlerinde tümüyle yok olur. Atay onu eleştirel, ironik bir dilsel ışıkla "aydınlatmaz". Atay'ın ilk iki romanındaki arayış içindeki umarsız aydına

benzemiyordur İnan, farklı bir aydındır. Karşıtların bileşime ulaştığı dingin bir dünyanın aydınlık insanıdır (Atay, 2013c: 405). Lakin Atay'ın diğer eserlerinin odak noktası olan aydının iç hesaplaşması, kendiyle yüzleşmesi teması bu eserin satır aralarında da rastlanır. İlk iki romanın odağındaki "kendisiyle hesaplaşma" olgusu Mustafa İnan'da yerini "Nefis Kontrolü" ne bırakır. "Evet, "nefis muhasebesi" aslında beylik bir deyimdir. Fakat insanın kendisiyle hesaplaşması diyebileceğimiz bu işe insanlarımız nedense girişmemektedir. Mustafa İnan, basit olduğu kadar takdire şayan dikkat meselelerinin özünü çok iyi kavramıştı. Şu Teknik Mekanik'ten biraz fırsat bulsaydı, birçok yazarımıza sonradan unutsalar da oldukça esaslı şeyler öğretebilirdi ve onlar da 'Yüzyıllardır Neden İlerlemiyoruz' ya da 'Batılılaşmanın Neresindeyiz' gibi sorular sormaktan vazgeçerlerdi belki. Başkalarıyla hesaplaşmaktan, kendileriyle hesaplaşmaya vakitleri kalmıyor ki" (Atay, 2013c: 131).

Hala toplumla ve değerleriyle bazı çatışmalar yaşasa da, toplumdan kaçmayan bir aydındır İnan. Bu uyum, İnan'ın Atay'ın eserlerindeki aydın karakterlerinin yaşadığı Doğu-Batı çelişkisinin de üstesinden gelmesinde kendini gösterir (Lorasdağlı ve İnce, 2014: 83). Doğu ile Batı'nın birbirine yaklaşmayacağı fikrine katılmadığının altını İnan aracılığıyla çizen Atay, Batı'nın ulaşmış olduğu bilim seviyesine hayran olunması gerekirken bu hayranlığın bilimde bir gelenek yaratmak için yeterli olmadığını vurgular (Atay, 2013c: 93). Doğu'dan Batı'ya beyin göçünü de eleştiren İnan, doktorasını bitirdikten sonra, imkânları ülkesindeki üniversite koşullarıyla kıyaslanamayacak kadar geniş olan Zürich Üniversitesi'nde kalma teklifini geri çevirir (Atay, 2013c: 92). Atay, İnan'ın Doğulu olmaktan hiçbir zaman rahatsızlık duymadığını ve Doğu-Batı ikilemini, her iki kültürü de benimseyerek ve farklılıkları zenginleştirici bir faktör olarak içselleştirdiğini vurgular (Ecevit, 2011: 409). Atay'a göre Mustafa İnan "Doğuyu yaşıyordu, Batıyı seziyordu; ikisini de tüm derinliğiyle içinde hissediyordu" (Atay, 2013c: 86). Hem öğretmen hem aydın olarak kültürün bu iki bileşenini ülkesindeki insanların bilincinde sorunsuzca birbirleriyle bütünleştirmenin yollarını arıyordur (Ecevit, 2005: 410). Toplumun pek çok kesiminde var olan ikilem ve önyargılarını aşıp, bu senteze ulaşabilmek hiç kolay olmamıştır. Halen günümüzde dahi Doğu-Batı

çelişkisi halk kanadında da aydınlar kanadında da tartışma konusu olup güncelliğini yitirmemiştir.

Atay'ın eserlerinde tutunamayan olma kriterlerinden biri de maddiyata önem vermemek bu konuda sıkıntı çekmektir. Bunu İnan örneğinde de dile getiren Atay, hocasının yaşamı boyunca ne kadar maddi sıkıntı çektiğini metnin birçok yerinde dile getirmiştir. Yine tutunamayan bir diğer kriteri ise beceriksiz olmaktır. Atay, bir çok yerde entelektüel açıdan üstün olarak resmettiği İnan'ın hayat pratiğinde ne kadar başarısız olduğunu göstermek için İnan'ın evliliğinin ilk yıllarını anlatır (Lorasdağlı ve İnce, 2014: 84). İnan'ın evliliğinin ilk yıllarında, sobanın tütmesini engelleyemediği, perdeyi takamadığını bunun üzerine eşi Jale hanımın pratik sorunlarla ilgilenmesine karar verildiği anlatılır (Atay, 2013c: 110). Teori ile pratiğin uyuşmadığını belirten Atay, İnan'ın günlerce çalışmasına rağmen araba kullanmayı da öğrenemediğini belirtir (Atay, 2013c: 140).

Atay Mustafa İnan'ı anlatırken kullandığı birçok sözcüğü Selim Işık için de kullanır. Selim Işık da Mustafa İnan gibi "sözünün eri"dir, "savaş yıllarının kara ekmeği" ile büyümüştür. O da elektriği olmayan bir kasabada gaz lambası ışığında dünyaya gelmiştir, o da hayata taviz vermeden inançları doğrultusunda yaşar. Taşradan gelip bilimin hizmetine giren "Riyaziyeci Mustafa"nın hayatında ifadesini bulan Kemalizm, Atay için Doğu'nun sistemsizliğinden ve kaderciliğinden, kendi haline bırakılmış taşradan, acemilikten ve çocukluktan kurtulmaktır aynı zamanda. Demeçlerden ve siyasi köşe yazılarından ibaret kalmışsa da Kemalizm'in dile getirdiği vaatleri bir türlü yok sayamaz Oğuz Atay (Gürbilek, 1995: 32). Bir Bilim Adamının romanı Atay'ın diğer kitaplarıyla kıyaslandığında "kötü bir roman" olduğu düşünülür. Fakat kitabın, güdümlü ve belli bir hedef kitleyi özendirmek maksadıyla yazılmış olup, türünün ilk örneği olduğu düşünülmelidir. Kitabın yazım sürecinde de Atay'ın yaratıcılık için ihtiyaç duyduğu özgürlüğün önünde birçok engelin yanı sıra Mustafa İnan'ın eşi Jale İnan da yer almıştır (Ecevit, 2011: 399). Jale İnan, eşinin edebi portresinin eksiksiz olması ve ideal özelliklerle donatılması için fazlaca efor sarf etmiş bu durum da yazarın yaratıcılık boyutunu törpülemiştir.

Oğuz Atay, *Bir Bilim Adamının Romanı'nda*, Türk aydının temel problemlerinden biri olan Doğu-Batı ikilemini anlatmıştır. Mustafa İnan Adana'dan

İstanbul'a gelerek türlü başarılara imza atmış bir bilim adamıdır. Atay'ın ironiye ve kurguya pek yer vermeyen bu romanında Mustafa İnan'ın kişiliğinde kökeni Doğu olan bir aydın karakterinin Batılı olmanın şartlarından biri kabul edilebilecek kadar önemli olan pozitif bilimlerdeki başarısının altı çizilmiştir. Bu vurgulamada İnan'ın kişiliğinde Atay, Doğu ve Batı sentezini yakalamaya bir adım daha yaklaşmıştır. Doğulu şivesinden vazgeçmeden akademik kürsüde derslerini veren İnan, Türk aydının, başından beri handikapı olan değerlerinden vazgeçmeden nasıl Batılı/Modern oluruz sorusuna cevap niteliğindedir.

Atay, İnan'ın kişiliğinde, Selim, Turgut, Hikmet'ten farklı bir aydını kategorize eder. Buradaki aydın umutlu olup tutunamayan bir aydın değildir belki ama Atay'ın aydınlarının yaşadığı başka bir takım sıkıntıları yaşadığı da metnin satır aralarından gözlenir. Teoride çok iyi olan İnan'ın gündelik hayatın basit bir eylemi sayılabilecek olan soba yakmamayı beceremmemesi Türk aydınının, teori ve pratikteki uyumsuzluğuna vurgu yapar. Çok yetenekli, akıllı, liyakatli olan İnan'ın maddi sıkıntı yaşaması, para kazanmak için alternatif yollarının olmasına rağmen akademisyenlikte ısrar etmesi Cumhuriyet dönemi "ideal aydın"larını akıllara getirmektedir.

5. OYUNLARLA YAŞAYANLAR'DA AYDIN

Atay'ın farklı bir edebi tür olan bu oyununun kahramanı, emekli bir tarih öğretmenidir. Kişiliği, Selim, Turgut ve Hikmet'in kişiliğine çok benzer. Diğer aydın kahramanları gibi, yaşadığı hayatı terk edip içine çekilen ve hayatı soyut oyunlarla yaşamaya çalışan bir kişidir Coşkun Ermiş. Yine diğer kahramanlar gibi, beceriksiz, sürekli hatalar yapan biri olarak oyunlar yazan ve oynayan bir karakterdir (Lorasdağlı ve İnce, 2014: 80). Coşkun da diğer karakterler gibi bir iç hesaplaşma yapmaya başlar. Oyunlarla Yaşayanlar'ın Atay'ın diğer romanlarından ayrılan özelliği, yeni kelimeler icat edip halkın konuşmasından bir şey anlamadığı Türk aydınının ve onun toplumla olan ilişkisinin bir özeleştirisini içeriyor olmasıdır.

Bu oyunun kahramanı, Turgut ve Hikmet gibi sadece bireysel düzlemde iç hesaplaşmasını yapan aydın değildir; toplumsal düzeyde hesaplaşmaya giden bir

aydın figürüdür Coşkun Ermiş. Kendisini yine diğer kahramanlar gibi toplumdan uzaklaşmış hisseder ve oyunlarla teselli bulur. Fakat toplumdan kopukluğunda suçun yalnız toplumda değil, kendisinde de olduğunu ifade eder. Bu durumu şu sözleriyle dile getirir: " Halkın anlamadığı bir dille konuşuyorsun, kendine yeni kelimelere buldun. Okuma yazmayı bilmeyenler ülkesini yazılarla doldurdun. Şimdi hayat sellerinin ortasında kendi ıssızlığının çölünde yaşıyorsun. Kendi kendinle oynadığın oyunlarla avunmaya çalışıyorsun (Atay, 2014: 85). Devam eder "onun ağzından konuşarak, halkın yazdıklarını taklit ederek facialar yazan, halkı için meyhanelerde gözyaşı döken aydın yüz başlı canavardır (Atay, 2014: 87).

Oyunda, Osmanlı İmparatorluğu'na referansla Türk milletinin ya da halkının evrensel olduğunu ve bu nedenle de geri kamış bir ülke olmadığını ancak fakir bir soyluya benzetileceğini iddia eder (Atay, 2014: 100). Bu noktada Türk aydınının kendi kültürünü yok sayıp Batı kültürünü ve Batıdan gelen herhangi bir şeyi hiç sorgulamadan ve ülke koşullarını dikkate almadan kabul etmelerini eleştirir (Atay, 2014: 82).

Atay *Oyunlarla Yaşayanlar*'da Türk aydının din ile ilişkisine dair bir takım saptamalarda bulunur. " Her konuda devrim olmaz. Örneğin dinde devrim olmaz reform olur. Çünkü din bir kere elden giderse bir daha geri gelmez diye korkulur." (Atay, 2014: 14). Dinin bir kere elden giderse tekrar gelmeyeceği kaygısı dönemin söylemsel ibarelerinden biridir. Buna ek olarak, "Bir de toprakta reform olur, toprak reformu olur. Çünkü toprak bir kere elden giderse bir daha geri gelmez diye korkulur. Biz bazen devrim yaparız, bazen reform yaparız. Ama durmadan koşarız." (Atay, 2014: 14). Durmadan ilerleme söylemi Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren hakim olan paradigmalardan biridir. Bu ilerlemeci ruhu yeni nesle da kazandırmak adına eğitim hayatının, yakın bir döneme değin, ayrılmaz parçası kabul edilen "Andımız"da da vurgulanmaktadır. İlerleme fikri, İttihat ve Terakki Parti'sinin iktidar olduğu Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren ülke gündeminde varlığını korumuştur. Sosyolojinin Türkiye'ye erken girmesinin nedeni de, bu yeni bilimin ülke ilerlemesinde olumlu katkısına şüphesiz olarak algılanmasından kaynaklanmıştır.

Sosyoloji'deki mikro kuramlardan biri olan *Dramaturji,* Atay'ın *Oyunlarla Yaşayanlar* adlı eseriyle de paralellik göstermektedir. *Dramaturji'*nin odak ismi olan Erving Goffman, toplumsal yapı yerine birliktelik ya da yüz yüze etkileşim ile ilgilenir. Yüz yüze etkileşim de " iki kişinin mevcut fiziksel varlıkları arasında birbirlerinin hareketleri üzerindeki karşılıklı etkileri" olarak tanımlanır Goffman tarafından. Burada, genellikle bir dizi kişisel davranıştan oluşan bir durum vardır. Bu durumdaki katılımcıların bir kısmı gözlemci, bir kısmı da katılımcıdır ve bunlar bir performansı gerçekleştirmektedirler. Rutin ise bir diğer önemli kavramdır ve Goffman tarafından " performans sırasında görülen ve belki diğer durumlarda da sergilenecek, önceden belirlenmiş eylem kalıbı" olarak tanımlanır. İşte aktörler de bu rutini gerçekleştiren, oynayan kişilerdir (Poloma, 2007: 209). Bu anlamda gündelik yaşam bir tiyatro sahnesine benzetilir. Dolayısıyla da yaşamın içindeki insanlar birer aktördür ve belli bir takım rutinleri yerine getirirler. Bu rutinler işe gitmek, yemek yemek, arkadaşlarla buluşmak gibi önceden belirlenmiş ve planmış şeylerdir ve gün içerisinde ve günler arasında sürekli tekrarlanır. Bunların önceden belirlenmiş olması tiyatrodaki senaryoya benzetilebilir. Tiyatroda, belli bir senaryo olup, oyuncular bu senaryo temelinde oyunlarını oynar fakat senaryoda olmayan spontane gelişen durumlar da vardır o anda oyuncunun inisiyatifinde olan, bu durumlara gündelik hayatta aniden gelişen olaylara benzer.

Coşkun'nun içinde bulunduğu durumda gündelik hayatta varolan rutini yerine getirme noktasında sorunlu bir birey yer almaktadır. Coşkun tipik bir aile babası gibi para kazanıp evi geçindirme noktasında pek istekli değildir. Erken emekli olarak kendisini okuma yazma edimine vermiş ve yazdığı oyunlarla içinde bulunduğu sıkıcı gerçekliğe bir pencere açmayı arzulamıştır. Lakin gündelik hayatın gerektirdiklerini yerine getirmediğinden sürekli olarak eleştirilmektedir. Karısı Cemile Hanım " Biraz da gerçek oyunlarla ilgilensen iyi olur. Mesela benim para kazanmak, evi geçindirmek için sahneye koyduğum şu dikiş dikme oyunlarımla, Ümit'in her sınıfı iki yılda geçme oyununu düzeltsen biraz. Ya da paralarını içkiye yatırma oyununu adam etsen. Erken emekli olma oyununun bize neye mal olduğunu bir düşünsen…" (Atay, 2014: 34) sözleriyle sitem eder. Coşkun rutine uymayıp yani önceden belirlenmiş rolleri yerine getirmemektedir. "Toplumsal çevre tarafından tasarımlanan metne göre yaşam dramındaki aktörleri, kişiler oluşturur. Onlar kısmen metni

izlerler, kısmen de ona karşı hareket ederler, kişiler kabul gören bir benlik imajı sunabilmek için sistemi işletirler" (Poloma, 2007: 224). Bu bağlamda düşünüldüğünde Coşkun, önceden belirlenen metni oynamayı reddederek, sistemin işleyiş döngüsüne karşı gelmektedir. Yine *Dramaturji* bağlamında düşünüldüğünde Coşkun'un yapmak istedikleri ve yapmak zorunda oldukları, onun benliğinde bir gerilime yol açmaktadır. Baba figürünün toplumsal rollerinden biri olan para kazanıp evin geçimini sağlamak yerine oyun yazmak istemesi de gerçek benliği ile ideal benliği arasında bir "rol mesafesine" yol açmaktadır.

Oyunlarla Yaşayanlar'ın Coşkun'u da oyunları gerçekten daha gerçek kabul eder. Seyirciyi-oyuncuyu-yazarı birleştirmeyi arzular. "Aradaki yapma duvarlar yıkılıyor, sevgili sevgili seyirciler diyorum onlara, bizim ortak zaferimiz bu, bu dünyayı birlikte yarattık, gelin her zaman böyle yapalım: insanlar arasındaki engelleri kaldıralım, bütün oyunları birlikte oynayalım, birlikte seyredelim, kendimize isimler vermeyelim, yaptığımız işlerle varolalım, bunun dışında kalan tüm sahte unvanları, kurumları, insanın kendini üstün bir şey saymasına yol açan düzenleri yok sayalım" (Atay, 2014: 37). Aydın bir karakter olan Coşkun, tüm insanlığı, üstünlüklerden arınmak ve eşitlik düzleminde birleştirmek iser. Aydının, Türk toplumunda varolduğu günden beri "fildişi kule"sinde bulunmakla eleştirildiği düşünüldüğünde Coşkun'un aydını, o kuleden indirmeyi hedeflediği düşünülebilmektedir. Türk aydının en temel sorunsallarından biri olan aydın ile halk arasındaki mesafe, bu eserde aydın karakterin gerek kendi kişiliği üzerinden gerek de yazdığı oyunlar veya kurguladığı yaşamla anlatılmıştır. Çoşkun:

> "Ey milletim, senin hakkında az gelişmiştir, geri kalmıştır gibi söylentiler dolaşıyor. Ey sevgili milletim neden böyle yapıyorsun? Neden az gelişiyorsun? Biz de bu milletin hali ne olacak diye hayatı kendimize zehir ediyoruz. Fakir fukaranın hayatını anlatan zengin yazarlarımıza gece kulüplerinde içtikleri içkiler zehir oluyor. Zengin takımının hayatını gözlerimizin önüne sermeye çalışan meteliksiz yazarlarımız da aslında şu fakir milleti düşündükleri için, küçük meyhanelerde ağız tadıyla içemiyorlar. Ey şu fakir milletim! Aslında seni anlatmıyoruz sefil ruhlarımızın korkak karanlığını anlatıyoruz. İşte onun için sana yanaşamıyoruz. Senin yanında bir sığıntı gibi yaşıyoruz." (Atay, 2014: 51) sözleriyle durumu anlatmaktadır.

Bir aydının iç hesaplaşmasını konu edinen bu oyunda Atay, aydınların gerçek dünyaları ile soyut düzlemdeki iç dünyaları arasındaki uyumsuzluğa dikkat çeker (Lorasdağlı ve İnce, 2014: 81). Coşkun, eşi Cemile'nin kişiliğinde burjuva yaşam tarzıyla, oğlunun kişiliğinde genç nesille ve kayınvalidesinin kişiliğinde tarihle yaşadığı sorunu ortaya koymaya çalışır. Ancak Coşkun'un hayata öfkesinin sebebi, Selim, Turgut ve Hikmet'te olduğu gibi, sadece varoluşsal nedenlere dayanmaz (Ecevit, 2011). Onun kızgınlığı, kendisinin bir türlü uyum sağlayamadığı, toplumun tutucu siyasal yasaklarından kaynaklanır. Yaşadığı dönemin sıkıntılarını ona yansıtan Atay, Türk aydının siyasi alanda yaşadığı zorluğu Coşkun aracılığıyla şu şekilde dile getirir: " Biz aydınlar hep bu korkuyla mı yaşayacağız, hep kapımız gecenin hangi saatinde çalınacak diye endişeyle mi bekleyeceğiz?" (Atay, 2014: 88).

Hikâye diğer romanlardan da alışıldığı üzere, kahramanın simgesel ölümüyle sona erer. Coşkun ölmeden evvel şu sözleri; " Ben de büyük meseleler yüzünden harcamış olmak isterdim hayatımı. Küçük dertler yüzünden yıpranıp gitmek istemezdim. Üstelik bazı şeylerin, mesela zavallı milletimin farkına varmaya başlıyordum. Ben de eski bir zaman piyesi olsaydım. Modern oyunların, modern kahramanları gibi silik bir hayat yaşamasaydım." (Atay, 2014: 107) söyler. Sözlerindeki ironiye rağmen bir pişmanlıkta sezilmektedir. Aydın bir karakter olduğu düşünüldüğünde Coşkun, toplumsal değerlerinin farkına varmaya başladığında ve uzak durduğu o geniş kütleyi anlamaya başladığında hayata veda etmiştir. Coşkun'un erken ölümüyle, yıllardır süregelen aydın-halk arasında kapanması umut edilen ve beklenen mesafe, bu boşluğu kapatacak başka aydınları beklemeye başlamıştır.

SONUÇ

Oğuz Atay 1960'lı ve 1970'li yılların Türkiye'sinde, ağır bir siyasi atmosferde yaşamış bir yazardır. Dönemin kaotik ortamı, eserlerini oluşturma sürecinde Atay'ı oldukça etkilemiştir. Pek çoklarının karamsar olarak nitelediği Oğuz Atay romanları, bireyin içsel gerilimlerini yansıtmakla kalmayıp döneminin buhranlarını ve toplumsal hezeyanı da romanlarında yetkinlikle resmetmiştir. Türkiye'de yaşanan modernleşme sancılarını eserlerine yansıtarak, Türk aydının süreçteki problemlerine de ışık tutmuştur. Atay romanlarında Doğu Batı sorunsalının Batı'yı ululayan Doğu'yu azımsayan bakış açısından uzak durmuştur. Aynı şekilde milliyetçi duygulara kapılmadan Doğu'nun Batı karşısında üstün olduğunu da ispatlamaya girişmemiş. Mevcut argümanlarla, romanlarındaki aydın karakterler üzerinden bu probleminin çözümüne dair katkılarını dile getirmiştir.

Atay, 1970 yılında ilk romanı *Tutunamayanlar* ile TRT Roman ödülünü kazanmıştır. Bu ödül, romana hak ettiği değerin verildiğini düşündürse de Atay'ın romanını pek çok yayınevi basmak istememiş, bu sebeple Atay romanını bastırabilmek için birçok yayıneviyle görüşmeler yapmak durumunda kalmıştır.

Atay, 1977 yılında ölmüş olmasına rağmen, bugün hala güncelliğini koruyan problemlere işaret etmiştir. Atay, Türk aydının ontolojik sorunlarından biri olan yabancılaşma sorununu farklı romanlarındaki karakterler aracılığıyla yansıtmıştır. Modern-Gelenek ikileminde sürekli gelgitler yaşayan aydını, şehirden "gecekonduya" doğru göç ettirmiştir. Kentli, küçük burjuva bir aile ve ortamdan gelen Atay, her fırsatta bu ortamdan uzaklaşmanın yollarını aramıştır. Romanlarında aydının kendi iç yolculuğuna çıkması gerektiği doğrudan belirtmemiş olsa da dolaylı olarak metnin alt katmanlarında bu düşünceyi işlemiştir. Bu, bir tavsiye niteliğinden çok Atay'ın uyguladığı/uygulamaya çalıştığı bir tavırdır aynı zamanda. Atay'ın söylemlerini, büyük ölçüde eyleme dönüştürebilmiş teori ve pratik uyuşmazlıktan uzak bir aydın duruşu sergileme gayretinde olduğu gözlemlenir. Bu duruş roman karakterlerinde de mevcuttur ki zira Atay'ın romanlarında aydın karakterleri de kişiliğinden izler taşır. Kendisi de romanlarındaki aydın karakterler de birtakım

fikirleri beyan edip aksini yapmaktan çekinmiştir. Bu anlamda ilk bölümde seçilmiş kaynakça olarak kabul edilen Michel Foucault ve Jean Paul Sartre'ın, Atay'ın aydın kavramsallaşmasına yakın olduğu düşünülmektedir. Sartre ve Foucault da 68 kuşağının öğrenci hareketlerinin yanı sıra, dünyadaki çeşitli kırılmalara şahit olmuş iki düşünürdür. Bu iki düşünürün de bir takım ortak yönleri mevcuttur fakat bu çalışma açısından duruma bakıldığında iki düşünürün dikkat çeken ortak yönü birer siyasi eylemci olarak bizzat sahada fikirlerini dile getirmeleridir. Atay ise fikirlerini roman karakterleri üzerinden sahaya sürmüştür. Bazı eleştirmenler, Atay'ın okurlarında kargaşa ve huzursuzluk duyguları yaratırken, kendisinin rahat burjuva yaşantısını sürdürdüğünü düşünerek eleştirmiştir. Fakat Atay'ın içine doğduğu küçük burjuva yaşamından sürekli olarak sıyrılma istek ve arzusunda olduğu önceki bölümlerde Yıldız Ecevit tarafından kaleme alınan biyografisine atıf yapılarak belirtilmiştir. Atay'ın, bir yazar veya aydın olarak eleştirilecek noktaları elbette mevcuttur. Lakin elindeki pozitif imkânlardan sıyrılmak ve kütle ile arasındaki mesafeyi azaltma çabası da bununla birlikte düşünülmelidir.

Oğuz Atay romanlarındaki aydının, gerek kendi içerisinde gerekse diğerleriyle yani toplumla ilişkisinde yaşadığı gerilimler roman sanatının sunduğu değişik biçimlerle anlatılmış, bu durum da eserlerin hem sosyolojik hem de edebi açıdan incelenmesini mümkün kılmakla birlikte genişçe bir argüman sunmuştur. Oğuz Atay ve romanları üzerinde edebiyat alanında pek çok çalışmaya imza atılmıştır. Bu çalışma ise Atay'ın eserlerindeki aydın karakterlerin sosyolojik bir analizini yapmayı hedeflemiş dolayısıyla da romanların edebi biçim ve özelikleri edebiyat alanındaki çalışma ve çalışmacılara bırakılmıştır. Sosyolojik bakış açısıyla değerlendirildiğinde eserlerin doğrudan görünümünde veya satır aralarında geniş bir çalışma yelpazesinin bulunduğu gözlemlenmiştir. Dönemin etkisi ve aydın karakterlerin yaşadığı sancılar birey ve toplum ilişkisine ışık tutmuştur.

Günümüzde ise Oğuz Atay denildiğinde çoğunlukla akla ilk olarak *Tutunamayanlar* romanı gelmektedir. Bu durum, romanın ya da Atay'ın belli bir okuyucu kitlesinin varlığına işaret etse de sosyal medya aracılığıyla Atay'ın bir "tutunamayan önderi" kabul edildiği gözlemlenmektedir. Öyle ki *Tutunamayanlar*da Turgut ve onun hayali karakteri olan Olric arasında geçen diyaloglar üzerine birçok

sosyal medya hesabı veya grubu mevcuttur. Atay, tutunamayan karakterini küçük burjuva alışkanlıklarının hâkim olduğu hayatta yer bulamayan ve yabancılaşan aydın üzerine kategorize etmişti. Bugün ise birçok başarısızlığın ve eylemsizliğin nedeni "tutunamama" üzerinden değerlendirilmektedir. Sosyal medyanın artan bir hızla tüm topluma mal olacak şekilde yaygınlaşması bilgi kirliliğini de beraberinde getirmiştir. Bilgi sahibi olmadan fikir sahibi olan bir güruh türemiştir. Alberto Manguel'in *Okumanın Tarihi* adlı kitabında okumanın müstakil bir eylem olarak insanlık tarihinden beri farklı biçimlerde var olduğu anlatılmıştır. Okumak, gündelik bir uğraş olarak yaygın bir eylem olmasının yanında farklı ritüellerle zenginleştirilecek bir hobiydi aynı zamanda. Günümüzde ise bilginin her an her yerde ulaşılabilir olmasının avantajlarının yanı sıra bir konu hakkında herhangi bir bilgiye kolaylıkla ulaşılabilmesi, aydınların mahiyetinde de bir değişime yol açtığı gözlemlenmektedir. Aydın, bir kanaat önderi olarak fikirlerini, kendini takip edenlere kolaylıkla ulaştırabilmekte, bu kanatla da toplumu yönlendirme misyonuna hız katmış olmaktadır. Türkiye'deki "aydınlanma" geleneğinde değişmeyen de bu buyurgan tavırdır.

Bir edebi eseri anlamak adına dönemin özelliklerinin bilinmesi büyük bir önem arz eder. Eser ortaya konulurken toplumla karşılıklı bir ilişkisi söz konusudur. Yazarın içinde bulunduğu kültürel ortam zihinsel aktivitesini etkileyip ne yazacağını belirlerken, ortaya çıkan eser farklı okurlarca yorumlanarak bireyi dolayısıyla toplumu etkiler. Bu karşılıklı etki de belli bir bağlam içindedir, eser döneminden kopuk ele alındığında bağlamından da koparılmış olur. Oğuz Atay'ın romanlarının da toplumsal kırılmalardan bihaber olarak okunduğunda anlamlı olmayacağı düşünülmektedir. Bu düşünceden yola çıkılarak romanların incelenmesinden önce dönem hakkında kısa bir bilgi mahiyetinde bir bölüm oluşturulması gerekli görülmüştür. 1960'lar ve 1970'ler Türkiyesinde yaşayan aydının sorunlarına eğilen Atay'ın günümüzde de aydın tartışlarında başvurulabilecek bir referans olduğu düşünülmektedir. Bunun nedeni ise aydın üzerine gerçekleştirilen dönem tartışmalarının, bir kısmının da olsa, güncellik ve geçerliliğini koruyor olmasından kaynaklanmaktadır. Günümüz aydınına bakıldığında, halk ile yani çoğunluk olan genel kütle ile arasındaki buzları tamamen eritmiş olmadığı gözlemlenir. Bazı aydınların gayretiyle bu mesafe kısalsa aksini düşündüren aydın profili de mevcuttur.

Bu görüşün esnemesinde ise iktidardaki zihniyetin farklılaşması önemli bir konumdadır. Dar bir elitist çevrede bulunan ve aydın faaliyetinin temeli kabul edilen okuryazarlığın ülke genelinde yaygınlaşmasının büyük bir rolü vardır. Şerif Mardin'in merkez-çevre kavramsallaştırması çerçevesinde düşünüldüğünde, merkezin sert kabuğu kırılmış ve titizlikle korunan o kabuk içerisindekiler çevreye de yayılmıştır. Çoğunluk konumundaki çevre de merkezdeki görev ve yetkilerin sahibi olabilmekte, bu durum çevre açısından olumlu bir mahiyet arzederken, öteki taraftan merkez kanadında bir takım huzursuzluklara yol açabilmektedir.

Türk aydının dikkat çeken bir başka sorunu da otoriteden bağımsızlık mevzuudur. Aydının, bağımsız, özgür, muhalif, eleştirel olması bir kavram ve toplumsal tip olarak ortaya çıkmasında etkili olan faktörlerdir. Dolayısıyla da aydınların varlığı demokrasi için gereklidir. İktidarı sorgulama, eleştirme yeri geldiğinde çoğunluk menfaati adına iktidar ile işbirliği yapma muhalefetin önemli rollerindendir. Aydınların da benzer bir tutumla hareket etmesi beklenirken Türk aydınlarının iktidar veya muhalefet kutuplaşmasının zıt kanatlarında yer alarak benimsedikleri ideoloji bağlamında fikir yürütüyor olması aydın tutumuna ters düşecek durumlara sahne olmaktadır. Atay, *Günlük*'te dünyevi kazanç elde etmek adına iktidara yakınlaşan solcu aydınları, kendisi de benzer ideolojiyi benimsemiş olmasına rağmen, sert bir biçimde eleştirmiştir. Günümüzde de benzer tutum içerisinde bulunan aydınların varlığı gözlemlenmektedir. Bu durum da, aydına ilahi ve uhrevi bir misyon yükleyen Julien Benda'nın aydın kavramsallaştırmasını tartışmalı hale getirmekte ve duruma Türkiye özelinde bakıldığında ise 'aydın' figürünün olumsuz bir etiket kazanmasına neden olmaktadır.

Tanzimat dönemi ile aydın karakterlerin görünür hale gelmeye başladığından çalışmanın çeşitli yerlerinde bahsedildi. Bu dönem, çeşitli yeniliklerin yaşandığı bir dönem olup gerçekleştirilen değişimlerin topluma aktarılması noktasında aydınlardan yardım alınmıştır. İktidar erkleri topluma bir şeyleri anlatmak noktasında aydınların yardımına başvurabilmektedir. Tanzimat döneminde aydınlar, bu anlatmayı kitle iletişiminin de kısıtlı olmasıyla daha ziyade romanlar aracılığıyla gerçekleştirirken gönümüzde ise aydınlar, televizyon, gazete, dergi, internet özellikli olarak da sosyal medya aracılığıyla düşüncelerini anlatma ve aktarma imkânlarını bulabilmektedir. Bu

anlamda, önemli bir adım sayılabilecek "Demokratik Açılım" hamlesinde çeşitli sanatçı, akademisyen, yazar ve toplumda öncü/avangard konumda bulunan kimselerden oluşan "Akil Adamlar" adında bir grup oluşturulmuştur. Bu grup yapılmak isteneni, halka anlatıp onları "aydınlatma misyonunu" üstlenmiştir. Bu anlamda tıpkı yeni rejimin aydınların yazdığı romanlarla anlatılması gibi, bu hareketin aydınlar aracılığıyla toplumda anlaşılır hale geleceği düşünülmüş aydın, halk ile iktidar arasında bir nevi köprü görevi görmüştür

Türkiye'deki aydın tartışmalarına ve Oğuz Atay'ın eserlerinde ortaya koyduğu aydın karakterlere bakıldığında bir koşutluğun söz konusu olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla da Oğuz Atay'ın kurguladığı aydınların sorunları aynı zamanda Türk aydınının da yaşadığı sorunlardır. Bu bağlamda da Atay'ı aydınlarını anlamak Türk aydınını da anlama yolunda atılmış bir adım sayılabileceği düşünülmektedir. Bundan dolayı da Atay'ın romanlarındaki aydın karakterlerin Türkiye'deki aydın tartışmalarında ayrıcalıklı ve isabetli bir durumunun varlığı gözlemlenmiştir.

KAYNAKÇA

Ağaoğlu, A.(1995), "Türk Aydını ve Ben Kimim Sorusu", *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, Haz: Sabahattin Şen, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Ahmad, F.(2012), *Modern Türkiye'nin Oluşumu,* (Çev) Yavuz Alogan, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akatlı, F.(2012), "Öykücü Oğuz Atay", *Oğuz Atay İçin Bir Sempozyum,* Haz: Handan İnci ve Elif Türker, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 43-48.

Akay, A.(2014), "Türk Aydını ve Tarihle Barışmak", *Doğu Batı,* Sayı: 37, s: 37-62, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Akın, M H.(2013), "Modernleşmeye Rağmen Modern: Ahmet Hamdi Tanpınar", Sosyoloji Divanı, Sayı: 1, s: 173-176, Konya: Çizgi Kitapevi.

Akın, M H.(2013b), *Siyasallığın Toplumsal İnşası,* Konya: Çizgi Kitapevi.

Aktaş, Ü.(2000), "İslami Hareketin Entelektüel Krizi", Birikim Dergisi, Sayı: 129.

Aktay, Y.(2010), *Türk Sosyoloji Tarihine Eleştirel Bir Katkı*, İstanbul: Küre Yayınları.

Ali, S.(2013), *İçimizdeki Şeytan*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 27. Baskı.

Ataöv, T.(2005),*'Aydın' Kime Demeli,* Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Forumu 36.

Atay, O. (2002), *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 28. Baskı.

Atay, O.(2008), "Kemal Tahir ve Doğu Batı Sorunu", *Oğuz Atay'a Armağan,* Haz: Handan İnci, İstanbul: İletişim Yayınları.

Atay, O.(2013), *Günlük*, İstanbul: İletişim Yayınları, 18. Baskı.

Atay, O.(2013b), *Tehlikeli Oyunlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 28. Baskı.

Atay, O.(2013c), *Bir Bilim Adamının Romanı Mustafa İnan,* İstanbul: İletişim Yayınları, 39. Baskı.

Atay, O.(2013d), *Korkuyu Beklerken*, İstanbul: İletişim Yayınları, 37. Baskı.

Atay, O.(2014), *Oyunlarla Yaşayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 22.Baskı.

Atay, O.(2014), *Eylembilim*, İstanbul: İletişim Yayınları, 16. Baskı.

Atılgan, Y.(2013), *Aylak Adam,* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 34. Baskı.

Aydın, M. (2009). *Moderniteye Dışarıdan Bakmak.* İstanbul: Açılım Yayınları.

Aydın, M.(2010), *Bilgi Sosyolojisi*, İstanbul: Açılım Yayınları.

Ayvaz, E. (2012), "Ne Evet Ne Hayır: Başkasının Derdi ve Dili", *Oğuz Atay İçin Bir Sempozyum,* Haz: Handan İnci ve Elif Türker, İstanbul: İletişim Yayınları, s.49-54.

Ayvazoğlu, B. (1993), "Gelenek ve Değişme", Türkiye Günlügü, Sayı:25/Kıs, s.50-61.Ankara: Cedit Yayınevi.

Balcı, Y. (2002), *Türk Romanında Aydın Problemi (1908-1950),* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Batuhan, H.(2003), "Entelektüel Kavramı Üzerine", *Cogito*, Sayı: 31, İstanbul, s.94-102.

Bauman, Z.(2014),*Yasa Koyucular ile Yorumcular*, İstanbul: Metis Yayınları.

Baydar, O.(2003), "Batıcılıkla Tutuculuk Arasında Sol Aydınlar", *Cogito,* Sayı: 31, İstanbul, s.250-258. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bayram, A K.(2005), "Hakikat Rejimleri ve Söylemin Efendileri Arasında Bir Entelektüel: Michel Foucault", *Entelektüel ve İktidar*, Editör: Kenan Çağan, Ankara: Hece Yayınları

Bayram, A K.(2003), "İktidar Çözümlemelerinde Bir Mihenk: Michel Foucault", Bilgi(7).

Belge, M.(2012), *Edebiyat Üstüne Yazılar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Benda, J.(2011), *Aydınların İhaneti*, Çev: Cem Soydemir, Ankara: Doğubatı Yayınları

Berkes, N.(2002), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Berne, E.(1976), Hayat Denen Oyun, Çev: Selami Sargut, İstanbul: İletişim Yayınları.

Best, S; KELLNER, D.(2011), *Postmodern Teori*, Çev: Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Bodın, L.(200), *Aydınlar*, Çev: Mehmet Dündar, Ankara: Gündoğan Yayınları

Bulaç, A. (2008), *Aydın Sapması'ndan Aydın Ulema Profili'ne,* İstanbul: Işık Yayınları.

Chomsky, N; Foucault, M.(2012) *İnsan Doğası İktidara Karşı Adalet*, Çev: Tuncay Birkan, İstanbul: Bgst Yayınları

Çaha, Ö.(2007), *Aşkın Devletten Sivil Topluma*, İstanbul: Plato Yayınları.

Çağan, K.(2005). "Entelektüel İmgesi Üzerine", *Entelektüel ve İktidar*, Editör: Kenan Çağan, Ankara: Hece Yayınları.

Çapan, C.(2008), "Oğuz Atay", *Oğuz Atay'a Armağan*, Haz. Handan İnci, İstanbul İletişim Yayınları s. 45-47.

Çiğdem, A.(1999). *Aydınlanma Düşüncesi,* İstanbul: İletişim Yayınları

Demiralp, O.(2003), "Entelektüeller ve Aydınlar", *Cogito*, Sayı: 31, İstanbul, s.121-133. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Demiralp, O.(2005), "Habis Aydınlık", *Kitaplık Dergisi*, Sayı: 83/Mayıs

Dinler, M.(2014), *Oğuz Atay'ın Edebi Metinlerinde Ana İzlekler ve Yazarın Türk Edebiyatı İçindeki Yeri,* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Direk, Z.(2006), "Bir Entelektüel Olarak Jean Paul Sartre", *Doğu Batı,* Sayı: 35, s. 119-138, Ankara: Doğu Batı Yayınları

Ecevit, Y.(2011), *Ben Buradayım: Oğuz Atay'ın Biyografik ve Kurmaca Dünyası*, İstanbul: İletişim Yayınları

Eskin, B E.(2012), "Sosyalist Olamayacak Kadar Postmodern; Postmodern Olamayacak Kadar Geleneksel; İslamcı Olamayacak Kadar Dünyevi; Dünyevi Olamayacak Kadar Dürüst: Oğuz Atay", *Doğu Batı,* Sayı: 11, s.157-166.

Findley, C V.(2011), Modern Türkiye Tarihi- İslam, Miliyetçilik ve Modernlik, Çev: Güneş Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları.

Foucault, M.(2011), *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, Haz: Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Foucault, M.(2001), *Yapısalcılık ve Postyapısalcılık*, Çev: Ümit Umaç ve Ali Utku, İstanbul: Birey Yayıncılık.

Gasset, O.(2011), İnsan ve Herkes, Çev: Neyire Gül Işık, İstanbul: Metis Yayınları.

Gıddens, A.(2005), *Sosyoloji*, Haz: Cemal Güzel, Ankara: Ayraç Yayınevi

Goldmann, L.(2005), *Roman Sosyolojisi*, Çev: Ayberk Erkay, Ankara: Birleşik Yayınevi

Göktürk, A.(2002), *Sözün Ötesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Göle, N.(1998), *Mühendisler ve İdeoloji*, İstanbul: Metis Yayınları.

Gramsci, A.(1985), *Aydınlar ve Toplum*, Çev: V. Günyol, F. Edgü, B. Onaran İstanbul: Alan Yayıncılık.

Gürbilek, N.(1995), *Yer Değiştiren Gölge*, İstanbul: Metis Yayınları.

Hatemi, H.(1998), *Aydın, Toplum ve Tarih*, İstanbul: Dergah Yayınları

Hilav, S.(2003), "Entelektüeller ve Eylem", *Cogito*, Sayı: 31, İstanbul, s. 103-107.

Hilav, S.(2008), *Edebiyat Yazıları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ilgaz, T.(2003), "Heidegger Entelektüel miydi?", *Cogito*, Sayı: 31, İstanbul, s. 108-120.

İrem, N.(2006), "Radikalleştirilmiş Aydınlanma Projesi Kıyısında Entelektüeller ve Jurgen Habermas", Doğu Batı, Sayı:35, s. 209-232, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Kahraman, H B. (2012), "Yitirilmemiş Zamanın Ardında: Ahmet Hamdi Tanpınar ve Muhafazakar Modernliğin Estetik Düzlemi". *Doğu Batı*, Sayı: 11, s.11-48, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Karaaslan, F.(2010). *Entelektüel Üzerine Eleştirel Bir Çalışma: Aliya İzzetbegoviç Örneği,* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya

Karakoyunlu, Y.(1995), "Aydın Geleneğimizin Oluşumu ve Cumhuriyet Aydınları", *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, Haz: Sabahattin Şen, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Karpat, K.(2006), "Aydınlar ve Kimlik: Tarihsel Bir Bakış", *Doğu Batı*, Sayı:35, Ankara, s.61-86.

Kayalı, K.(2012), "Kemal Tahir Gibi Yerli Bir Entelektüeli Doğru Anlamanın Yolu Düşünsel Konumunun Farklılığını Kavramaktan Geçer", ", *Doğu Batı,* Sayı: 11, s.49-66.

Keyder, Ç.(1995), "Kimlik Bunalımı Aydınlar ve Devlet", *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, Haz: Sabahattin Şen, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Keyder, Ç. Milliyet Gazetesi, 29.1.1984, akt: Ecevit, Y.(2011), *Ben Buradayım: Oğuz Atay'ın Biyografik ve Kurmaca Dünyası*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kılıçbay, A Y.(1995), " Türk Aydınının Dünyasını Anlamak", *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, Haz: Sabahattin Şen, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Konuk, O.(2005), "Modern Entelektüelin Doğuşu", Editör: Kenan Çağan, Ankara: Hece Yayınları.

Konyalı, B Ş. (2008). "Büyük Anlatılar ve Postmodern Durum". *Hece Aylık Edebiyat Dergisi/ Modernizmden Postmodernizme Özel Sayısı* , s.368-373.

Küçük, Y.(2000), *Aydınlık Zindan*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, akt. E. Eskin.(2012). *Doğu Batı*, Sayı: 11, Ankara 157-166

Lorasdağlı B K, İnce H O.(2014), "Marjinalleikten Non-Konformizme Oğuz Atay Eserlerinde Entelektüel", *Doğu Batı*, Sayı: 37,s.63-88.

Lyotard, J F.(2007), *Fenomenoloji*, Çev: İsmet Birkan, Ankara: Dost Yayınları.

Manguel, A.(2013), *Okumanın Tarihi*, Çev: Füsun Elioğlu, İstanbul: Yapı kredi Yayınları.

Mardin, Ş.(2000), *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İstanbul: İletişim Yayınları

Meriç, C. (1980), *Mağaradakiler*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mert, N.(2012), "İdris Küçükömer ve 'Düzenin Yabancılaşması'". *Doğu Batı,* Sayı: 11, s.67-80.

Moran, B.(2002), *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış,* İstanbul: İletişim Yayınları.

Naci, F.(1995), "Münevver'den Entel'e", *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, Haz: Sabahattin Şen, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Oktay, C.(1995), "Aydınlar da Değnek Üzerinden Atlar…", *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, Editör: Sebahattin Şen, Ankara: Bağlam Yayınları.

Osborne, P.(1999), *Eleştirel Bakış –Entelektüellerle Söyleşi-*, Çev: Elçin Gen, Ankara: Dost Yayınları.

Özcan, Z.(2006), "Sosyo-Kültürel Fenomen Olarak Entelektüeller", *Doğu Batı*, Sayı: 36, Ankara, s. 35-62.

Özgür, N.(2010), *Modernleşme ve Aydın Kavramları Çerçevesinde Edebiyat Bağlamında Aykırı Eser Veren Romancı/Aydınlar: Ahmet Hamdi Tanpınar-Yusuf Atılgan-Oğuz Atay*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Özlem, D.(1995), "Felsefe Geleneği ve Aydınımız", *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu,* Haz: Sabahattin Şen, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Özman, A.(2012), "Yeni Sol, Hümanizma ve Mehmet Ali Aybar Düşüncesi: Ortodoks Marksizme Bir Başkaldırı", Doğu Batı, Sayı: 11, Ankara, s.81-94.

Özveren, E.(2003), "Taşlar Yerinden Oynarken: Alacakaranlığın Aydınlığı", *Cogito,* Sayı: 31, İstanbul, s. 161-181.

Refiğ, H. ve Diğerleri. (2012), "Oğuz Atay'ı Tanımak", *Oğuz Atay İçin Bir Sempozyum,* Haz: Handan İnci ve Elif Türker, İstanbul: İletişim Yayınları, s.193-214.

Said, E.(2013), *Entelektüel: Sürgün, Marjinal, Yabancı*, Çev: Tuncay Birkan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sartre, J P.(2013), *Aydınlar Üzerine*, Çev: Aysel Bora, İstanbul: Can Yayınları.

Sevgili, M.(2005), *Oğuz Atay ve Alev Alatlı'nın Romanlarında Aydın ve Yabancılaşma Sorunu: Karşılaştırmalı Bir Edebiyat Sosyolojisi Çalışması,* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Mersin.

Shayegan, D.(2012), *Yaralı Bilinç: Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni,* Çev: Haldun Bayrı, İstanbul: Metis Yayınları.

Şan, M K.(2005), "Türk Aydının Soykütüğü Üzerine Değerlendirmeler", *Entelektüel ve İktidar*, Editör: Kenan Çağan, Ankara: Hece Yayınları.

Şaylan, G. (2002). *Postmodernizm.* Ankara : İmge Kitabevi.

Şeraiti, A. (2013), *Aydın*, Çev: Ejder Okumuş, Hicabi Kırlangıç ve Murat Demirkol, Ankara: Fecr Yayınları.

Tahir, K.(1992), *Notlar: Batılılaşma*, Haz: Cengiz Yazoğlu, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Tanpınar, A H.(1992), *Seçmeler*, Haz: Enis Batur, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tanpınar, A H.(2012), *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, İstanbul: Dergah Yayınları.

Tanpınar, A H.(2014), *Huzur*, İstanbul: Dergah Yayınları.

Türkdoğan, O.(2003), *Türk Toplumunda Aydın Sınıfın Anatomisi*, İstanbul: Timaş Yayınevi.

Türker, E.(2012), "…Ve Turgut Özben", *Oğuz Atay İçin Bir Sempozyum,* Haz: Handan İnci ve Elif Türker, İstanbul: İletişim Yayınları, s.169-176.

Uğur, A. (2003), "Aydın Kim Değildir?", *Cogito*, Sayı: 31, İstanbul, s 134-136.

Ülgener, S. (2006), *Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler*, İstanbul: Derin Yayınları.

Johnson, P.(2008), *Entelektüeller*, Çev: Ayşe Polat, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Vergin, N.(2014), "Entelektüel Olmak ya da Olmamanın Sosyolojik Belirlemeleri Üzerine Bir Deneme", *Doğu Batı*, Sayı: 37, s. 9-36.

Yıldız, Y G.(1995), "Türk Aydını ve İktidar Sorunu", *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu,* Haz: Sabahattin Şen, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Yılmaz, Y K.(2007),"*Propaganda Aracı Olarak Sinema: 1990 Sonrası Amerikan Filmlerinde Propagandanın Kullanımı Üzerine Bir Çalışma*", Selçuk Üni Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi.

Zürcher, E J.(2012), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* (Çev) Yasemin Saner, İstanbul: İletişim Yayınlar

TRT Türk, Kentler ve Gölgeler: Paris ve Jean Paul Sartre, 27 Kasım 2011, Sunum: Nilüfer Göle.

Wallace, R; Wolf, A.(2012*), Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çev: Leyla Elburuz ve Rami Ayas, Ankara: Doğubatı Yayınları.